

SZEMLE – ISMERTETÉSEK

Arany A. László
1909 – 1967

Csak nemrég jelent meg újabb fonológiai felfogásának kifejtése a Nyelvtudományi Közlemények lapjain: Trubetzkoy nyelvelméletének és fonológiájának lélektani és logikai alapjai: NyK. LXIX, 125–45, 345–63. A második rész névalírása már gyászkeretben jelent meg. Ugyanebben az évben jelent meg m á s i k magyarországi publikációja a debreceni kongresszus kötetében.

Magyarország földrajzi határain kívül fejtette ki tudományos munkásságát, mégis a modern magyar nyelvészet egyik legjelentősebb alkotója volt.

Életrsorsa jóformán ismeretlen a mai magyar nyelvészek számára. Műveit sem ismerik méltóképpen. Illendő a róla szóló megemlékezésben elmondani ki volt, s mit adott nekünk, magyarországi nyelvészeknek, s általában a magyar nyelv és nép kutatásának.

1909. szeptember 19-én született Betlénen (a régi megyebeosztás szerint Gömör megyében); ma a község hivatalos neve Betliar, Rožňava (Rozsnyó) járásban, a Csehszlovák (Szlovák) Szocialista Köztársaságban. — Apja Arany Viktor bányaiüzemi gépész; anyja Hlopko Margit Mária. Féltestvére Franz Zagiba, a bécsi egyetem szlavista professzora. — Arany A. László kora gyermekkorától kezdve kétnyelvű volt: magyar és szlovák. Mindig magyar nemzetiségűnek vallotta magát: szlovákiai magyarnak.

A rozsnyói reálgimnázium elvégzése után egyideig kisegítő tanítóként dolgozott, 1931 és 1935 között a pozsonyi egyetemen folytatott tanulmányokat a filozófia, a magyar és a szláv nyelvészet tárgykörében. 1936-ban szerzett bölcsészdoktori fokozatot „Magyar nyelvi hatások a nyugatszlovákiai szlovák nyelvjárásokban” című értekezésével a pozsonyi egyetemen. Néhány évvel később itt megindult magántanári habilitációja is, de erre nem került sor. 1944-ben a budapesti tudományegyetemen is végzett kiegészítő stúdiumokat.

Az egyetem után 1935-ben a pozsonyi egyetem Dialektológiai Intézetének vezetője lett, s ebben a minőségében irányította a szlovák és a magyar nyelvjáráskutatást. Középiskolai tanárként először a pozsonyi szlovák reáliskolában tanított, majd pedig ugyanott a magyar gimnáziumban. Később, a negyvenes években a kereskedelmi főiskolán adott elő.

A Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület Néprajzi Kutatócsoportjának vezetője s a szlovákiai magyar nyelvátlasz előkészületeinek irányítója; az SzMKE vezetőségi tagja és sorozatának — a Szlovákiai Magyar Közleményeknek — szerkesztője. Ennek keretében jelent meg fő műve: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásban (Pozsony, 1944. 185 lap). A szlovákiai magyarság sokoldalú kutatásának egyik tudományos irányítója: mágneses vonzerejű szervező és nevelő. Számos ma is működő nyelvészre volt nagy hatással. Király Péter (Budapest),

Kovács István (Debrecen), Franz Zagiba (Bécs), valamint a korán elhunyt tehetséges néprajzkutató Putz Éva számítanak tanítványának.

1943-ban a Szlovák Tudományos Akadémia kutatója lett. Majd 1946-ban kiadóvállalati alkalmazott.

1949-től kezdve életkörülményeinek kedvezőtlen alakulása következtében hosszabb időre le kellett mondania tudományos tevékenységéről. Halála abban az időben érte el, amikor kialakította, újra fölvette a tudományos kapcsolatokat a magyar és más külföldi tudományos körökkel, amikor szóhoz jutott a nemzetközi nyelvészeti tanácskozásokon, s amikor újból kezdett publikálni.

Arany A. László olyan alakú egyéniség volt, aki a tudomány anyagával, szervezésével és kutatóival egyaránt tudott dolgozni látnoki erővel kialakított tervei alapján. E munka hitelét kitűnő kiképzésével, műveltségével fedezte.

Átlagon felül iskolázott tudós volt. A harmincas évek Pozsonya nem volt kedvezőtlen légkör nyelvészeti tanulmányokra. Ekkoriban alakult ki a magas színvonalú csehszlovákiai nyelvtudományon belül a Bratislavai Nyelvész Kör. Ez egy fél generációval fiatalabb volt a Prágai Nyelvész Körnél, kevésbé nemzetközi összetételű és valamivel konkrétabb érdeklődésű. Vezető tagjai közül név szerint is említendő a — magyar fonológiával is eredményesen foglalkozó — szlovák L. Novák, valamint a cseh származású J. M. Kořínek és főleg V. Vážný professzor, aki személyesen is nagy hatással volt Aranyra. Ez a pozsonyi kör az önálló szlovák állam idején viszonylagosan haladó maradt, alkalmat adott az elnémitott cseh nyelvészek szereplésére is.

Arany tájékozódása jóval túlment a nyelvészetben, annak legújabb — európai és amerikai — irányzatain. Kitűnően ismerte a modern filozófiai módszertant, a formális logikát, a nyelvfilozófiát, az alkatlélektan, a rendszerelmélet műveit. Élete utolsó éveiben derült ki, hogy folyamatos tájékozódásával jobban lépést tudott tartani a nyelvészettel és általában a tudománnyal a fejlődésével, mint legtöbb aktívan dolgozó kollegája.

Arany A. Lászlónak nem sok magyarországi nyelvessel volt kapcsolata. A fonológiai elmélet világhírű budapesti mesterénél, Laziczius Gyulánál kétszer is járt, mégsem lehetett minden rendben köztük. A koloni könyvet is neki kívánta dedikálni, de Laziczius ezt elhárította. Laziczius angol nyelvű válogatott kötetét (Selected Writings of Gyula Laziczius. Hága, 1966. Mouton) nagy rokonszenvvel recenzeálja. Nem mulasztja azonban el megjegyezni, hogy „Laziczius a hozzáfutó fiatal nyelvészeknek áldozott idejéből, fáradságából és tudásából, és segítségükre volt, de az elismerést megtagadta tőlük” (UAJB. XXXIX, 264 (1967), az eredetiben németül).

Publikált munkássága tételszerűen nem nagy. Értéke, témaválasztásában, újszerűségében és magas színvonalában rejlik. Öt területre oszthatjuk műveit így is. Ezek a következők (a) magyar nyelvjáráskutatás; (b) szlovák dialektológia és a magyar—szlovák kétnyelvűség vizsgálata; (c) a mai magyar nyelvi rendszer előzményeinek szerkezeti története; (d) elméleti fonológia; (e) magyar néprajz és művelődéstörténet.

A magyar nyelvjáráskutatás (fonológiai dialektológia) területén két kérdőívről és fő művéről tudunk. Mind az I., mind a II. Kérdőív Pozsonyban jelent meg 1937-ben; az első kiadója az Egyetemi Magyar Intézet és a Magyar Nyelvészeti Bizottság (9 sokszorosított lap), a másikat a szerző adta ki (8 sokszorosított lap). A második alcíme „az észak-nyugati nyelvjárások mássalhangzós állapotának kutatására”. — Sajnos mindkettő elkallódott, s a tervezett kérdőív-sorozat többi tagja nem látott napvilágot.

Fő művét 1967-ben angol címmel, de változatlan magyar szöveggel újból kiadták: *The phonological system of a Hungarian dialect. An introduction to structural dialectology* (Bloomington—Hága, Indiana University—Mouton). Ennek a 2. kiadásnak az előszavában így jellemzi a szerző művét: „Kolon község nyelvjárásának teljes fonológiai leírásában a fonológia alaptételeinek érvényét és az alkalmazásának gyakorlati értékét kívántam megállapítani. A fonológia alkalmazása több jó részleteredményt hozott, s egyben megmutatta az elméletének, illetőleg alkalmazásának hiányosságait is.” — Maga a kötet még ma is megérdemelne egy alapos recenziót. A kötet rendkívül ökonomikus szerkezetű: általános nyelvészeti és dialektológiai bevezetés után rövid általános és magyar fonológiát ad, s mintegy melléktermékként adja Kolon fonéma-rendszerének leírását. Munkájában TRUBETZKOY „Grundzüge der Phonologie” (Prága, 1939) című munkája volt legközelebbi példaképe; ezen azonban több ponton túlmutat. Először is TRUBETZKOY művét kitűnően tömörítette, mintegy kézikönyvszerűvé tette. Másrészt egyéb szempontok, egyéb szerzők anyaga, különböző kritikái megjegyzések, a magyar nyelvi tények és Kolon fonéma-állaga bevonása által jóval többet, mást adott, mint a bécsi mester. Munkájának külön értéke, hogy magyarul jelent meg, LAZICZIUS GYULA fonológiai bevezetése óta — s azóta is — a legjelentősebb magyar nyelvű fonológiai publikáció. A magyar fonológiai dialektológia területén hosszú ideig a legjelentősebb írás volt, klasszikus fonológiai szempontból ma is az.

Szlovák dialektológiai munkásságában a magyar hatások vizsgálata dominált. Erről szólt elkallódott bölcsészdoktori értekezése, valamint egy általa összeállított kérdőív a magyar szótani hatások kutatására: *Dialektologické dotazníky pre Slovensko* (Bratislava, 1937, 36 sokszorosított ív). — A két nyelv kölcsönhatását nemcsak az érintkező nyelvszerkezetek szintjén vizsgálta, hanem a kétnyelvű felvidéki emberek nyelvi tudatában is. Általános nyelvészeti igényű írása [a francia összefoglalás címét adom meg a szlovák cím helyett]: *Fondements psychologiques des phénomènes bilinguistiques: Linguistica Slovaca I/II, 39—52* (1939/40). — Szintén elméleti és szlovák jelentőségű „K porovnávacímu jazykovému výskumu na Slovensku” [Összehasonlító nyelvészeti kutatások Szlovákiában] *Jazykovedný Sborník I/II, 390—422* (1946/47) című tanulmánya.

Itt említem meg J. ORLOVSKÝ szlovák nyelvessel társszerzőségben írott művét: *Gramatika jazyka slovenského* [A szlovák nyelv grammatikája], Bratislava, 1946. 257 lap. A könyv több kiadást is megért. Ez volt az első szlovák strukturális (modern) grammatika, mégpedig rögtön könnyen áttekinthető kézikönyv formájában. 1946-ban ez azt jelentette, hogy a szlovák nyelvtani kutatások Európában a legkedvezőbb keretekben tudtak folytatódni.

A mai magyar nyelvrendszer előzményeinek szerkezeti történetéről két írást publikált. Az ősmagyar nyelv szerkezetrendje és érvénytelenítése: *A magyar nyelv története és rendszere: A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai* (Szerk. Imre Samu és Szathmári István, Bp., 1967) 67—74. — A másik: „Das System der finnisch-ugrischen und der uraljarischen Sprache”: *Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Helsingiae habitus* 23—28. VIII. 1965. Pars I. *Acta Linguistica* (Helsinki, 1968) 17—23.

Arany ezekben a művekben a történeti fonológiát és a nyelvtipológiát együttesen használja föl. Abban különbözik a szokásos történeti, illetőleg történeti-összehasonlító tanulmányoktól, hogy tárgyalása univerzális és pánszinkronikus keretű. Nem egyetlen nyelv és nem egy nyelvcsalád; hanem az emberi

nyelv szükségszerű törvényszerűségei adják kiindulópontját. Ez a megközelítés természetesen kockázatosabb, mint az, amelyik konkrétumokra — és csak azokra — épít; ugyanakkor azonban egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az ideális általános nyelvészet és a kommentáló történeti nyelvészet közti szakadék csak ilyen módon hidalható át. — Arany A. László halála előtti években egy nagy koncepciójú munkán dolgozott ilyen keretben; az UAJb.-beli írása annak I. része volt, a további részekből csak töredékek maradtak fenn. (Itt említtem hasonló módszerű, de más tárgyú kéziratát: Az ósszláv nyelv kialakulása, 26 gépelt lap.)

Elméleti fonológiai műnek számít voltaképpen a koloni könyve is; ez a szempont és igény átszövi egész munkásságát. Abban az időben dolgozott, amikor a fonológia nemcsak a nyelvelírás egy szintje volt, hanem az elméleti és egzakt igényhez való elkötelezettség kifejezése is. Halála évében jelent meg a már a már hivatkozott nagyszabású tanulmánya folyóiratunkban. Ez az írás részben kritikai: TRUBETZKOY elméletét teszi mérlegre; kisebb részben pedig építő: saját nyelvelméletét körvonalazza. A nyelvelmélet és a fonológiai elmélet mindkét esetben igen közel kerül egymáshoz. A tanulmány nem könnyű olvasmány, látszik rajta, hogy a szerzőnek sok, túl sok ideje volt elkészítésére. A hatvanas években azonban világviszonylatban ez a legjelentősebb Trubetzkoyról szóló írás, s egyik legértékesebb fonológiatörténeti tanulmány. Mivel kritikája abban az irányban mozog, amelyben a fonológia az elmúlt negyed században továbbfejlődött, írása nemcsak történeti jellegű, hanem elméleti szempontból is aktuális.

Másik ragyogó rövid írása hamarosan magyarul is olvasható lesz: *Axiomatische Probleme der Phonologie*. Megjelent a *Phonologie der Gegenwart* című kötetben, amely Bécsben, 1966-ban tartott nemzetközi fonológiai ülés eredményeit közli (= Wiener Slavistisches Jahrbuch, VI. Pótkötet, 382–5).

Magyar néprajzi és művelődéstörténeti munkásságának első darabja színvonalas ismeretterjesztés: „A szlovákiai magyarság néprajza” című tanulmánya „A szlovákiai magyarság élete. 1938–1942” (Bp. 1942. Athenaeum) című kötetben jelent meg (181–198). Önálló kiadványban is napvilágot látott (Pozsony, 1941. Szlovákiai Magyar Közművelődési Könyvtár 16 lap). — A rozsnyói bányamúzeumban három bányászattörténeti művet írt, mindhárom a „Bányász Szó” című periodikában jelent meg, ez azonban nem található meg Magyarországon. — Kéziratban maradt „Rozsnyó kialakulása, neve és nyelve” című dolgozata (59 gépelt lap). — A magyar néprajz területén nem volt olyan szintű alkotó, mint a fonológia és általában a nyelvtudomány terén; de ezek a munkái is figyelemre méltó összefoglalások és adalékok. Egy szlovákiai magyar nyelvész számára az ottani magyar nemzetiség teljes problematikája lényeges, különösen akkor, ha az együttélő népek nyelvi kölcsönhatásának problematikájával is foglalkozik.

A debreceni nyelvészkongresszuson még részt vett. Ekkor már nagyon beteg és fáradt volt. Nagy elégtétellel hallotta a fiatal magyar nyelvészek előadásait. Azzal a meggyőződéssel távozott közülünk, hogy mintegy emberöltővel később a magyar nyelvészek, főleg fonológusok abban az irányban haladnak, amelyet ő már a harmincas években előrelátott.

SZÉPE GYÖRGY

V. G. Jegorov kilencven éves

Talán szimbolikus, hogy Vaszilij Georgievics Jegorov a bicsurini kétosztályos iskolában folytatta elemi iskolai tanulmányai egy részét. Köztudomású, hogy Bicsurin a régi orientalisztika egyik máig ható alakja, az orosz keletkutatás egyik alapítója maga is csuvas származású volt. Bizonyosak lehetünk abban, hogy Jegorovot egész életében ihlette ez a példakép. Középiskolai tanulmányok, s rövid szemináriumi képzés után ugyanarra a kazáni egyházi akadémiára iratkozik be, melynek padjait belépésének napján hagyta el Sz. E. Malov, a szovjet turkológia egyik későbbi vezető egyénisége. Jegorov innen Pétervárra kerül, ahol egyetemi mesterei között találjuk Sahmatovot, Baudouin de Courtenayt, Scserbát és a huszadik század első évtizedének sok más vezető tudósát.

Tudományos munkáját mint russzista kezdte — az orosz számnevek egyeztetéséről írt művére sokan felfigyeltek, — de attól kezdve, hogy 1925-ben a kazáni, majd a csebokszari főiskolára került tanárnak, teljesen a csuvas kutatásoknak szentelte magát. Első műve a csuvas hangzoharmóniáról 1928-ban jelent meg,¹ s két évvel később adja ki nevezetessé vált „Bevezetését” a csuvas kutatásokba,² melyben a kor tudományos színvonalán foglalja össze az altajisztika és a turkológia tanulságait a csuvas kutatások számára. A munka számos fejezete tartalmaz új megállapításokat a csuvas hangtanra, a csuvas nyelv jövevényszavaira, történetére, nyelvjárásaira vonatkozóan. Külön fejezetet szentel a „magyar nyelv bolgár—csuvas kölcsönzéseinek” (i. m. 115—124), jól ismeri Budenz, Munkácsi vonatkozó munkáit, s a kérdés tárgyalását teljes egészében Gombocz BTLw-jére alapozza. Még arra is ügyel, hogy a csuvas főiskolások számára megadja a magyar betűk hangértékét. Csuvas anyanyelvi ismerete is segíti abban, hogy néhány helyen kiegészítse Gomboczot.

Jegorov élénk érdeklődését bizonyítja a magyar nyelvtudomány iránt, hogy 1931-ben kiadott, az addig csuvas kutatásokat összegező annotált bibliográfiájában szép számmal szerepelteti magyar szerzők munkáját is. Több mint húsz magyar szerző mintegy nyolcvan művéhez fűz megjegyzést.³

Talán nem véletlen, hogy a marrizmussal való leszámolás után védi meg doktori disszertációját, melynek első része 1954-ben jelent meg nyomtatásban.⁴

84 éves korában jelent meg fő műve a csuvas nyelv etimológiai szótára.⁵ Ez a szótár ma már nélkülözhetetlen eszköze nemcsak a csuvas kutatásoknak, hanem az összehasonlító altajisztikának is és gazdag anyagot kínál a magyar nyelv régi török elemeit kutatók számára.

¹ Закон гармонии гласных в чувашском языке: Научно-педагогический сборник Восточно-Педагогического Института IV, 1928, 33—63.

² Введение в изучение чувашского языка, М. 1930

³ Библиографический указатель литературы по чувашскому языку, Csebokszarü, 1931.

⁴ Современный чувашский литературный язык в сравнительно-историческом освещении I. Csebokszarü, 1954, ld még: Материалы по грамматике современного чувашского языка, Csebokszarü 1957 néhány fejezetét.

⁵ Этимологический словарь чувашского языка, Csebokszarü 1964.

Vaszilij Georgievics és tanítványai nagy szeretettel segítették az utóbbi években megélnékülő magyar csuvas kutatásokat. Mikor tiszta szívből köszöntjük őt egy eredményekben gazdag, hosszú élet e ritka ünnepén, ezért a segítségéért is szeretnénk köszönetet mondani.

RÓNA-TAS ANDRÁS

200 éves a Demonstratio

Két magyar csillagász-matematikussal, a 250. évében, 1720. május 5-én született HELL MIKSA és tanítványa, a 185. évében, 1785. május 4-én elhunyt SAJNOVICS JÁNOS együttes munkájának köszönhető, hogy 200. évében, 1770-ben Koppenhágában és Nagyszombatban megjelent SAJNOVICS JÁNOS „Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse” c. műve, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány első jelentős alkotása.

A Demonstratio SAJNOVICS tollából született, de voltaképpen a két jezsuita tudós közös vállalkozása. ZSIRAI MIKLÓS joggal szögezi le: „A lapp és a magyar nyelv egybevetésének munkáját SAJNOVICS végezte, kétségtelen azonban, hogy a helyszíni nyelvhasználat eszméjén kívül a kivitel tekintetében is nagy érdemei vannak HELLnek. Ki tudja, az ő szívós érdeklődése, szüntelen ösztönzései és hasznos tanácsai nélkül nem hátrált volna-e meg SAJNOVICS az elméleti és gyakorlati nehézségek láttára.” (Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 493. l.).

HELLt csillagászati kutató- és szervező munkája mellett a magyarság története és a magyar nyelv eredete is foglalkoztatta. Már 24–25 éves korában a bécsi Keleti Nyelvek Akadémiájának igazgatója lett, és itt alkalmat nyílt nyelvészeti ismereteinek elmélyítésére. Amikor HELL BÜSCHING, SCHEFFER és mások munkáinak egy-egy elejtett megjegyzéséből, félmondatából a magyar, a lapp és a finn nyelv vélt rokonságáról értesült, rögtön megéreztte, hogy ez az elmélet bizonyításra vár. Tudta azonban, hogy a magyar nyelv rokonságának eldöntéséhez a nyelvészeti ismereteken kívül a magyar nyelv alapos ismerete is szükséges.

Am a magyarországi születésű HELL elfelejtette a magyar nyelvet. Ezért 1868-ban a vardói csillagászati expedícióra maga mellé vette SAJNOVICS JÁNOST, a nagyszombati csillagda segédfelügyelőjét — aki előzetesen két évig mellette dolgozott a bécsi udvari csillagvizsgáló intézetben —, hogy a szigeten végzendő asztronómiai megfigyelések és vizsgálatok mellett az ott lakó norvég-lappok nyelvét a helyszínen tanulmányozza, és egybevesse a magyarral.

SAJNOVICS HELL MIKSA kezdeményezésére és biztatására ismerkedett meg a nyelvtudomány addigi eredményeivel. A lapp nyelv tanulmányozása terén első és sokáig egyetlen forrása K. LEEM dán nyelvű lapp nyelvtana és szótára (Koppenhága, 1748) volt. A nyelvi nehézségek láttán SAJNOVICS már-már csüggedni kezdett, de a mindig lelkes és fáradhatatlan HELL lefordította neki a szótárt latinra, és a grammatika tanulmányozásához is tolmácsot biztosított. Szünet nélkül buzdította, ösztökölte tanítványát, mert meggyőződése, hogy a kérdés nem marad megoldatlan. Amikor lappokkal találkozott, és HELL a lapp szavakat összecsengetni vélte a magyarokkal, HELL megfigyelése a magyar-lapp rokonságról SAJNOVICSOT annyira felvillanyozta, hogy mestere felszólítására a rokon nyelvi szavak és az alaktani kategóriák összehasonlításával nekikezdett jegyzetei egységesítésének, műve szerkesztésének. Amint pedig elkészült a Demonstratio, hálásan mondott köszönetet

tanítójának, sőt — szerénységében — a mű érdemeit kizárólag HELLre hárította.

LŐRINCZ ZOLTÁN „A finn-magyar rokonság felfedezése. Hell Miksa emlékezete” c. cikkének (Búvár VI [1940], 3—5) már a címében HELLnek tulajdonítja a Demonstratio koncepcióját, és ezzel egyben el is túlozza szerepét. Elfo-gult HERMAN OTTÓ értékelése is: „TORDASI SAJNOVICS JÁNOS annyiban volt szerencsésebb mesterénél, HELL-nél, hogy első és egyetlen [nyelvészeti] művét, mely a magyar és a lapp nyelvet összehasonlító alapon tárgyalja, legalább a külföld méltatta; hazája visszautasította. Pedig nem is lehetetlen, hogy ő teljesen ártatlan benne s hogy a nyelvrokonság kifejtésének eszméje nem is tőle, hanem mesterétől HELL-től való, már azért is, mert a mily hű és ragaszkodó SAJNOVICS a maga mesteréhez, épp oly mértékben szűkölködik minden önállóságban. Hogy a maga esze után induljon, önálló meggyőződést követve vágná fejszéjét valami fába, arra az ő lelkületében — a mennyiben az leveleiből és a naplóból kisugárzik — még csak csirája sincsen meg. Az egész munka határozottan rávall az oly fürkésző és egyszersmind elmélkedő észjárásra, a minő a PÁTER HELL-é volt.” (Az északi madárhegyek tájáról. Bp., 1893. 511. l.).

A HELL szerepét eltúlzó értékelések azonban kivételesnek mondhatók. „SAJNOVICS érdemeit jobban méltatta az utókor mint HELLét, akiről még a magyar irodalomtörténet is többnyire hallgat” — írja PINZGER FERENC (Hell és Sajnovics vardói útja. Kalocsa, 1912. 6. l.).

Úgy érezzük, hogy SAJNOVICS műve kiadásának és HELL születésének évfordulóján régi tartozásunkat rójuk le HELL emlékének azzal, ha a Demonstratio létrejötté terén végzett kimagasló érdemeit elismerjük. A Demonstratio HELL műveltségének, fantáziájának, irányító-készségének és optimizmusának, valamint SAJNOVICS lelkiismeretes anyaggyűjtésének, -rendezésének és szerkesztésének az eredménye.

A magyar és a lapp nyelv rokonságának a bizonyítása és e bizonyítás úttörő módszere — a Demonstratio voltaképpen tudománytörténeti érdeme — azonban már pusztán SAJNOVICS JÁNOS nevéhez fűződik.

SAJNOVICS, az első magyar kutató, aki egy finnugor nép nyelvét a helyszínen tanulmányozta, a magyar és a lapp, „egymástól több ezer évvel ezelőtt elkülönült nyelvek között látta meg és bogozta ki az összekötő szálakat” (LAKÓ: MNy. LV, 313). Helyesen állapította meg a nyelvrokonság fogalmát. Meggyőzően bizonyította, hogy „idő folytán minden nyelv elváltozik, ha valamely nép két ágra szakad, mindeniknek a nyelvében más-más hangváltozások történnek s így idővel nagy különbségek keletkezhetnek” (SIMONYI, A magyar nyelv. Bp., 1905². 24. l.). SAJNOVICS a történeti nyelvtudomány magyar klasszikusa.

A Demonstratio európai viszonylatban is az első módszeres nyelvhasonlító munkák közé tartozik. Az összehasonlító módszer alkalmazásával SAJNOVICS a finnugor és az általános összehasonlító nyelvtudomány alapjait rakta le, csaknem fél évszázaddal megelőzve FRANZ BOPpot, akinek e módszer kidolgozását tulajdonítják.

A finnugor nyelvek rokonságát feltételezték és valószínűsítették már SAJNOVICS előtt (COMENIUS, LEIBNIZ, RUDBECK, STRAHLENBERG, FISCHER és mások), de „az elődök inkább csak röpke benyomások alapján, néha szinte csak szavazatleadása formájában nyilatkoztak így, SAJNOVICS... pedig a

nyelvi elemzések szembesítése után, módszeres összehasonlító vizsgálatok eredményeképpen jutott a végső következtetéshez" (ZSIRAI, A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. Sajnovics és Gyarmathi. Bp., 1955. 51. l.).

SAJNOVICS tehát az egyetemes tudománytörténetben nemcsak azzal a ténnyel szerzett úttörő érdemeket, hogy két finnugor nyelv rokonságát tételenen bizonyította, hanem az összehasonlító nyelvtudomány módszerének megalapozásával is. Azzal, hogy vizsgálódását kiterjesztette — a hasonló hangalakú és jelentésű szavak összegyűjtésén kívül — a nyelvek szerkezetére is. SAJNOVICS e téren is új korszakot nyitott: „soha azelőtt [a.] rokon nyelveknek . . . szerkezetbeli egyezéseit nem állította össze senki ilyen teljességgel, és főleg nem hasonlította össze őket a közöttük levő viszonyoknak ilyen józan felfogásával" (HORGER, A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba. Bp., 1926². 123. l.). FOGEL MÁRTON, hamburgi orvos és polihisztor (1634—1675) egy évszázaddal korábban íródott műve (Lingua Finnicâ Observationes, 1669) ugyanis egy hannoveri könyvtárban elkallódott, és csak a XIX. század végén fedezte fel E. N. SETÄLÄ (vö. Lisiä Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsinki, 1892. 3—36. l.), így az összehasonlító nyelvtudomány fejlődésére nem hathatott.

Végül Sajnovics Demonstratiójával a nyelvtudomány történetében az első olyan szakmunkát alkotta meg, amelynek „kizárólagosan egy finnugor nyelvészeti részletkérdés tisztázása volt a célja" (LAKÓ: MNy. XXXII, 291).

A Demonstratióknak természetesen számos hibája is van. HALÁSZ IGNÁC már kilenc évtizede megállapította: „A mai tudomány messze túlhaladja SAJNOVICSOT." (Budapesti Szemle XXII [1880], 43. sz., 104). A mű nyilvánvaló hiányosságai, az anyag hézagossága mellett a korszellem és a magyar nemzeti hiúság is hátráltatta a mű sikerét. De azt hisszük, mégis HUNFALVY PÁL megállapítása a legtalálóbbról: „SAJNOVICSNAK alkalmasint az a legnagyobb hibája, hogy a nyelvtudomány kora előtt írta meg könyvét." (Magyar Akadémiai Értesítő XVIII [1858], 12). Más szavakkal: SAJNOVICS megelőzte korát.

A kortárs B. CETTO, a Demonstratio szigorú kritikusa 1781-ben Bécsben megjelent könyvében teljes joggal jegyzi meg — szinte akarata ellenére: „ . . . ha a magyar nyelv még legtávolabbi testvérehez is oly láthatóan hasonlít, sejteni lehet, hogy még jobban egyezik az ő közelebbi Ural- és Volga-vidéki testvéreivel." (De Sinensium imposturis dissertatio. V, 71, jegyzet; idézi Sz[INNYEI]: NyK. XXVI, 225).

Az 1770. évszám szimbolizálja a finnugor nyelvtudomány kezdeteit. Az urálistika, amely az azóta eltelt 200 év alatt a nyelvtudomány önálló ágaként bontakozott ki, ma is a Demonstratióban látja létrejvetelének egyik fontos indítékát.¹

ZAICZ GÁBOR

Finnugor konferencia Joskar-Olában

1. 1969 május 29 és június 2-a között a Mari ASZSZK fővárosában Joskar-Olában rendezték meg a szovjetunióbeli finnugristák XIII. konferenciáját.

¹ Hálás köszönetemet fejezem ki CSUPOR ZOLTÁN MIHÁLY főgyézházmegyei tanácsos úrnak, aki kéziratosa Sajnovics-bibliográfiáját készségesen rendelkezésemre bocsátotta.

A két évenként megrendezésre kerülő konferencia nagy esemény a Szovjetunió finnugor filológusainak körében, mivel az eredmények ismertetésén és megvitatásán túl alkalmat nyújt közös problémák megbeszélésére, távlati program kijelölésére — s a mindezeknél fontosabb személyes tárgyalásokra, új kontaktusok teremtésére. Kikapcsolódás és felfrissülés is egyben minden résztvevő számára, mert a zsúfolt tudományos-hivatalos napirend mellett a konferencia mindig változó színhelyén — többnyire egy-egy finnugor nép központi városában — lehetőséget ad a vendéglátók életének, kultúrájának, földjének megismerésére. Sok fáradozás és izgalom előzi meg a tudósok tanácskozását, a szervezés munkálataiba a helyi tudományos intézmények utolsó szál emberig mozgósított munkatársi gárdája mellett a fogadó köztársaság legfelső párt- és államvezetése is bekapcsolódik, készenlétben áll a sajtó, a rádió és a televízió is. A résztvevők vélekedése szerint évről évre gördülékenyebb a szervezés, egyre kevesebb a zökkenő az előkészítésben és a lebonyolításban. Az idejében elküldött meghívók, a műsor és a tézisek ismeretében mindenki tudja, hogy milyen program várja a konferencia színhelyén.

Kifogástalan volt a rendezés ezúttal is, a mari földön lebonyolított XIII. finnugor konferencia tudományos ülései, kulturális és társadalmi rendezvényei a jelenlevők teljes meglegedésére szolgáltak.

A rohamosan növekvő és szépülő Joskar-Ola tucatnyi városból várta vendégeit, Ungvár, Szverdlovszk, Petrozavodszk, Tbiliszi nevei sejtetik a távol-ságokat, melyekből repülővel vagy vonattal sorra érkeztek a küldöttségek. Szívélyes fogadtatás után valamennyien a város legmodernebb szállodájában nyertünk kényelmes elhelyezést, s a szálloda éttermében a megfelelő étkezési lehetőség is adva volt.

Mivel a legtöbb résztvevő már a konferencia megnyitását megelőző napon megérkezett, egyéni vállalkozásként is nekiindulhatott a városnak, felkereshette a könyvtárakat, könyvesboltokat, s kipihenhette az utazás fáradalmaival is. Az egykori Carevokoksajszk nyomaira nehéz rábukkanni a modern kiképzésű, széles utcákat, levegős tereket, impozáns középületeket, magas épületsorokat magáénak valló fővárosban, amelyet csak egy veszély fenyeget — korunk átka — az uniformizálódás, az egyéni városkép hiánya. Ez az utcák és terek elnevezésében is érvényesül, s ha véletlenül nem bukkannánk rá a Csavain utcára, nem is sejtethetnők, hogy a Mari ASZSZK központjában vagyunk. Mozgalmas és színes az élet itt, rengeteg a diák, a szép üzletek és a nagy áruház tele vásárlóval — de mari szó csak ritkán csendül fel. A lakosság-nak mintegy 10%-a mari anyanyelvű, a marik túlnyomó többsége ma is falun él. A mari szépirodalom sokszor igen tetszetős borítóban, emelkedő könyv-kultúráról tanúskodó kiadványai elsősorban vidékről nyerik a vevő- s olvasó-kört.

A Sketán nevét viselő Mari Állami Dal- és Drámai Színház két mari nyelvű előadását is megtekinthettük.

Az első napon a fiatalon elhunyt, eredeti és igen tehetséges E. N. Szapajev Csavain „Akpator” (Акпатор) c. drámájára komponált operáját hallottuk. A Pugacsov felkelésben résztvevő mari hősről szóló izgalmas és fordulatos cselekményű színmű a mari népzene csodás vizében megmerülve, súlyos mondanivaló hordozója lett. A nemzeti dráma és a nemzeti opera olyan egybeesésének voltunk tanúi, figyelmes s az igaz élménytől megrendült néző-hallgatói, amilyenre Katona és Erkel halhatatlan művén kívül ritkán akad példa. Az előadás színvonaláról, az énekési és a színészi teljesítményekről, a rendezés-

ről, a díszletekről és a jelmezekről csak a legjobbakat mondhatjuk, a produkció felülmúlta várakozásainkat.

Zsúfolásig telt nézőtér előtt került sor Sz. N. Nyikolájev „Szalika” (Салика) című színművének előadására. Ezen az esten a mari falvak öregfiatalja vette birtokába a színházat, hogy immár sokadszor élvezhesse önfeledten a színpadon megelevenedő hamisítatlan népi szokásokat, izes párbeszédet, a mari lakodalom lassan felejtődni kezdődő fordulatait, szertartását. A Volga-Káma környéki finnugor népek életének talán legszínesebb, leggazdagabb, ezer motivációjú hagyománya és ünnepe volt a lakodalom, sok sírással, nevetéssel, gyakran csalárdsággal is egybekötve. Teljes kész dramaturgiával szolgál, az írótól csak egy-két épkezláb ötletet, soványka mesét követel — a keret sok szereplővel és dallal adva van. Nem véletlen, hogy a rokonnépek drámairodalmában a leggyakoribb és leghálásabb téma a lakodalom. (l. pl. a komi Gyiakonov „Házasság hozománnyal” című igen népszerű művét, az udmurt Gavrilov és Szadovnyikov ilyen tárgyú színműveit. Itt említjük meg, hogy a közelmúltban jelent meg F. V. Pleszovszkij könyve a komi lakodalomról.) A figyelmes házigazdák gondoskodtak arról, hogy minden vendég mellé tolmács kerüljön, s így az előadásokat maradéktalanul élvezhettük.

Kirándulás, múzeumlátogatás állt még a programban. A Jaltsik-tó festői környékén felfrissültek a konferencia előadói, a szertartásos facsemeterültetés szokatlan és kedves tevékenysége lelkes buzgalommal folyt a fotóriporterek és tévéoperatőrök érdeklődése és gépkattogtatása mellett. A néprajzi múzeum anyaga viszont kissé szegényesnek tűnt, a mari élet és népművészet lényegesen tartalmasabb, változatosabb a kiállított tárgyak kínálta választékánál.

A konferencia berekesztését követő búcsúvacsorán — a gazdagon megterített asztal mellett — szívből jövő, őszinte pohárköszöntők hangzottak el. Egymás után csendültek fel az egyes delegációk nemzeti dalai, mari, mordvin, komi, udmurt, észt és karjalai népdalok — s nem maradt el néhány sokaktól ismert magyar dal sem. Különös, megható és felemelő érzés volt együtt látni valamennyi finnugor nép fiait, hallgatni nyelvüket és dalaikat. Szinte mindannyian kandidátusok, doktorok, tudományuk elismert szaktekintélyei, akik 50 évvel ezelőtt a favágó fejsze, a kovás puska, a varsa és az eke mellett nem is álmodhattak volna arról, hogy valaha is mint kiművelt emberfők szabadon szólhatnak „inorogyc” népük életéről, múltjáról, nyelvéről.

Elmondhatjuk, hogy jó hangulatban, érdeklődés és várakozás közepette vette kezdetét a konferencia, amelynek csak járulékos de igen fontos tartozékát képezték a fentebb leírtak.

2. A mari kulturális élet egyik központi épületében, a népművelés székházában került sor a konferencia ünnepélyes megnyitására. A Mari ASZSZK Legfelső Tanácsa elnökének, P. A. Almakajevnek barátságos üdvözlő szavai után a plenáris ülés előadásai hangzottak el. Csak a következő nap reggelén kezdték meg munkájukat a szekciók, a volgai, balti finn nyelvek, a permi, ugor és szamojed nyelvek szekciói és az összevont archeológiai, antropológiai, ethnográfiai és folklór szakosztály.

Valamennyi előadás részletes ismertetése már csak azért sem lehetséges, mivel a szekciók egyidejűleg ülészttek. A várt előadók közül többen távol maradtak, ugyanakkor a programban nem szereplő kutatók is felléptek. Így

csupán a rendelkezésemre álló tézisek¹ segítségével kísérelem meg összefoglalni az elhangzottak lényegét kiegészítve a végighallgatott előadásokon készített jegyzetekkel.

A plenáris ülés első előadója, V. I. LITKIN a szovjet finnugorisztika legutóbbi 2 esztendejének eredményeiről számolt be. Litkin professzor ezúttal is bebizonyította, hogy szívében viseli tudománya minden gondját-baját, behatóan, részleteiben ismeri a hatalmas országban szanaszét működő finnugor intézmények munkáját, amelynek megszervezésében és irányításában magas kora és szakadatlan tudományos tevékenysége mellett is oroszánrészt vállal. (Итоги исследовательских работ по финно-угроведению за 2 года)

K. J. МАЛТУИНСКАЯ a finn-ugor (uráli) mutató és személyes névmások kapcsolatáról értekezett (К генетической связи финно-угорских (уральских) указательных и личных местоимений). Összefüggést tételez fel az 1. és 2. sz. személyes névmás *m* és *t* eleme illetve az azonos hangokat tartalmazó ősi mutató névmások (pl. f. *muu*, m. *most*, *ma*) között. Megvizsgálálandónak tartja a vokalizmusban mutatózó különbözős okait (pl. m. *te*, de md. *ton*).

A. H. НАЛИКОВ az ananyinói közösség törzseinek etnikai hovatartozásáról szól (Этническая принадлежность племен ананьинской общности). Újabb archeológiai leletek és paleo-lingvisztikai megfontolások alapján azt állítja, hogy az ananyinói közösség életében nem csupán a permi finnugorság játszott szerepet, hanem a mordvinok, marik, muromák, merják és az elfinnesült csuvasok is.

A. I. ПОВОП előadása arra a veszélyre figyelmeztet, amely az „alapnyelv”, „uráli közösség” fogalmainak leegyszerűsített értelmezéséből fakad (Общие вопросы этимологизации словарного состава финно-угорских и самодийских языков).

L. P. GRUZOV a mari és mordvin nyelvek konsonantizmusában kimutatható közös és specifikus jelenségekről beszélt (Общие и специфические явления в развитии консонантизма в марийском и мордовских языках). A volgai közösség együttélése — megítélése szerint — rövid ideig tartott, s a szétválás után közel 3 ezer éves önálló élet következett. Az összevetésben a mari nyelvet találja archaikusabbnak. Előadása befejező részében az orosz nyelv mindkét volgai nyelvben érzékelhető hatásáról nyilatkozott.

V. I. LITKIN következő előadásában a tövek ill. a szuffixumok vokalizmusának bonyolult kérdésével foglalkozott. Megállapítása szerint a komi nyelv udorai dialektusa őrzi azt az alapnyelvre jellemző többeli kettősséget (*a*, *ä* ill. *e*), amely napjainkban csak a finn nyelvet s egyes lapp nyelvjáráásokat jellemez. (Об огласовках некоторых отглагольных словообразовательных суффиксов финно-угорских языков).

K. J. MARK az antropológia adatai alapján a finnugor népek etnogenezisét próbálta megvilágítani (Этногенез финно-угорских народов в свете данных антропологии). 12 év alatt 88 finnugor lakosságú terepponton dolgozott, s 18 közvetlen szomszédságban élő nem, finnugor népet is felkeresett. Ugy találja, hogy a finnugor népek többsége átmeneti helyet foglal el az europoid és mongoloid rasszok között. A többé vagy kevésbé érvényesülő mongoloid jegyek alapján több csoportra oszthatók. A mai finnugor népek között legelterjedtebb az uráli típus, de ezen belül több antropológiai eltérés mutatható ki. Az obi-

¹ Всесоюзная конференция по финно-угроведению. (Тезисы докладов и сообщения) Йошкар—Ола, 1969.

ugorokat erőteljesebb mongoloid beütések, a szem és a haj sötétebb pigmentációja jellemzi, míg a többi finnugor népnél az europoid vonások érvényesülnek fokozottabban, s a pigmentáció is világosabb. További lényeges különbség jelentkezik a fejklat és az arc alakjában és tagolásában. Ezen az alapon megkülönböztethetőek a lappok (lapponoid típus), a komi-permjákok, udmurtok és marik (szublapponoid típus) és az északabbra lakó moksák (szuburáli típus). Szembetűnőbb europoid és mérsékelt mongoloid vonások jellemzik a Baltikumon élő finnek többségét és a komi-zürjéneket. Pigmentációjuk is világos, dominál itt a fehér-tengeri balti típus. A nyugati és a déli finnek valamint a nyugati észtek és a lívek egy, az előbbtől különböző, de szintén világos pigmentációjú europoid típushoz tartoznak — helyenkint mongoloid beütésekkel. Ez az atlanti-balti típus. A sötétebb pigmentációjú europoid rassz, a «понтийский рас» képviselői a déli mordvin-moksák. A viszonylag sötétebb pigmentációjú europoid rasszhoz tartozik a magyarság is. A továbbiakban az említett típusok kialakulásának történeti előzményeiről szolt az előadó. Véleménye szerint: „A finnugorság kialakulásának színtere, minden valószínűség szerint valahol az Urálon vagy környékén lehetett, az europoid és mongoloid rassz keveredésének ősi zónájában.” Hogy az ősi finnugor közösség melyik rasszhoz tartozott, azt nehéz eldönteni, de nincs kizárva, hogy a mongoloidhoz.

T. A. КРУЖКОВА a volgai és szibériai népek öltözetében mutatkozó párhuzamosságokra hívta fel a figyelmet (Этнографические параллели в одежде финно-угров Поволжья и Сибири). A ruhadarabok elkészítésmódjában, díszítésében, a viselés mikéntjében észrevehető sok egyezés nem lehet véletlen, s még fel nem derített kapcsolatokra vall.

V. A. АККОРИН a volgai és elő-uráli (= obi-ugor) népek színjátékszerű szokásairól beszélt (К вопросу истории народного театра поволжских и приуральских финноугорских народов). Az összehasonlító vizsgálatok ezen a területen még nem kezdődtek meg. Az előadó — több expedíció résztvevője — úgy találja, hogy a színjátékszerű népi szokások a múltban különösképp a keleti marik között voltak népszerűek, s közeli kapcsolatot mutatnak az ősermi sőt az ugor törzsek szokásaival. Példaképpen említi az obi-ugorok és marik nyírfakéreg álcáját, amelynek alakja és készítésének technikája megszemlénően egyezik. Genetikai összefüggésekre mutat rá a maszkok szcenikai funkciójában s az ünnepek lefolytatásának rendjében is. Az egyezések a rokonságjelek rendszerére is kiterjednek.

A volgai és balti-finn szakosztály előadásainak sorát F. I. ГОРГЫЕВ nyitotta meg a mari nyelv szarmata elemeiről tartott felolvasásával (О сарматизмах в марийском языке). Szerinte az iráni hatás semmivel sem gyengébb a volgai nyelvekben, mint — egy korábbi felfogás szerint — a permi nyelvekben.

G. M. КЕРТ az *-m* végű lapp igenév szerepéről, történetéről, funkciójának fejlődéséről beszélt (Отглагольные имена действия в финно-угорских языках).

A. B. СЗМОЛЖАКОВА a vlagyimiri és gorkiji területek orosz nyelvjárásainak egyes sajátosságait az egykor itt élt finnugor nyelvű népek (muroma, mordvin, mescser) hatásával magyarázta (Фонетические особенности некоторых русских говоров, связанные с финским субстратом).

V. M. ТУРКИНА előadása a mordvin nyelv egyik érdekes lexikai sajátosságára hívta fel a figyelmet, nevezetesen a létezését jelentő főnévi összetételek

elvi kérdéseire (О субстантивных словосочетаниях с зависимым существительным в мордовских языках).

A mari lakosság közé ékelődött tatárok nyelvének különféle mari beütéseire hívta fel a figyelmet L. S. ARSZLANOV (О влиянии марийского языка на речь татар д. Тореш—Кўвар Сернурского района Марийской АССР).

E. VÄÄRI toponimikai anyag alapján igazolta a lívek rendkívül jelentős szerepét a Baltikumon, amelynek a XII.—XIII. században nagy területét népesítette be a ma már kis lélekszámú finnugor nép (Современная топонимика ливов).

A. A. BELJANYIN érdekes megfigyeléseket tett a mari anyanyelvűek orosz beszédéről (О некоторых морфологических особенностях русской речи Мари). A jellegzetes hibák az anyanyelv és az orosz nyelv közötti ismert különbségekből fakadnak (pl. az egyeztetés elmaradása nemben és számban, helytelen igevonzat-használat, esetek felcserélése, stb.). Gyakorlatból vett párhuzamos példái igen tanulságosak.

G. I. JERMUSKIN az erza-mordvin birtokos személyragozás zéró morfémás tagját a nyelv funkció-megkülönböztető törekvésével magyarázta (О нулевой форме множественного числа обладаемого притяжательной конструкции в эрзя-мордовском языке). A *kudot* alak, amely egyaránt jelentett 'házad' és 'házaid' viszonyokat, lefoglalódott pusztán csak a 'házad' jelölésére, míg a 'házaid' kifejezésére a *kudo* alak kínálkozott.

L. L. TRUBE toponimikai kutatásai szerint a gorkiji terület ma már csak oroszoktól lakott részeit korábban mari lakosság népesítette be (Марийские элементы в топонимии Горьковской области и языковое взаимодействие).

G. N. MAKAROV a nyelvjárási szótárak összeállításának elvi kérdéseiről beszélt (О принципах составления диалектных словарей (на материале карельского и родственных ему языков)).

M. P. CSNAIDZE az ige és vonzata kérdéseivel foglalkozott érdekes előadásában (Вопросы глагольного управления). A nyelvek rokonsági fokoztának megállapításában a legjelentősebb mondattani bizonyítékokként eshetnek latba a megegyező vagy hasonló szemléleten alapuló igei és határozói kapcsolatok.

A. P. FEOKTYISZTOV a mordvin dialektológiai kutatások nehézségeire hívta fel a figyelmet. A mordvin nyelvjárások tanulmányozását több körülmény is hátráltatja, nevezetesen: a nagy területen igen szétszórtan élő mordvin lakosság; lokális monográfiák hiánya; módszertani fogyatékoságok; a kellő nyelvföldrajzi előkészítés hiánya; a nyelvi határ megvonásának a hiánya a moksa és erza közösségek között. Megállapítja, hogy a XVII., XVIII. és XIX. századból való szövegemlékek és toponimikai anyag alapján lehetőség volna a történeti dialektológiai kutatások megindítására is (О проблематике исследований в области мордовской диалектологии).

K. K. KONI a lapp nyelv igen kiterjedt névmási és névmási-határozói rendszeréről beszélt és megállapította, hogy a névmási-határozók alapjául — az esetek többségében — mutató névmási elem szolgál (О местоименных словах в саамском языке).

G. M. TUZSAROV a mari nyelv vitatott minőségű *-ze* suffixumát tekintélyes mennyiségű nyelvi bizonyíték alapján a ragok csoportjába sorolja (К вопросу о комитативе в марийском языке). Általában komitativuszi funkciót tölt be, de szerepet játszik néhány határozószó képzésében is.

A. V. PUNZSINA előadása a karjalai finn nyelv néhány speciális orosz

jövevénytárolról szolt (К истории некоторых лексических заимствований в карельском языке).

V. T. ТУИМОФЕЈЕВА a függő beszéd megoldási lehetőségeit vizsgálta a mari nyelvben (К вопросу о косвенной речи в марийском языке). Az idézés részben az oroszról kölcsönzött *что*- kötőszó segítségével vagy pedig a kötőszói szerepkör betöltésére is alkalmas *маньин* határozói igenévvvel történhet.

G. Sz. ПАТРУСЕВ megállapította, hogy az újabb orosz jövevénytárolak változatlan hangalakban és hangsúlyozással kerülnek át a mari nyelvbe (К вопросу о русско-марийских языковых контактах). Ez a jelenség végső soron a mari nyelv hangrendszerének megváltozását is maga után vonhatja.

G. I. ЛАВРЕНТУЕВ a volgai mari nyelvjárás *-аш* infinitivusának és *-шаш* *-жаш* jövő idejű melléknévi igenévének történetéről és funkciójáról adott elő (Употребление и история некоторых формантов в волжском говоре марийского языка).

A permi—ugor—szamojéd nyelvek szakosztályának első előadója N. M. ТУЕРЕСЦЕНКО volt (Соответствие как особый тип синтаксической связи между главными членами предложения (на материале самодийских языков)). Elvi és terminológiai problémát vetett fel a mondatrészek rangsorolásával és egymáshoz való viszonyításával kapcsolatban. A szamojéd nyelvekben az állítmány és közvetlen bővítménye, a tárgy között lazább a kapcsolat, a tárgyat harmadik fő mondatrészként is fel lehetne fogni. Mivel a tárgy számban egyeztetve van az igével — az alany és az állítmány kongruenciája alapján — jogsult lenne a tárgy és az állítmány kongruenciájáról beszélni.

Hogy a történeti nyelvjáráskutatás nem reménytelen ügy a kisebb finn-ugor népek viszonylatában sem, és hogy igen fontos, érdekes eredményekkel kecsegtet történeti, településtörténeti és kapcsolattörténeti vonatkozásokban is, arról G. G. БАРАКСЗАНОВ győzte meg hallgatóságát (Некоторые вопросы исторической диалектологии (на материале коми языка)). A vallatóra fogott telekkönyvek, oklevelek és földrajzi nevek adatok sokaságával világítják meg a komi nyelv és nyelvjárások múltját. A kutatások egyik vezérfonalául klaszszikus példa, az *l* hang sorsa, adott fonetikai helyzetből történt eltérése szolgált. A korábbi feltételezésekkel ellentétben már a XVII. század második harmadától volt olyan nyelvjárás, amely az *l* használata tekintetében különbözött a többitől.

L. I. Kalinyina az udmurt nyelv *-m* képzős igenévének különféle funkcióit vizsgálta meg (Синтаксические функции отглагольных образований на *-m* в удмуртском языке). Felhasználási skálája igen széles, az egyszerű mondat bármely tagjaként előfordulhat. Az összetett mondatban már körülhatároltabb a szerepe.

N. P. ЛІZАНЕC a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövevénytárolait vette számba (Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья (на материалах названий нижних и иных помещений)). Úgy találja, hogy az utóbbi években orosz szavak kezdik felváltani a korábbi magyar átvételeket.

J. Sz. GULJAJEV 27 új permi etimológiát mutatott be — többnyire mari és mordvin megfelelések társaságában. Szófejtései közül 2 tartalmaz magyar tagot is. A komi-zürjén 'zsír, faggyú' jelentésű *зос*-t rokonítja a magyar *haszon* szóval, valamint az ugyancsak 'zsír' jelentésű *каш*-t veti egybe a magyar *háj* szóval.

A. Sz. КРИВОСЦЕКОВА-GANTMAN a lexikai kölcsönzések morfológiai beilleszkedését követi nyomon a komi-permják nyelvben. A komi-permják

azon ritka nyelvek csoportjába tartozik, amely fokozatosan felváltotta ősi számneveit az oroszból kölcsönzött számnevekkel. Mivel a számnevek sajátos csoportját képviselik a lexikai elemeknek, változásuk megingatja az átvevő nyelv morfológiai és szintaktikai rendszerét is. A beszélt nyelvben a *пять лошадей* mintájára elterjedtek a *пять вёсов*-féle szerkezetek. Az irodalmi nyelv azonban — a nyelv eredeti szellemének megfelelően — kitart a számnévi jelző és a jelzett szó inkongruenciája mellett (О формах морфологического заимствования лексики (на материале коми-пермяцкого языка)).

V. M. VAHRUSEV az udmurt birtokos szerkezet különféle megvalósulási lehetőségeire mutatott rá. (Изафетные конструкции в удмуртском языке). A jelöletlen szerkezetek mellett nagyobb számban fordulnak elő a jelölt viszonyok. Az utóbbiak több csoportra oszthatók a viszonyjelölő elemek megoszlása és viselkedése szerint.

I. V. ZÉKÁNY megállapítja, hogy Kárpátalján a magyar családneveknek mintegy 40%-a keresztnévi eredetű. E nevek 4 kategóriába sorolhatók. 1. *-fi* végűek; 2. *-i* végűek; 3. végződés nélküliek; 4. becéző névből alakultak. (Типы венгерских фамилий в Закарпатье, образованных от личных имен).

A. L. KOVNYER ismertette a felső-lozvai és szoszvai rénszarvastenyésztő manysik körében 1968 nyarán gyűjtött hegyrajzi vonatkozású toponimikai anyagot (Оронимические термины в мансийских географических названиях Северного Урала).

A. I. TURKIN a komi-zürjén dialektusokban talált újabb balti-finn jövevényszavak alapján feltételezi, hogy a múltban szoros nyelvi kapcsolat lehetett a komi-zürjén és a balti-finn népek között (Новые прибалтийско-финские заимствования в коми-зырянских диалектах).

A. K. МАТВЕЈЕВ előadása iránt rendkívüli érdeklődés nyilvánult meg (Угорская гипотеза и некоторые проблемы субстратной топонимии Русского Севера). Szuggesztív egyéniség, lebilincselően és szenvedélyesen adja elő mondanivalóját, a szverdlovszki egyetemen sok fiatal hódított meg a toponimika tudománya számára. Legkiválóbb tanítványait a joskar-olai konferenciára is magával hozta. Elutasítja az ugor szubsztrátum feltételezését az észak-orosz toponimikában, inkább permi-finn nyelvi hatásra gyanakszik az adott terület vízrajzi névanyagában.

A régi udmurt személynevek kérdéséről már a huszas években nagy tanulmányt írt a kitűnő költő és etnográfus, GERD KUZEBAJ. T. I. ТУЕПЛАСИНА levéltári kutatásai során jelentős számú új adattal gyarapította a régi udmurt névadásra vonatkozó anyagot, amelyet a történész ЛУПPOV értékes forrás-publikációi is növeltek. Az orosz nevek csak a XIX. században válnak általánosan elterjedté Udmurtiában, de még a XX. században is gyakran előfordulnak eredeti „pogány” nevek. Ezek általában közszókból alakulnak, s némelyikükhöz jellegzetes tulajdonnévképző (*-э* és *-эӥ*) járul (pl. *Муӥег* < *муӥ* 'méh') — állapította meg ТУЕПЛАСИНА (Удмуртские личные имена XV—XVII веков).

J. I. ROMBANGYEJEVA a logikai hangsúly kérdéseit vizsgálta a manysi nyelvben (О способах выражения логического ударения в мансийском языке). A lényeges mondanivaló kifejezésére egyaránt szolgálhat az intonáció, az inverzió, a szó és a mondat struktúrájának megváltoztatása, de a funkció betöltésében egyikőjük sem nélkülözheti a másik két kategória jelenlétét.

A. M. ROT a balti-finn nyelvekben és a magyarban általa őrosorznak tartott jövevényszavak segítségével próbálja meghatározni a keleti-szláv

nyelvekben végbement hangváltozások időpontját. (Древнерусские элементы в финно-угорских языках и вопросы абсолютной хронологии некоторых изменений в области вокализма восточнославянских языков).

V. K. KELMAKOV a finnugor nyelvek névutórendszerének közös vonásaira mutatott rá. (Некоторые общие пути образования послеложных форм в финно-угорских языках). Bár a szófajoknak ez a csoportja a finnugor nyelvek önálló életében alakult ki, a névutók alapjául szolgáló tövek többsége finnugor származék.

Az Urálon túli terület toponimikájának finnugor vonatkozásaival foglalkozott M. T. MUMINOV előadása (Некоторые вопросы изучения финно-угорской субстратной топонимики Зауралья).

L. A. VITUSKINA a manysi földrajzi nevek egy igen érdekes csoportját mutatta be, nevezetesen a több elemű, s az elemek egyikeként igenet tartalmazó toponimákat (Глагольные конструкции в мансийской топонимике). Az igenévi tag rendszerint állapotot vagy mozgást kifejező igéből alakult, pl.: *Лувым-хайтум-чалл* 'elfutott lovak hegye'; *Ёрнок-люльнэ-келыг* 'mocsár, hol sátor áll'.

V. I. ALATIREV az udmurt összetett mondatok rendszerében megkülönböztet egy általa szintetikusnak nevezett típust (Синтетический тип сложносочиненных предложений в удмуртском языке). A „*Sobol'ev gorodzn uliku, ti institutyn dišetskidi*” 'Akkor, mikor Szoboljev a városban élt, ti főiskolán tanultatok' ('Szoboljev a városban élve ti főiskolán tanultatok'). Elvetve a hagyományos grammatikai felosztást, amely szerint a példa egyszerű bővített mondat, a struktúra és a funkció alapján a mondatot összetettnek nyilvánítja. Az udmurt összetett mondatokat szerkezetük alapján analitikus és szintetikus típusokba sorolja. Vélekedése szerint az a mondat analitikus, amelyben amellékmondatot kötőszó köti a főmondathoz. A szintetikus mondatban a fő- és a mellékmondat közötti kapcsolatot a mellékmondat egyik tagja — rendszerint az állítmány — fejezi ki. Fejtegetései — s különösképp példái — érdekesek, végső soron azonban semmi újat nem mond, hisz minden finnugor nyelvre jellemzőek a mondattömörítő igenes szerkezetek, s a leíró grammatika kellő okkal tárgyalja őket az egyszerű mondatok között.

V. G. KALASNYIKOVA az udmurt *sobere* 'azután' jelentését és szintaktikai funkcióját vizsgálva úgy találja, hogy e szó pusztán kötőszóvá minősítése szűkeklőség, s nem felel meg a nyelvi valóságnak. Önálló szóként is előfordul határozói feladatkörben. A *tabere* 'most, azonnal' határozószóhoz hasonló módon keletkezett a *so* 'az' kötőszó és a *bere* 'után' névutó összetétele révén (Значение и синтаксические функции слова *собе́ре* 'затем, потом' в удмуртском языке).

Az Ungvár környéki magyarok nyelvében erőteljes szláv hatás érvényesül, különösképp a lexika vonatkozásában. A mindennapi élet szavai között egyre több az orosz szó, állapította meg Sz. I. КОВТУК (Славянизмы в венгерском говоре Ратовцы Ужгородского района).

Sz. V. SZOKOLOV az udmurt szóképzés orosz jövevényszavainak egy speciális csoportjáról beszélt (О некоторых русских названиях птиц и животных в удмуртском языке). Az udmurt nyelvből több ősi, finnugor eredetű madár- és állatnév hiányzik, az idők során — különféle okok miatt — az orosz elnevezések léptek a helyükbe.

Sz. K. BUSMAKIN a közép-keleti udmurt nyelvjárásokban több olyan grammatikai segédzót (elsősorban kötőszót) mutatott ki, amelyeknek jelen-

tése sokszor nemcsak árnyalatban hanem lényegesen különbözik az irodalmi nyelvben érvényes jelentéstől (Служебные слова в средневосточных говорах удмуртского языка). Ugyanakkor ezekben a nyelvjárásokban — eltérően a többi dialektusoktól és az irodalmi nyelvtől — eléggé járatosak orosz eredetű kötőszavak és egyéb segédzavak is: *даже*; *дак* < 'так'; *ведь* < 'ведь'; *вот*; *как*; *пожалуй* < 'пожалуй', *еще* < 'еще' stb.

G. V. GLINSZKIN a Pelim-medence manysi földrajzi neveinek alapvető típusairól tartott előadást (Основные типы мансийской топонимики Среднего и Нижнего Припелымья). A Pelim alsó és középső folyása mentén ma már egyáltalán nem élnek manysik, a toponimika azonban egykori ittlétükről tanúskodik. A manysi elnevezések az idők során az orosz fonetika és morfológia követelményeihez alkalmazkodtak. A legelterjedtebb típus a jelzős kapcsolat, amelyben determinánsként rendszerint a *-я* 'folyó' vagy a *-мур* 'tó' szavak szerepelnek. Igen érdekesek, de bonyolult problematikájúak az elliptikus összetételek, amelyek igen erőteljes nyelvi változásokon mentek keresztül.

Az archaeológia, antropológia, etnográfia és folklór összevont szekciójában viszonylag kevesebb előadás hangzott el, de nem csekély érdeklődés nyilvánult meg irántuk.

P. NY. SZTAROSZTIN régészeti adatokkal is megerősítette azt az ismert nyelvészeti tételt, mely szerint a Középső-Volga környékén élő finnugor népek szoros kontaktusban voltak a volgai-bolgárokkal (Финно-угры Поволжья и их южные соседи середины I. тыс. н. э.). Az általa imenykovi-nak nevezett közösség közvetítette az említett finnugor népekhez a déli jellegzetességeket mutató fegyvereket, öltözeteket, s tőlük ered az i. sz. ötödik század táján virágzani kezdő ló kultusz (díszes szerszámok, lóval történő temetkezés) is.

J. P. KAZAKOV a volgai-bolgárok kultúrájából kimutatható finnugor komponens problematikájáról szólt (О финно-угорском компоненте, в культуре ранних болгар). A leletek nagy száma és jellege arról tanúskodik, hogy a kapcsolatok nemcsak a kereskedelemre szorítkoztak a két népcsoport között, hanem az élet más területein is megteremtődtek.

Az ismert mari író és irodalomtörténész, KИM VASZIN azokról a kapcsolatokról emlékezett meg, amelyek a mari irodalmat a Szovjetunióban élő többi finnugor nép irodalmához fűzik (Проблемы творческих взаимосвязей марийской литературы с литературами финно-угорских народов СССР). Közös problémák és közös célok jellemezték ezt a kapcsolatot a múltban is, a nemzeti öntudatra ébredés hajnalán, s a jelenben is, a szocializmus építése idején. A kibontakozó nemzeti irodalmak kapcsolatai sokrétűek, tematikában és műfajban is egyező vonások, azonos tendenciák észlelhetőek, a komi, udmurt, mordvin és mari írók és tudósok ismerték és becsülték egymás munkásságát. Az újszülött literatúrákban felismerhető az észti és a finn irodalom hatása is. A kölcsönös fordítások még közelebb hozták egymáshoz a rokon nyelvű irodalmakat. A szovjet írószövetség megalakulása után tovább sokasodtak és erősödtek a személyes kontaktusok.

A. K. MIKUSEV a napjainkban lejegyzett kolvai komi epikus énekek kapcsolatán folklórelméleti kérdéseket fejtetett. A kolvaiak az izsmai komik és a nyenyeciek leszármazottai. A két népelem egybeolvadása sajátos kultúrát és folklórt eredményezett, amely nem komi de nem is nyenyec. Az általa eposznak nevezett ének lényegében közeli rokona a jellegzetes nyenyec „szjudbabc”-nak és „jarabc”-nak, a szereplők is nyenyeciek, de a mű komi nyelvű, s jellemző nyelvi fordulatok révén közel áll a komi folklórhoz. Az előadó tulajdon-

képpen azt próbálta igazolni, hogy az eposz egyaránt nemzeti és nemzetközi műfaj (Эпос колвинцев (национальное и интернациональное в фольклоре)).

A. G. РЕТРЕНКО a Volga és Káma környéki népek múltbeli állattenyésztését jellemezte (К вопросу о характере животноводства у финно-угорского населения Волжско-Камского края). A neolit korban az itt élő népek csak a kutyát ismerték a háziállatok közül. A második évezred elején — a bala-novi és poltavai törzsek idetelepedésének következményeként — a háziállatok sorában már ott található a szarvasmarha, a kecske, a juh, a disznó és a ló, s egyre inkább háttérbe szorul — mint foglalkozás — a vadászat. Az i. sz. első évezredben megjelenő török nyelvű népek új háziállatokat honosítanak meg, a tevét, a szamarat és a macskát, s visszaszorul a sertésenyésztés. Az itt élő finnugor népek ma is ugyanazokat a háziállatokat tartják, amelyeket őseik kezdtek tenyészteni.

Az észak-karjalai siratók egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy a rokonsági fokozat közvetlen megnevezése helyett metaforákkal él. A. Sz. СЗТЯЕРАНОВА kutatásai szerint a metaforák vagy egytagúak, vagy pedig jelzős összetételek becéző képzővel és birtokos személyraggal ellátva. Alaptagjuk rendszerint igéből képzett főnév, és az elsiratóttat mint egy meghatározott cselekvés végrehajtóját vagy elszenvédőjét jellemzi. Különösen gazdag az 'anya' fogalmát helyettesítő metaforák száma, pl. *kallehih ilmoih siätäjä kantajaiseni* 'a drága világra szülő hordozócskám' stb. Lényegében nyelvi tabukról van szó, amelyek sorában jó néhány rituális fogalmat is találhatunk.

F. V. ПЛЕЗОВСКИЈ a tündérmesék és az eposz fontos szereplőjéről, a csodalóról adott elő. A csodaló vagy táltos igen jelentős szerepet játszik a hős sorsának alakulásában, s a legkülönfélébb módokon kerülhet gazdája birtokába. Ez utóbbi motívum, valamint a csodaló szerepköre és feladata részletes vizsgálata során az előadó felfedezni véli a matriarchátus, majd a patriarchátus rendjének, hagyományainak és szokásainak a nyomát. A ló egyre inkább a férfi segítő társává válik a harcban és a munkában is, a ló és a nő — a mitológiában még élő, archeológiai leletekből is kimutatható — kapcsolata viszont teljesen megszűnik az idők folyamán (Чудесный конь как активный персонаж сказки и эпоса).

Köztudomású, hogy a gyermekdalok dallamukban és szövegükben is archaikusak, lexicájuk nem egyszer ma már etimologizálhatatlan szavakat is tartalmaz. J. G. РОСЦЕВ a komi gyermek-folklor szókészletének sajátosságait vizsgálta meg, és ő is úgy találja, hogy a játékos—ritmikus, sokszor értelem nélküli elemek mellett sok egykori tabuszó is megőrződött (Своеобразие лексик в детском фольклоре коми).

M. R. РОЛЕССКИН újabb régészeti leletek alapján a mordvin etnogenezis kérdéséhez szól hozzá (Вопросы этногенеза мордвы в свете новых археологических открытий). Úgy találja, hogy a moksa-mordvinok az i. sz. első évezredben szoros és állandó kapcsolatot tartottak a többi mordvin törzsekkel. Bizonyos jelekből arra is lehet gondolni, hogy kapcsolatban álltak a marikkal is.

A volgai és permi népek közmondásainak közös formai és költői elemeit tette vizsgálata tárgyává A. J. КИРЯКОВ. A részletes stilisztikai analízis azt bizonyítja, hogy a közismert, és minden nép közmondásaira jellemző sajátosságok mellett van néhány speciális jegye is a volgai és permi közmondásanyag-nak. A metafora, a nagyítás és kicsinyítés mellett nagy szerepet játszanak a hangutánzó és a játékos képzésű szavak is. (Ezek a közmondások rendszerint lefordíthatatlanok.) Előfordul a tárgyak „beszélgetése” is, míg a formai eszkö-

zök közül a rímeket, az alliterációkat és asszonancokat említhetnők (Общность элементов загадок поволжских и пермских финно-угорских народов).

E. Sz. KIURU tanulságos és érdekes előadást tartott az ingermanlandi folklór jelenlegi helyzetéről (О современном состоянии народной поэзии ингерманландцев). A leningrád környéki kis finnugor néptörök eltűnésében van, a háború szétzilálta őket, megritkította sorait, az utóbbi időkben pedig erősödik köztük az asszimilálódás folyamata. Népköltészetük a végső halódás stádiumába érkezett. Utolsó napjait éli az epikus költészet, egyre több részletet felejtenek el az eredeti szövegekből, egyre nagyobb teret hódítanak az orosz dalok. A folklór műfajok közül legelőbbek a közmondások és a találgató kérdések. Figyelmet érdemel az a tény, hogy az ingermanlandi kultúrában lényegében négy nép, a karjalai, a finn, az észti és az orosz nép tradíciói ötvöződtek.

I. Sz. IVANOV a mari népdal és a karjalai—finn runók közös költői vonásairól beszélt. Az anafora és az epifora gyakori alkalmazása egyaránt jellemzi a mari dalt és a finn runókat. Feltehető, hogy e jellegzetességek végső soron összefüggenek a finnugor népek ismétléses énekeivel. Az alliterációk gondos egybevetése, hangtanuk vizsgálata is arról vall, hogy ez a költői díszítő elem is közös eredetű lehet a finnugor népek költészetében (О некоторых чертах общности поэтики марийских песен и карело-финских рун).

V. A. LATISEVA előadásának az a legnagyobb érdeme, hogy felhívta a figyelmet a komi művelődéstörténet legszínesebb, legsokoldalúbb egyéniségére, K. F. ZSAKOVRA, akit a közelmúlt komi irodalomtörténeti csak mellékesen és vizsgálóval említettek néhány sorban mint kulák családból származó idealista filozófust. A rendkívüli tehetségű Zsakov (1868—1926) hihetetlen sok küszködés és megpróbáltatás árán „inorogec” létére egyetemi diplomát szerzett a századforduló idején Pétervárott, és rövidesen a cári főváros jónevű filozófia professzora lett. Munkássága értékelése túlzott és indokolatlan óvatosság miatt még mindig várat magára. Publikációinak száma 300 fölött jár, tárgykörük igen széles: filozófia, történelem, néprajz, folklór, nyelvészet, matematika, írt regényeket és elbeszéléseket is. Nagy szenvedéllyel és elhivatottsággal kutatta a komi múlt és a komi élet emlékeit, jelenségeit, szépirodalmi eszközökkel feldolgozta és közzétette a kereszténység és pogányság megítéléséről fellelhető anyagot (Permi Szent István és Pam fősámán küzdelmébe sűrítve a korabeli eseményeket), lelkes és megható beleképzeléses novellákban szólt az első nagy komi költő, I. Kuratov akkor még lappangó kézíratainak csak áhított felfedezéséről. Néprajzi cikkei ma is forrásértékűek. Kifejezetten lebilincselő, korára vonatkozó ezernyi becses dokumentumot tartalmazó autobiografikus trilógiáját Gorkij is feszült érdeklődéssel olvasta végig (Сквозь строй жизни. I—III. СПб., 1913). Kevesen tudják, hogy komi nyelvészeti előadásokat is tartott a pétervári egyetemen, hogy egy ideig a magyar nyelvvel is foglalkozott, hogy disszertációját igen jól kvalifikálva Helsinkiben bíralták el (— többek között SETÄLÄ —). ZSAKOV minden munkáját oroszul írta, majd 1917 után Rigába kerülve — s önhibáján kívül ott rekedve — lettül is publikált. Kézíratai között tudni vélnek komi nyelvűeket is, s állítólag még e század elején tervezetet készített egy komi nyelvű újság kiadására, engedélyt azonban — ismert okok miatt — nem kapott. Szépirodalmi művei között sok az álnépi, áltörténelmi írás, kellő óvatossággal azonban ezek is kiaknázhatók forrásként. LATISEVA elsősorban a komi folklór ismert szereplőit keresi össze ZSAKOV műveiből, s felsorolja az író által kigondolt figurákat is. ZSAKOVról szóló kis

kitérőnket egy tőle vett idézettel zárnök. Önéletrajzi regénye utolsó fejezetében számot vet önmagával. Élete tragikus fordulatait, csalódásait boncolgatja itt, s többek között a következő szomorú megállapítást teszi: „Segíteni akarok a zürjének, de semmi eszköz nincs ehhez a birtokomban.” (Жаков К. Ф. и фольклор).

E. I. KÜLMÄSUU a Kullervo szó etimologizálást kísérelte meg. (К этимологии имени Куллерво). A nehéz probléma több irányból is megközelíthető. A híres epizód variációiban különféle alakokban fordul elő ez a név, többek között köznévként, sőt igeként is (*kullervoilla* 'menni; hangszeren játszani'). Feltűnik többesszámban is. A germán *guld*-ből lett finn *kultá*-t a tárgyalt szó töveként felfogni az ismert elméletek közé tartozik. Az előadó felvetette emellett a balti-finn *kulo* 'tűzvész' szóból való származtatás lehetőségét is. Fejtegetéseit azzal zárta, hogy a probléma megfejtésében nem mellőzhető az eposz tematikus vizsgálata.

Ny. I. КУТОВОВ érdekes, hangszerkísérettel és énekkel is illusztrált előadásában a mari hangsúly és ritmus sajátosságaira mutatott rá. (О некоторых особенностях марийского ударения и ритмики в поэзии). A hangsúly kérdését illetően eltérő a nyelvészek véleménye. Az előadó a zene felől próbálta a fogas kérdést megválaszolni. Míg a beszélt nyelvben nehezen észlelhető a különbség a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok között, addig az énekelt szövegben már érzékelhető az eltérés. A hangsúlyos szótagban itt együtt jelentkezik a dinamika, az időbeli hosszúság és más zenei elemek (pl. erősebb hangoztatás). A mari népdal szótagszámláló természete is amellett szól, hogy — az időmérték jelenléte mellett — a dinamikus hangsúlynak van nagyobb szerepe. A mari szépirodalomban — a kezdet korszakában — kettősség mutatkozott. Ugyanazt a verset lehetett szabályos hangsúlyozással olvasni, s akkor vers maradt, vagy beszédszerű kötetlenséggel előadni, s akkor elvesztette vers jellegét. Ma már megszűnt ez a kettősség, szótagszámláló és hangsúlyos versek jellemzik napjaink mari líráját. Mindezek ellenére még tisztázatlan a mari vers kérdése, nincs kidolgozott verselmélet, a hangsúly és a ritmus ügye még a költők számára is problematikus.

Az előadások elhangzása után hozzászólások és viták következtek. Ezek általában kiegészítő, ill. kritikai jellegűek voltak, élesebb polémiák azonban — főként időhiány miatt — nem alakulhattak ki.

A téziseket tartalmazó füzet a maga tematikai gazdagságával éppen csak jelezheti a problémák sokféleségét, a kutatások jelen stádiumát. A füzet alapján készült ismertetés pedig a vázlat kivonataként még kevesebbet ad e jelentős konferencia eredményeiből. Benyomásom szerint egyre színvonalsabb, egyre igényesebb a Szovjetunió finnugor szakembereinek a munkája, s van néhány terület, amelyen különösen imponálóak teljesítményeik. Lehetőségeikből is adódik persze, hogy a toponimika, a régészet, az embertan, a nyelvemlékek feldolgozása vonatkozásaiban mindig tudnak újjal és meglepővel szolgálni a szovjet tudósok. Mind kevésbé jellemző a tematikai szűkösség, mind több a nagy anyagra támaszkodó, több jelenségre is figyelmet fordító komplex szempontú kutatás.

Igen üdvös lenne valamiféle megoldást találni arra, hogy magyar és finn résztvevői is legyenek ezeknek a konferenciáknak (akár csak megfigyelőként), amelyeknek eredményei (és azoknak sokszor helyi kiadványokban meglapuló és senkitől sem ismert előmunkálatai) gyakran nem jutnak el a finnugrisztika nemzetközi fórumai elé.

A szekció ülések befejezése után került sor az ünnepélyes záró gyűlésre. A konferencia munkáját értékelő és köszönő szavak hangzottak el ekkor, a delegációk vezetői mellett különféle intézmények képviselői is felszólaltak. Paul Kokla a «Советское финноугроведение» szerkesztője folyóirata gondjairól beszélt. Kevés kéziratot kap a lap, s igen csekély az előfizetők száma. (Szinte teljes az érdeklenség iránta Magyarországon.) Madis Norvik az 1970-ben Tallinnban megrendezendő III. Nemzetközi Finnugor Kongresszus előkészületeiről emlékezett meg. A kongresszus iránt a világ minden táján rendkívül nagy érdeklődés nyilvánul meg, több mint háromszázan jelentkeztek előadásra. Végül bejelentették, hogy a következő Összövetségi Finnugor Konferenciára 1972-ben, Szaranszkban kerül sor, s I. Galkin elnök záró szavaival a konferencia befejezte munkáját.

DOMOKOS PÉTER

Kalevala

Das finnische Epos des Elias Lönnrot

Aus dem finnischen Urtext übertragen von LORE FROMM und HANS FROMM; Nachwort von HANS FROMM (388 l. + 2 térkép). — Kommentar von HANS FROMM (345 l. + 2 térkép). München, 1967, Carl Hanser Verlag.

A Kalevala mint a finn nép eposza indult diadalútjára a múlt század közepén, s a köztudat máig ilyenül tartja számon. A tudományos kutatás azonban már rég kimutatta, hogy a karjalai-inkeri énekesektől följegyzett dalok csupán építő kövei voltak a Kalevalának: az összeillesztés, az alakítás, a nagy eposzi építmény alkotása a szerény névtelenség mögé húzódó LÖNNROT műve volt. Ezt a tudományos fölfogást hangsúlyozza a német fordítás címlapja, mely — a korábbi hagyománytól eltérően — Lönnrot nevét teszi a mű élére.

A szöveg-kötet (ezt a továbbiakban — ahol szükséges — I, a kommentárkötetet II jelzi), a fordítással kezdődik, és mindjárt az első pillantásra meglepetést hoz: nem a jól ismert Kalevala-sorokat látjuk, hanem a klasszikus eposzokéira emlékeztető hosszú sorokat. Hogy ez a teljesen külsőleges tipográfiai vonás mennyire más látás-hangulatot sugall, mint a szokott forma, álljanak itt a közismert bevezető sorok, egyben mutatványul is az új német fordításból:

Mich verlangt in meinem Sinne, mich bewegen die Gedanken,
An das Singen mich zu machen, mich zum Sprechen anzuschicken,
Stammesweise anzustimmen, Sippensang nun anzuheben.
Worte schmelzen mir im Munde, es entstürzen mir die Mären,
Eilen zu auf meine Zunge, teilen sich an meinen Zähnen.

A fordítás tehát a fő- és utósort (pääsäe; jälkisäe; Grundvers: Variationsvers) egy hosszú sorban foglalja össze. E külső képpel a mű jellege bizonyos mértékig megváltozik az olvasó számára: a lírai elem háttérbe szorul, s az epikus fogantatás, „Lönnrot homéroszi mintaképe” érzékelhetőbbé válik. „És ha a hosszú sor a vers lefutását lassítja, az olvasó feszültségét növeli, akkor ezzel közeledik ahhoz a megfontolt-ünnepélyes súlyhoz, mellyel e hajdan énekelt verseket olvasni kell.” (II, 5.)

Itt persze, mint FROMM i. h. maga is megjegyzi, vitatkozni lehet az eljárásról. Kétségtelen, hogy ebben az írásképpen elhalványul a finn eredetinek — nyilván az énekelt előadással összefüggő — dalszerűsége, és a Kalevala külső formája egész közel kerül a világirodalom más nagy eposzaihoz. De bizonyos az is, hogy ez csupán a szem számára van így. Mert míg az „igazi” hosszú sorok végig súlyos mondanivalót görgetnek, s e széles hullámokban az epikus cselekmény is folyamatosan zuhog előre — addig a Kalevalában az egybeírt két sor második fele (az eredeti utósor) tartalomban és nyelvi formában

visszacsendül az elsőre, ami — az egyenletes áradást megakasztva — a cselekmény menétét is dalszerűen lüktetővé teszi. A párhuzamos soroknak és a párhuzamos motívumoknak (két sziget-epizód, két kantele-játék, Lemminkäinen három északhoni útja stb.) ez a visszhangszerű zengése páratlan a világirodalomban, és egyenes következménye az eposz ugyancsak páratlan keletkezési történetének. A homéroszi példaképnél maradvá: mint MARÓT KÁROLY „A varázsdaltól az eposzig” c. mélyenszántó tanulmányában kimutatta (Ethn. LXIX, 505—33), az Iliászban is van nyoma „a régi ráéneklések és a hatalmas szavak ereje érzésének, egyszóval a Homerost szükségképp megelőzőt varázskorszaknak” (pl. A 233 kk., B 484 kk., E 383 kk.) (i. m. 511); e nyomok azonban nagyon nehezen tapinthatók ki, mert Homérosz mindent elhagyott népi „mintáiból”, ami túlságosan sértegette volna az „epicus color”-t, márpedig a varázsigé erősen kirítt volna a heroikus stílusból (i. m. 513). Ezzel szemben Lönnrot nem epizálta a lírai elemeket, hanem úgy iktatta be őket eposza szövedékébe, ahogy énekmondóitól kapta. Lényegileg nem változtatott a tartalmakon, s megtartotta a dalszerű előadás külső képét, a kettős sortagolást is.

Bármily szokatlan azonban a Kalevalát „hosszú sorokban” olvasni, kétségtelen, hogy a kalevalai epika némely ősi vonása, pl. sorpár-ismétlés a „miből mi lesz”-fölsorolással így sokkal jobban szembe tűnik:

Aus des Eies untrer Hälfte wird die Mutter Erde unten,
 Aus des Eies obrer Hälfte wird der hohe Himmel oben;
 Aus dem obren Teil des Gelbeis wird die Sonne weithin strahlend,
 Aus dem obren Teil des Weisseis wird der Mond mit mildem Glanze;
 Was gesprenkelt in dem Ei ist, wird zu Sternen hoch am Himmel,
 Das, was dunkel in dem Ei ist, wird zu Wolken in den Lüften.
 (I: 233—244)

Ez az új német fordítás az első, mely a svéd közvetítést kikapcsolva, teljesen a finn alapján készült. Fő célja volt, hogy a lehető leghívebben tükrözze az eredetit, nemcsak értelmileg és ábrázolásban, hanem a tárgyjelentések és a mondatmenet hű követésében is (II, 5). Hogy ezt az igen nehéz költői és filológiai feladatot a fordítók mily nagy-szerűen oldották meg, arról talán az idézett néhány sor is némi fogalmat nyújthat. Az átültetés mindvégig hű, és — amennyire meg tudom ítélni — az eredetinek nyelvi gazdagságát, festőiségét, árnyaltságát, bámulatos leleménnyel adja vissza. A simán lüktető szép trocheusok egyenrangú művészettel közvetítik a német olvasóknak a Kalevala hangulatát, különös, földi és földön kívüli történésekből összeszött, mítosz és realitás kettős fényében sugárzó világát. Kitűnő az állandó jelzők, az ismétlődő fordulatok kialakítása, pl. „Väinämöinen alt und wahrhaft, urzeit-alter Zauberwisser”, „Ambossmeister Imarinen, dieser urzeit-alter Hämmerer”, „Lemminkäinen leichten Sinnes, er der schöne Kaukomieli”, „Louhi, Herrscherin des Nordlands, Nordlands Alte, arm an Zähnen”, „Auf den Weiden von Väinölä, Kalevalas kargen Fluren”, „Aus dem dämmerdunklen Nordland, aus dem düstren Sariola” stb., stb. Nem kis gondot okozhatott a fordítóknak a finn szöveg dús betűrímelése; a sok pompás megoldást képviselje itt két rövid idézet:

Lemminkäinen leichten Sinnes überdenkt und überlegt es,
 Welchen Weg er wählen solle, welcher Schneeschuhfährte folgen
 (XIV: 1—4)

Mir zur Macht und mir zur Stärke, mir zur Stütze, mir zum Schutze
 Bei den schwierigen Beschwerden, bei den schlimmen Leibschmerzen.
 (XVII: 265—268)

A német szöveg műfordítás a szó legigényesebb értelmében: híven őrzi az eredetnek tartalmi és nyelvi hangulatát, szövegű és költői. Az új német Kalevalát a finn szakértők is biztonnal az elismerten legjobb fordítások (Vikár, Pavolini, Collinder, I. pl. E. LINKOMIES: Tietolipas 52: 9) közé fogják sorolni.

Az eposz fordítását az 50 ének tartalmi ismertetése követi az 1849-i kiadás nyomán (329—40), kegyelettel ragaszkodva Lönnrot szavaihoz, melyekkel az egyes énekek mondanivalóját röviden összefoglalta.

A hét fejezetből álló Utószó (343—68) kitűnő kalauz mindazok számára, akik e fordítás révén találkozhatnak igazában először Finnországgal, a finn néppel és a finn múlttal. Az I. fejezet (343—7) a Kalevala alapjául szolgáló finn dalok és az eposz viszonyát tárgyalja, a II. (347—57) Lönnrot életével és a Kalevala létrejöttének körülményeivel foglalkozik. Itt különös érdeklődésre tarthat számot Lönnrot elgondolásának és munkamódszerének ismertetése. Tudatosan igényelve maga számára a népi énekesek jogát,

céljának megfelelően szabadon vont át motívumokat és eseményeket egyik összefüggésből a másikba. Fölhasználva a rögzítetlen szájhagyomány nyújtotta tág lehetőségeket, különböző dalokból származó sorokat, esetleg nagyobb részleteket társított, s a variálódó ismétlés stíluselvét úgy alkalmazta, hogy a dalváltozatok vagylagosságát egymásutánná változtatta. Ez utóbbi eljárásának következménye a litániaszerű sorolás, az eposz egyik szemebetűnő stílusjegye, ami a daloktól szinte teljesen idegen. E földuzzasztással Lönnrot-nak az volt a célja, hogy a Kalevalában minden „fontos” benne legyen, ami csak alkalmas a finn múlt megvilágítására. Azért adott oly nagy teret az igéző, mágikus szövegeknek is, mert bennük az elődök másfajta gondolkodásának világos kifejeződését látta. Hogy a különböző korú (körülbelül i. e. 500 — i. sz. 1500) és tárgyú (mitikus, kalandos, balladai, lírai stb.) anyagból áttekinthető idő-tér kozmoszt alkothasson — népi mintáit követve — többször azonosított személyeket (pl. Lemminkäinen Ahtival és Kaukamoinennal) és térségeket (pl. különféle helyeket egységesített Kalevala—Pohjola ellentété). Esemény-tömbökből képezett, mint pl. Északon szűzének „hőslése”, Kullervo kalandjai, szampó-rablás stb.; de ezek fölé, a homéroszi minta szerint, az eposzi nagyépitmény feszültség-ívét emelte. Ez ív két hídfője a pohjolai lakodalom és a szampó-háború, azaz összhang és viszály Pohjola és Kalevala közt. Az eposzi cselekmény „kalevalai korát” egyfelől a világ keletkezése és a kultúrhősök kora (I—II. ének), másfelől az emberiség újkorának beköszöntése (L. ének) fogja közre. E szerkesztéssel az egész világegyetem vált az eposz történeskeretűvé, maga a történes pedig Lönnrot és kortársai számára az elődök feltörését jelentette a kultúra magasába, belépésüket a történelembe. Számukra a Kalevala egyszerre volt történelem és allegória.

Az Utószó III. fejezete (358—61) a finn történelmet vázolja és illeszti be nagy európai összefüggéseibe a közfinn kortól a XVI. századig. A IV. fejezet (361—5) az epikus daléneklés földrajzával kapcsolatban a Finn-öböl és a Fehér-tenger térségeiben zajlott települési mozgalmakról, valamint ezek gazdasági, történeti, művelődéstörténeti okairól szól. Az V. fejezet (365—74) a nagy énekeseket s az énekek különféle (kar, páros, magán) előadásmódját, a VI. (375—81) a kalevalai versmérték szabályait és a kalevala-sor jellemzőit ismerteti. Az utolsó fejezet (381—5) a Kalevala nem-epikus dalkincsével (munkadalok a szó legtágabb értelmében, ráolvasások, eredet-dalok) foglalkozik. A tiszta lírai magatartás döntő többségben panasz, gond, bánat, vágy a földi kínok megszűnése után. „A háttérret ezekhez a paraszti közösség kemény köznapjai adták, és az egy földel alatt élő patriarchális nagycsalád szigorú törvényei, melyek az egyeseket sokkal inkább helyezték kötelességek kemény körébe, semmint emberi rokonszeny védelme alá” (382). — Mind a hét fejezet végén bő, annotált bibliográfia van.

A gazdag tartalmú, kitűnően szerkesztett Utószót rövidítésjegyzék és két térkép követi: egyik Finnország települtségéről 800—1300 közt, másik a híres dalgyűjtő területekről.

A kommentár-kötet rövid előszó (5—7) után a kalevalai dalok kutatásának történetét ismerteti PORTHANTÓL napjainkig (9—18). Ez a pompás tudománytörténeti áttekintés a hozzá csatlakozó irodalom-jegyzékkel tömörségében kitűnő tájékoztatást nyújt mindarról, amit két évszázad tudósai a dalok vizsgálatba terén módszerben és eredményekben értek.

Nem kevésbé értékes és élvezetes olvasmányok az egyes énekekhez fűződő bevezető esszék. Ezekben a szerző fölfedi a tartalmi összefüggéseket, előre- és visszautalásokkal segíti az eposz olvasóját a többágú és meg-megszakadó cselekmény követésében. De ezen túlmenően föltárja az illető ének „építőanyagát”, azokat az epikus, mágikus, lírai dalokat, melyeket Lönnrot az adott esetben a szerkesztéshez fölhasznált. Ismerteti a kérdéses dalok keletkezési korát, más dalokkal való esetleges vegyülését, mitológiai, kultikus, rituális vonatkozásait, a dalmotívumok nemzetközi tipológiai, ill. történeti összefüggéseit. Szól a szereplők mitikus, sámános, vikinges vagy balladás vonásairól, más mitológiákban vagy más népköltészetben föllelhető párhuzamairól, az énekbeli cselekmény értelmezéséről. Kimutatja, hogy az Ós- (1833), az Ó- (1835) és az Új-Kalevala (1849) beosztása mint viszonyul egymáshoz, s hogy esetenként mi indította Lönnrotot a módosításra. Méltatja Lönnrot ösztönös „mozaik-művészetét”, mellyel az eposz anyagát a rengeteg változatból egybeillesztette (81, 112, 143, 213, 235 stb.), valamint „hallatlan érzékét a széthullt összefüggések iránt” (97). Ismételten rámutat, hogy Lönnrot célja az elődök külső-belső életének tükrözése volt (140, 306), hogy azonban e törekvésében — egyes részletek folklorisztikus hűsége mellett — számára egy hajdani szellemi valóság stilizált képe volt a fontos, nem pedig a tapasztalatnak pontos másolása (154). Célja érdekében tudatosan etizálta is a cselekményt, egyes epizódokat éppúgy, mint az egész eposzét (36, 58, 64, 267 stb.). Ebből az etizálásból fakad az eposznak az a mélyen jellemző vonása, hogy a nagy vállalkozásoknak nincs végső sikertük; eredménytelen marad Väinä-

möinen ismételt lánykérése, Lemminkäinen három északhoni útja, s részben a szampó meghódítása is (109): nem az egész csodatárgy kerül Kulevala birtokába, csupán széttört darabjai — ezekből viszont néhány szilánk Pohjolának is jut. Mert Kalevala és Pohjola fölött — mint egykor Hellász és Trója fölött — ugyanazon istenek uralkodnak — s a két hadakozó fél közt végül a semleges őselem, a tenger lesz a fő nyertes (262, 271).

A filológiai aprómunka és a nagy összefüggések iránti érzék ragyogóan ötvöződik ezekben a 3—6 lapnyi bevezetőkben, melyek a Kalevalát jól ismerők számára is sok újat tudnak mondani. Kettős irányulásukkal egyrészt mélyebbre vezetnek az eposz sajátos mítikus-realisztikus világába, másrészt térben és időben óriási távlatokat nyitva, beillesztik az eposz egyes jelenségeit az egyetemes emberi fejlődés hatalmas folyamába.

A bevezető tanulmányokat és a hozzájuk adott annotált bibliográfiát követik az ének megfelelő sorszámával utalt tulajdonképpeni jegyzetek, apró szedéssel 1—4 lap terjedelemben. Szó- és tárgymagyarázat, etimológia, régészet, földrajz, néptudomány, mitológia, történelem, irodalom-, művelődés-, vallástörténet stb., stb. teszi e valóban komplex módszerrel kidolgozott jegyzetek anyagát, melyet a tüneményes sokoldalúság mellett a szoros tárgyhoz kötöttség jellemez. A tömör, többnyire könyveszettel kiegészített jegyzetek kitérnek a Kalevala minden magyarázatot igénylő nyelvi, stilisztikai, tárgyi és tartalmi mozzanataira. Az egyes fordítási megoldásokot illető megjegyzések azt az éberséget mutatják, mellyel a tudós filológus a fordító művészek munkáját ellenőrízte. Ahol a német szöveg bármily kissé eltér a finntól, akár a váltószó hiánya miatt (pl.: I: 328), akár mert az eredeti mondatszerkezet nem volt visszaadható (pl. XXI: 282—90), akár mert a bahuvihi kifejezést föl kellett oldani (pl. XXVIII: 218) stb., stb.: a kérdéses sorokhoz fűződő jegyzetek mindig közlik a pontos fordítást is.

E könyvtárnyi szakirodalmat földolgozó kötet anyaga oly gazdag és sokszínű, hogy a benne tárgyalt kérdéseknek még futó érintése is messze túlhaladná egy ismertetés kereteit. Azért az érdekes okfejtések, szellemes magyarázatok közül itt csupán a kalevalai sámánizmusra vonatkozókból idézek néhányat. Néhol szembetűnő megfelelések mutatkoznak DIÓSZEGI VILMOSnak a bibliográfiákban nem szereplő „A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben” (Budapest, 1958) c. könyvének adataival; e párhuzamok figyelembe vétele talán további motívumok sámános értelmezését is lehetővé teszi.

Tekintve a Väinämöinen—Joukahainen „párba” világosan sámán-via-ál jellegét, nagyon valószínű FROMM azon fölvetése, hogy a találkozások hevesen összezsugorított szánrd mögött az állatalakban küzdő sámánok szarvának összeakaszzkodása rejlik (II, 41/93, vö. 42/99).

Minden bizonnyal egyetérthetünk a szerzőnek azzal a fölfogásával is, hogy az archaikus Vipunen-dal elnyelés-motívuma nem származik közvetlenül a középkori látomás-irodalomból, hanem sajátos megnyilvánulása ugyanazon sámáni elvnek, mely a másvilági utazások mítoszának is alapja (II, 125 k.). A sámánfogalom legfontosabb ismérve a tetszés szerint előidézhető, szándékos és közvetlen érintkezés a szellemekkel. Ez érintkezésnek két módja van. Egyik a „megszállás”: a révületbe jutott sámán k i t á t j a s z á j á t, nagyot ásít, s ezzel magába fogadja, l e n y e l i a z idézett, ill. megérkezett szellemet; ez a megszállottság tartamára teljesen birtokba veszi a sámánt, úgyhogy az ilyenkor pusztán szócsöve a belé szállt szellemnek (I. DIÓSZEGI, i. m. 330 kk., 339). Az eredeti értelem elhomályosultával az „átlagosnál is átrétegzettebb” Vipunen-dalban (I. KUUSI, SK I, 259) később szerepcsere történhetett: nem a „tudást adó”, azaz a halott ő-sámán szellemét nyeli le a (révülésbe esett) „tudást kereső” Väinämöinen (Lemminkäinen stb.), hanem — nyilván a látomás-költészet hatására — maga kerül a „bűvigés jeles javas johába”. Ezzel kapcsolatban fölvetem azt a gondolatot, hogy a Vipunen-dal különös kezdő motívuma szintén a sámánhit emlékét őrizheti: a korhadó sámántestből kinövő fák (ezek KUUSI i. m. 258 szerint a halál óta eltelt időt mérik) azonosak lehetnek a világfát jelképező sámánfával (magyar „táltosfa”), melyen a sámánnak föl kell kúsznia, valahányszor a „fölső világ” szellemeivel találkozni akar (vö. DIÓSZEGI, i. m. 278 kk.).

A szellemekkel való szándékos és közvetlen érintkezésnek másik módja a lélek-távozás, mikor tehát a sámán lelke keresi föl a másvilág lakóit. Közismerten ez a tárgya „Väinämöinen alvilági utazásának” (118, vö. 38). Ennek egyik érdekes motívuma, hogy az alvilágiak a hőst nem akarják bebocsátani, mert élő ember, kit „sem kór csapási” nem értek, sem „illendő halált” nem halt! E vonakodásban talán az a sámán-hiedelem tükröződik, hogy a „középső világ” lakója, a földi ember, éppúgy bajt, szerencsétlenséget és halált visz a másik két világba, mint az onnan jöttek a földre (e képzetekről I. DIÓSZEGI, Sámánizmus, Budapest 1962: 23 k.).

Väinämöinen lényének alapvetően sámános vonásaira hivatkozva FROMM lehetőséget tartja, hogy a nagy regös-varázsló csodás kantele-játékával eredetileg a révüléskor, azaz a másvilági útján fontos állatalakú segítő szellemeként idézte magához (II, 259).

Ebből az értelmezésből — amely az egyébként meglepő Orfeusz-párhuzamot tárgyatlanná tenné — nem következik szükségképp, hogy akkor a hangszert kipróbáló lények is eredetileg állatok voltak. E föltevésben FROMM (i. h.) joggal kételkedik. KUUSI szerint (SK I, 150) ugyan a hősepike stílusához tartozik, hogy többen sikertelenül próbálkoznak, mielőtt maga a hős látna munkához — mégis megemlítem itt a kalevalai jelenet (XL: 259—310) párhuzamát az a sámándob-avatási szertartást, melynek DIÓSZEGI szemtanúja volt: a jelenlévő nemzetségtagok, jóllehet nem voltak sámánok, egymás után verni kezdték a „fölelesztendő” dobot, s maga a sámán csak az után vette kézbe, miután az utolsó vendég is „kipróbálta” a hangszert (l. Samanizmus 52 k., 54; kiemelés tőlem). Sőt talán tovább is mehetünk a sámános értelmezésben: mintha Väinämöinen játékának hatása az az ősi, kultikus elbűvöltség volna melyet a szibériai sámán-szertartások résztvevői — ahogy DIÓSZEGI saját páratlan élményeként leírja — napjainkig átélnek. A dobverés és a sámántánc során a „hanghatások elérték a csúspontot... A nézőközönség most már az eksztázis hipnotikus hatása alá került: mindenütt elragadtatott arcokat lehetett látni, szinte érzékelhetők voltak a víziók és hallucinációk, a résztvevők magukat is a révülés részeseinek érezték” (i. m. 95; kiemelés tőlem). A kantele-játék hallgatóinak és magának Väinämöinennek áhítatos-könnyes elragadtatása mögül mintha ez a kultikus révület sugározna, még abban a csodálatos újraköltésben is, melyet a kalevalai epika fénykorában egy lángész alkotott a kantele eredetéről szóló kora-kalevalai énekből.

A kalevalai epika legvalószínűbb sámánhőse Lemminkäinen, az alakuló, a fejlődő, aki fokozatosan nő föl a kezdettől változatlan Väinämöinen nagyságáig (II, 80). Alakjának régibb germán-keresztény és újabb ó-egyiptomi értelmezésével szemben FROMM a sámáni eredet mellett foglal állást (89 kk., 188). Joggal mutat rá, hogy Lemminkäinen földarabolása nem vethető össze közvetlenül Oziriszével, mert ez utóbbiéhoz a termékenység gondolata fűződik, amiről Lemminkäinennél nincs szó (II, 108/437—40). Lemminkäinen halála és annak körülményei sámáni képzetkörbe utalnak (105): a (páivölä-) pohjolai kalandok — a legyőzött „haláloktól” kezdve az ünnep mágikus versenyéig — a sámán-avatás folyamatát tükrözik (90, 104 k., 107/407). A vérző kefe FROMM szerint a hős theiromorf alakmása (kefe → sörté → sörtés állat), mely mint „élet-óra” mutatja a sámán sorsát (93/211). Az értelmezéssel szemben kettős kifogást emeltek: 1. nem ismerünk példát arra, hogy sámán-viaskodás (vad)disznó alakjában történjen; 2. ha Lemminkäinen sámánharcot vívna, akkor állat-mása nem lehetne otthon, hiszen az küzdene az ugyan-csak állat-alakú ellenféllel; egyidejűleg viszont (emberi) testének kellene élettelenül feküdnie (l. i. h.). Azt hiszem, mindkét nehézség elhárítható. A páivölä-pohjolai jelenetben megítélésem szerint semmi nem utal arra, hogy theiromorf sámánviadalról volna szó. Lemminkäinen útja lélektávozás, ami nem állat-alakban történik (vö. pl. a Vipunen-dalt és Väinämöinen alvilági utazását); célja, hogy a fényes „fölső világ” (Páivölä) szellemeit mágikus hatalma alá hajtja, mintegy kényszerítse kívánsága teljesítésére. E másvilági útja során földarabolják, s ennek jeleként élettelen testét vér lepi el. Ez a sámánválas legfőbb jele és bizonyítéka (l. DIÓSZEGI, A sámánhit emlékei... 120; megjegyzendő, hogy földarabolás nemcsak egyszer történhet, sőt: a híres nagy sámánok testét háromszor darabolják föl, vö. i. m. 107). Figyelembe véve, hogy a Vipunen-dallal és a Väinämöinen alvilági utazásával egykorú Lemminkäinen-dal is sokszorosán átrétegződött, fölvetem azt a lehetőséget, hogy a vérző kefe a vérző test helyett áll: a sámán-hiedelmek elhomályosultával az élettelen, vérral borított sámántest élettelenlenné vált képzetét kiszorította az a divatos mese-motívum, mely szerint bizonyos tárgyak — tulajdonosuk lényében részesülve — a halálos veszélyt vérbeborulással jelzik a hozzátartozóknak. — Ha egyes mozzanatok körül akad is még tisztázni való, mindenképp érdeme és erőssége FROMM gondolatának, hogy így ez a különös motívum is beilleszthető a Lemminkäinen-dal jellegzetesen sámános képzetkörébe.

E néhány önkényesen kiragadott részlet csupán töredéke a kötet sámánizmusra vonatkozó anyagának. De még ilyen töredékes képet sem adhatunk itt a többi, nem kevésbé fontos kérdésről, melyekkel a szerző tüzetesen foglalkozik. Fejtegetései nyomán színesen bontakozik ki az olvasó előtt a Kalevala különböző korok hiedelmeiből összeállt, következképp nem egységes világgépe, a szampó bonyolult problematikája, a kalevalai történés színhelyeinek (Kalevala, Pohjola, Alvilág, „Sziget”) kettős, konkrét-szimbolikus mivolta, a „sziget-epika”, az Aino-epizód, a Kullervo-ciklus történeti-társadalmi háttere stb.

Az óriási tudományos anyag rendezése, a kommentár-kötet céljának megfelelően, Kalevala-központú. De a kalevalai összefüggésből kiszakított egyes kérdések iránt érdeklődőt is gyorsan és jól tájékoztatja a kitűnően szerkesztett Tárgymutató (333—45),

melynek használati értékét fokozza, hogy a címszók alatt nemcsak a lapszámokat közli, hanem rövid utalással azt is, hogy az illető helyen a kérdés mily vonatkozásban kerül tárgyalásra. — Bizonyos, hogy ez a nagy mű, mely páratlan teljességgel tekinti át az eddigi eredményeket s a még megoldásra váról problémákat, alapvető kézikönyve lesz minden további Kalevala-kutatásnak, sőt ezen túlmenően, a finnugor folklór tanulmányozásának is.

A Carl Hanser kiadó szép kiállításában megjelent két kötet költői és tudományos értékét aligha lehet túlbecsülni. A fordítás ihletett művészeit és a kommentáló tudóst köszönet és osztatlan elismerés illeti.

SZ. KISFÁL MAGDOLNA

Perti Virtaranta: Lähisukukielten lukemisto

Helsinki, 1967. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 287. 239 l.

VIRTARANTA könyve gyakorlati célú: főleg az egyetemi oktatásnak, de a nyelvtudományi kutatásnak is nagy hasznára lesz. Az olvasókönyv új — eddig jobbra kiadatlan — karjalai, lúd, vepsze, inkeri, vót, észti és lív szövegeket tartalmaz. Ezek egyrészt (a karjalai, a lúd mutatóványok és az inkeri anyag fele) a szerkesztő gyűjtéséből, másrészt egyéb gyűjtőktől származnak (vót: ELNA ADLER, inkeri: A. LAANEST, R. E. NIRVI, vepsze: L. POSTI, észti: MARI MUST, lív: E. VÄÄRI).

VIRTARANTA a rendelkezésére álló anyagot az adott nyelven belül a legfontosabb dialektusok szerint csoportosítja. A szövegek hangjelölését a szerkesztő nem egységesítette: általában megtartotta a gyűjtők fonetikus átírását, változtatásai inkább csak technikai jellegűek. Nagy eltérések azonban nincsenek, s ahol ez szükségesnek látszik, a jelölést megfelelő magyarázattal látja el. A szövegek előtt néhány soros jellemzés áll, amely a kérdéses nyelvjárás legfeltűnőbb hangtani és hangjelölési sajátosságaira hívja fel a figyelmet. Ezután a közlő neve (ez néha — elsősorban egyházi személyeknél — hiányzik), életrajzi adatai, a gyűjtés helye és időpontja, valamint a gyűjtő neve következik. A sorrendtől, ha a szóban forgó mutatóvány másutt is megtalálható, eltér: ilyenkor az adatokat — igen röviden — a szöveg után adja meg. Nagyon hasznosak a szövegekhez csatolt, a nyelvjárások elhelyezkedését bemutató térképvázlatok.

A szövegek tekintélyes hányada népköltészeti alkotás (mesék, dalok, találós kérdések, szólások, közmondások stb.), más részét pedig szabad témájú, többnyire persze helyi nevezetességekről, a mindennapi élet eseményeiről, olykor konkrét személyekről szóló elbeszélések adják, amelyek a gyűjtés közvetlen légkörét idéző párbeszéd formájában vannak közölve. A szövegekhez fűzött megjegyzések olyan szavakat magyaráznak, amelyek más balti finn nyelvekben nem találhatók meg (ezek gyakran jövevényszók), vagy ha megvan is a megfelelőjük, grammatikai felépítésükben eltérnek azoktól.

VIRTARANTA gyűjteménye megfelel címének: olvasókönyv, annál se több, se kevesebb, s mint ilyen valóban jól szolgálja a balti finn nyelvek rejtelmeiben többé-kevésbé eligazodó (főként finn) egyetemi hallgatók tanulmányait s azt a nyelvészt, akinek — megint csak kellő mennyiségű ismeretek birtokában — példaanyagra van szüksége a balti finn nyelvek köréből. Aki viszont ebből a könyvből szeretné megismerni a balti finn nyelveket, vagy terjedelmes nyelvtanok áttanulmányozására vállalkozik elébb, vagy bátran nekiáll az elemzésnek, s maga készít el egy szintaktikai és mondattani problémákra egyaránt kiterjedő grammatikai összefoglalást.

VIRTARANTA összeállítása tehát nem könnyű olvasmány: használata alkotó munkát követel. S mert a nyelvészeti kiértékelést nem is tekinti céljának, jelentőségét inkább példamutató filológiai pontosságában, illetőleg abban kell látnunk, hogy benne egy helyen található anyagot egymáshoz közel álló, egymástól eddig mégis elszigetelten vagy éppen csak összességében vizsgált nyelvek köréből.

LABÁDI GIZELLA

Rédei, Károly: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik

Göttingen, 1968. Vandenhoeck & Ruprecht. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen 71. 139 l.

Az ismertetendő könyv RÉDEI KÁROLY 1964. évi leningrádi tanulmányútjának eredményeit tartalmazza. Rédeinek alkalma volt négy kazymi osztják nyelvmentertől nyelvtani följegyzéseket készíteni és aránylag terjedelmes szöveganyagot is összegyűjteni.

A kazymi nyelvjárás az északi osztják nyelvjárásoknak egyike. Ezek a nyelvjárások sokkal jobban ismertek, mint a déliek és a keletiek. Az északi dialektusok között azonban a kazymi kevésbé ismert, mint pl. az obdorszki, színjai és a serkali. A nyelvjárás szókészlete — mint a legtöbb osztják nyelvjárásé — nagyrészt megtalálható a KARJALAINEN—TOIVONEN-féle szótárban. Nyelvtani kérdésekben támaszkodhatunk KARJALAINEN—VÉRTES „Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten” című könyvére (MSFOu. CXXVIII, 308—329). Szöveganyagot Pápay gyűjtésében találunk: PÁPAY—FAZEKAS: „Északi osztják medvénekek” 47—101, de STEINITZ „Ostjakische Grammatik und Chrestomathie” című műve is tartalmaz kazymi szövegeket (114—133).

A kazymi nyelvjárás 1933 és 1940 között az osztják irodalmi nyelv alapjául szolgált. Ez időben számos kiadvány látott napvilágot; Steinitz könyve 30 művet említ meg, amelyek a kazymi nyelvjárásra alapozott irodalmi nyelven jelentek meg. 1940 után sem szűnt meg teljesen kazymi-osztják nyelvű könyvek kiadása. Nekem két ilyen kiadványról van tudomásom: Chvataj-Mucha—Obatin—Akszarina „Bukvar” (1958) és Russzkaja „Samoučitel’ chantyjskogo jazyka” (1961).

Ezek az utóbb említett cirill-betűs kiadványok azonban nagyon nehezen szerezhetők meg, s ezért anyaguk csak igen kis mértékben került be a tudományos életbe. Az újabb szovjet publikációk hozzáférhetlensége, a korábbi szöveganyag szűkös volta miatt RÉDEI följegyzései nagyon hasznosak.

RÉDEI könyve két részre tagolódik: Skizze der Grammatik (9—31) és Texte (32—139).

A nyelvtani vázlaton belül a következőkre hívjuk föl a figyelmet. A magánhangzórendszer RÉDEINél 8 fonémából áll (9. l.). Ezzel eltér STEINITZTől, aki (Ostj.Vok. 15) 9 fonémával számol. Az *e* és *ε* hangok ugyanis Rédei szerint az (*e*) fonéma allofónjai. Azt hiszem, RÉDEI állásfoglalása helyes. Megemlítem, hogy Russzkaja is csak egy (*e*) fonémát ismer (i. m. 5).

Nyilván elírás van a következő mondatban (13): Im Fall von *mp*, *nt*, *ŋk* und *ŋx* fallen die erten Konsonanten aus: *mp* > *m'*: *amp* 'Hund', *am'ŋen* 'zwei Hunde' ...” A *p* az *mp* mássalhangzókapcsolatokban *m* á s o d i k hang.

Az alaktani rész messzemenően megegyezik KARJALAINEN följegyzésével, azzal az eltéréssel, hogy RÉDEI a névszóknál — a valóságnak megfelelően — csak három esetet ismer: nominativus, locativus és lativus. Kisebb különbség figyelhető meg az igék passzív ragozásánál: Du. 1. *máAijmən* (Karj. *máAimən*), Du. 2. *máAijten* (Karj. *máAitəŋ*) stb. Érdekes a többes második személyű névmás: *nin* 'ihr'. KARJALAINENNél *nəŋ* van, ugyanez az alak használatos a serkali és a muži nyelvjárásban is (STEINITZ: i. m. 61) *nəŋ*, illetve (RÉDEI, Északi-osztják nyelvtan 21) *nəŋ*. Russzkaja viszont *nən-t* ír (i. m. 83).

Russzkaja könyvének adataitól több ponton is eltéréseket mutat RÉDEI gyűjtése. Így pl. a számneveknél. 3: Rédei *χλαəm*, Russzkaja *χλəəm*; 4: Ré. *náA*, Ru. *náA*; 9: Ré. *jar'tjan*, Ru. *jarjan* (i. m. 59).

A névmásoknál több helyen *ə* áll *i* helyett Ré. *nin* 'ihr beide', Ru. *nən*; Ré. *Ain* 'sie beide', Ru. *Aən*; Ré. *Aiw* 'sie', Ru. *Aəw*.

Van eltérés a névszó- és az igeragozásban is. Ré. *ewerəAəmən* 'die beiden Töchter von uns beiden', Ru. *pəχχəAəmən* 'a mi kettőnk két fia' (i. m. 102); Ré. *mənAəm*, 'ich gehe', Ru. *werAəm* 'csinálók' (i. m. 21); Ré. *mənAəŋən* 'ők ketten mennek', Ru. *werAəŋən* 'ők ketten csinálnak' (uo.) stb. A participium praeteritum képzője Rédeinél *-əm*, Russzkajánál *-əm* (i. m. 135).

Sajtóhiba van a névszóragozás táblázatában (14. l.): *təχənən*, helyesen *təχəŋən*.

A szövegeknek nagyobb része (32—100 l.) eredeti osztják anyagot tartalmaz, a többi (100—138 l.) oroszból való fordítás. A párhuzamos német szöveget és a jegyzeteket leszámítva az osztják nyelvű rész kb. 25 oldalnyira tehető. A szövegek változatos tartalmúak: elbeszélések az osztjákok hiedelmeiről, szokásairól, a medvekultuszról, mai életükről. Ezenkívül négy mese és négy dal tartozik még az eredeti gyűjtéshez.

A német szöveg nem követi szolgálatot az osztjákot. A nehezebb részeknél szögletes zárójelbe tett szó szerinti fordítás könnyíti meg a megértést. Az egyes szövegrészek után található jegyzetek is sok esetben adnak útbaigazítást. E jegyzetekben RÉDEI utal az orosz és a zürjén jövevényszavakra. Egy-két jövevényszó azonban említés nélkül maradt. Így (46. l.) *šos* 'Uhr', vö. or. *uac*; (44) *nüša* 'arm', vö. or. *nyka*; (10) *pörtən* 'Arznei' < zürj. vö. Fokos, ALH. III, 282; (78) *jökansa* 'osztatott (pass.)' < zürj., vö. Karjalainen, OL. 80.

A szövegekkel kapcsolatban még a következőket jegyzem meg:

(32 : 2/2) *müj päta* 'miért' nincs fordítva.
(uo. 2/3) *nür* 'Rache': KARJALAINEN—TOIVONENNál (589), PÁPAY—BEKÉNél (46) és STEINITZNél (150) *nür* van.

- (uo. 2/11) *sār*: helyesen *sār*.
 (36 : 1/3) *wan-kūtə* 'gyakran' nincs fordítva.
 (uo. 2/5) *tgrəma mǎnti marəən* 'az égbe menetele idején' nincs fordítva.
 (uo. 3/3) *jüpiəpən*: helyesen *jüpijən*.
 (38 : 1/3) *tgrəmən-mǎtte-jgrən*: három szónak irandó.
 (46 : 5/5) *wūəet* után nem kell pont.
 (48 : d) Az osztják cím a szövegbe van szedve.
 (52 : 1/12) *ūka-šp̄pi jōχ ǎn' mǎnə*, *χǎttə* 'ű.š. nem megy haza, szánkázik' nincs fordítva.
 (56 : 3/2) *kerijə*: helyesen *kerijə*
 (58 : 2/7) *sət χp̄ p̄lā* *lāl'əsti*, *šōras χp̄ p̄lā* *lāl'əsti jōχ* *əəə*, *ə* *əəə* *jīəw* 'száz férfi ellen harcolni, ezer férfi ellen harcolni tjjá, nyilassá leszünk' nincs fordítva. Vö. később (60 : 3/4).
 (64 : 1/2) *əŋkə* *ewə* *ət χǎšəm* *təš ǎn' təjə*, *wūš ǎn' təjə* 'Sie hat kein von ihrer Mutter überkommenes Vermögen, sie hat kein von ihrem Vater überkommenes Vermögen'. A fordítás nem helyes. Így kellene hangzania: 'Anyjától maradt vagyona nincsen, ruhája nincsen'. Vö. (K. T. 98) *wūš* 'Kleidung'.
 (uo. 1/6) *nq̄ijə* *χə* *ə* *tq̄ ǎntqm* 'ihr Tuch ist nicht da'. Nem tudom, helyes-e a *nq̄ijə* *χə* *ə* *tq̄* írásmód. Amint a jegyzetben RÉDEI is utal rá, a *χə* *ə* az *ǎntqm*-mal van szorosabb kapcsolatban. Vö. (K. T. 379) *χə* *ə* *ǎntqm* 'es ist nichts von ihm zu sehen und zu hören'.
 (70 : 3/9) *p̄ə* *ə* *jə* *mə* *nə* *jis* 'a mi kettőnk ideje eljött' nincs fordítva.
 (76 : 2/20) *ə* *sət* *χ* *ə* *sət* 'ettek-ittak' nincs fordítva.
 (84 : 2/22) *ar* *ə* *χ* *p̄* 'sok fejű' nincs fordítva.
 (92 : 15/5) *p̄šəma*: helyesen *p̄šəna*.

A szövegek közül csak az eredeti osztják szövegeket olvastam át. Az érdekes olvasmányok, a megértésüket segítő jegyzetek, a jól áttekinthető nyelvtani táblázatok meggyőztek arról, hogy RÉDEI könyve értékes hozzájárulás az osztják nyelvről szóló szakirodalomhoz. Változatos tartalma alkalmassá teszi arra, hogy az egyéni kutatáson kívül például az egyetemi oktatásban is felhasználhassuk.

MIKOLA TIBOR

Gert Sauer: Die Nominalbildung im Ostjakischen

Berlin, 1967. Akademie-Verlag. Finnisch-ugrische Studien V. VI + 254 l.

GERT SAUER tanulmánya a Finnisch-ugrische Studien című jeles berlini sorozat ötödik köteteként jelent meg. A sorozatban eddig kiadott munkák ma már nélkülözhetetlen segédeszközei a finnugor nyelvészeti kutatásoknak: WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des ostjakischen Vokalismus (1950), WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des wogulischen Vokalismus (1955), WOLFGANG SCHLACHTER, Studien zum Possessivsuffix des Syrjänschen (1960), WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus (1964, 2. kiadás). A sorozatnak méltó folytatása a most ismertetendő kötet, melynek révén immár feldolgozottnak tekinthetjük az osztják nyelv képzőinek problematikáját, ugyanis GERHARD GANSCHOW Die Verbalbildung im Ostjakischen (Wiesbaden, 1965) c. tanulmánya és SAUER munkája együttesen átfogó képet adnak az osztják alaktan e fontos területéről.

A kötet felépítése: bevezetés (1–5), belső keletkezésű, nem affektív képzők (6–126), belső keletkezésű, affektív képzők (127–170), jövevényképzők (171–188), majd a határozószók képzőszerű ragjait, a névszói eredetű képzőszerű utótagokat, a képzők eldőlde tőmagánhangzó-váltakozást, a képzők magánhangzó-elemének történetét tárgyalja a szerző (189–230). Ezt a rövidítésjegyzék (231–240) és a képzőknek nyelvjárások szerint csoportosított mutatója (241–254) követi.

A bevezetésben a szerző röviden utal azokra a korábbi munkákra, amelyek az osztják nyelv képzőivel foglalkoztak. SAUER előrebocsátja (3), hogy korrigálni kívánja GYÖRKÉNEK és LEHTISALÓNAK az uráli képzőkről írott tanulmányában (Die Wortbildungslehre des Uralischen. Primäre Bildungssuffixe. Tartu, 1934, illetve Über die primären

ururalischen Ableitungssuffixe. MSFOu. 72. Helsinki, 1936) fellelhető tévedéseket. Egyúttal ismerteti a primér képzők négy szerkezeti típusát (3—4). Ezek a következők: 1. egyszerű képzők, amelyek egyetlen mássalhangzóból állanak, pl. $-(ə)l$, $-(ə)m$ stb., továbbá idetartoznak az egy mássalhangzóból és teljes magánhangzóból álló képzők is, ezek utóbbi eleme azonban másodlagos, pl. $-al/-äl$, $-la/-lä$ stb.; 2. az egynél több mássalhangzót és egy magánhangzót tartalmazó, történetileg összetett képzők, pl. $-lap$, $-líp/-lip$ stb.; 3. az egynél több mássalhangzót tartalmazó, de nem összetett képzők, pl. $-lav$, $-lav$ stb.; 4. egy magánhangzóból álló képzők: $-a/-ä$, $-i/-i$. A primér képzők többsége denominális és deverbális jellegű is lehet.

A szerző a belső keletkezési (értsd: ősi és az ezek összetételéből alakult) képzőket nem affektív és affektív csoportra osztja. (GANSCHOW fentebb említett művében expresszív és nem expresszív képzőkről beszél; ezek megfelelnek SAUER terminusainak. Az affektív ~ expresszív, nem affektív ~ nem expresszív műszókat nyilván tanáruktól, STEINITZTől vették át, akinek vokalizmustanulmányában és osztják szótárában is találkozunk e fogalmakkal.)

A szerző szerint affektív képzők a palatalizált vagy retroflexív mássalhangzójú, továbbá az r , k és s ($š$, $š$) elemű képzők (127). Ezen mássalhangzók fordulnak elő az affektív alapszavakban is (l. uo.). Nem vitatjuk az ilyen elemeket tartalmazó képzők és tövek esetleges affektív, expresszív jellegét. az azonban kétséges, hogy szolgálhat-e ez osztályozási alapul. Érdekes volna tudni, hogy vajon milyen tudományos módszerrel állapította meg a szerző az alábbi képzett szóalakok alapszavának affektív voltát (129) *jűkel* stb. 'Gabelung', *pűkka* stb. 'Stellholz (and der Falle, dem Bogen ua.)', (131) *win'li* stb. 'Haken zum Aufhängen des Kessels', és miért tartja affektívnek a (152) *sil* 'Rand', (159) *qnt*, *unt* 'Inneres, Leib' szavakat. Az affektív képzők fejezetének bevezető soraiban (127) SAUER azt írja, hogy e képzők az affektív szavak képzésére, az affektív színezetű alapszók továbbképzésére és kicsinyítésre szolgálnak. Csak az egyes képzők tárgyalásakor derül ki, hogy sok képzett szó még a szerző felfogása szerint is felfeljebb csak részben affektív vagy egyáltalán nem affektív természetű (l. az affektív—kollektív és a kollektív jellegű származékokat: 162, 164, 165, 166, 167 stb.). Osztályozási rendszerének következetes megvalósítását az jelentette volna, ha a jövevényképzőket is affektív, illetve nem affektív csoportba sorolta volna be, vagy legalább közölte volna, hogy felfogása szerint melyik csoportba asszimilálódtak, illeszkedtek be.

Érdeemes lett volna a 'Pelz, Fell, Haut' jelentésű $*-ni/*-ni$ képző (48—49) származását közelebbről megvizsgálni, ugyanis megkülönböztetett helyet foglal el a képzők között azáltal, hogy a képzett szó jelentését alapvetően meghatározza.

SAUER néhány idegen képzőt is bevon a jövevényképzők körébe, vagyis olyan elemeket is tárgyál, amelyek nem részei az osztják morfológiának. Már abban az esetben is jövevényképzőről beszél, ha az idegen eredetű képzett szón kívül annak alapszava is meghonosodott az osztjákban, de osztják szótövekhez nem járul. Mivel a szerző közli a kölcsönzött szó eredetjét is, az olvasó azonnal eldöntheti, hogy valóban jövevényképzőről vagy csak idegen eredetű szavak képzőjéről van-e szó. Egyetlenegyet biztos adatot sem találunk a következő képzőknek az osztjákban történt meghonosodására: (zürjén:) $-a$, $-ja$ (172), $-ən$ (174), $*-as/*-äs$ (175), $-ət$ (176), $-at$, $-ät$ (177), $-tek$, $-tak$ (177—178); a *šitak* is zürjén jövevényező, ez ugyanis a *šj* 'Laut, Klang stb.' [FOKOS, Syrjänisches Wörterbuch 990/a] szónak a $-teg$ -ragos alakja, (orosz:) $-əš$ (182), $-šik$ (183), (szamojéd:) $-mi$ (186), (vogul:) $-ike$ (186), (tatár:) $-čan$ (187). Ugyancsak jövevényiszavakban szerepel az orosz $-ok$ kicsinyítő képző (184) és a tatár $-yal$ képző (188). Az $-epšan$, $-əpsi$ csak jurák jövevényiszavakban fordul elő, és az sem bizonyít semmit, hogy az eredeti *šadalačy* (н) 'скребок для выделки шкур' (TEREŠČENKO, Ненецко-русский словарь 827) szamojéd szó rövidebb, *jottšp* 'скребок для меха' alakban honosodott meg, „wo offenbar eine Angleichung der fremden Endung an das einheimische Suffix $-əp$ erfolgte ist” (186).

SAUER olykor-olykor a fonológiai terminus technicusokat a morfológia terminusai-val keveri, vö.: „ $-ə$ ist hier kombinatorische Variante des Suffixes $-i/-i$ neben j ” (119. lábjegyzet). „Zum Bestand der affektiven Suffixe gehören in erster Linie palatalisierte oder retroflexive Konsonanten . . .” (127). „Zum Bestand affektiver Suffixe gehören weiter die Laute r , k und s ($š$, $š$)” (uo.). Tehát az egyetlen fonémából álló morfológiai egységet (morfémát) a fonémával, illetve a hanggal azonosítja.

SAUER helyenként az „Umgangssprache” és a „Literatursprache” fogalmával operál. Voltaképpen nem beszélhetünk sem irodalmi, sem köznyelvről az osztják esetében, és ezen a tényen mit sem változtatnak az utóbbi évtizedekben életre hívott „irodalmi” nyelvek (!). Legfeljebb osztják írásbeliségről lehet szó, miként a legilletékesebb, TEREŠKIN is vallja: „... письменность на хантыйском языке развивается в настоящее время фактически на пяти диалектах, на которых изданы буквари и некоторые другие

учебные пособия» (Языки народов СССР. III Финно-угорские и самодийские языки 321). Ugyanezen okból nem tartjuk feltétlenül szükségesnek az Über die Wiedergabe der russ. Adjektivendung in der ostj. Literatursprache című részt (184—185), mivel az osztyákba átültetni kívánt orosz szókinés és annak fűcsa — sem nem orosz, sem nem osztyák — alakot megformáltsága ma még talán közömbösnek mondható az osztyákok nyelvhasználatának szempontjából, és csak hosszabb idő elteltével lesz érdemes e nyelvváltás hatását megvizsgálni.

E kisebb hiányosságoktól eltekintve a könyv egységes és világos képet nyújt a képzőkről, amelyek alfabetikus rendben követik egymást oly módon, hogy előbb az egyszerű, majd az összetett képzőket veszi sorra a szerző. SAUER bőséges példaanyag segítségével mutatja be az egyes képzőket, szól azoknak produktív vagy improduktív voltáról, valamint felhívja az olvasó figyelmét a nyelvjárási különbségekre. Hasznos, hogy tárgyalja a képzőszerű utótagul szolgáló névszókat és a többeli magánhangzó-váltakozást. Csak elismeréssel adózhatunk GERT SAUERNAK azért az alapos munkáért, amellyel összegyűjtötte és feldolgozta osztyák rokonaink nyelvének képzőit. SAUER tanulmánya érdemes, teljességre törekvő munka. Bizonyára a teljesség igénye eredményezte túlzásait, ám így is rendkívül hasznos kalauzul szolgálhat mindazoknak, akik tájékozódni kívánnak az osztyák névszóképzők birodalmában.

HONTI LÁSZLÓ

Erzsébet Beóthy: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen

Bloomington — The Hague 1967. UAS 84. XXXII + 241. 1.

1. Újdonságként üdvözölhetjük (vö. mégis HAJDÚ: ALH I, 171) a szerzőnek azt a vállalkozását, hogy valamennyi finnugor nyelvben megvizsgálta a szavak egy meghatározott szemantikai csoportját. A téma maga egy sor olyan elméleti problémát implikál, mint általában a nyelvek közötti szemantikai jellegű összehasonlítások kérdése. Sajnos azonban az előttünk levő munka ezeket — éppenúgy, mint a szemantika egész elméleti problémakörét — nem érinti.¹ A szerző felteszi a noetikus É, K, D, Ny kategóriákat („feltételezettek” a koschmiederi értelemben, Beiträge zur allgemeinen Syntax, Heidelberg 1965, passim) arra gondolván, hogy ezekre minden nyelv rendelkezik elnevezéssel és e téren azokban a nyelvekben is egyértelmű (iránytű segítségével mindig konkretizálható) fogalmakkal („tulajdonnevekkel”) találkozunk,² amelyekre a finnugor nyelvek szókinését lefordították. Ezt az elvi meggondolást véve kiindulópontnak a szerző munkájában összegyűjti ezeknek a fordításoknak az egyes finnugor nyelvekben alapul szolgáló kifejezéseket. Ne vitassuk — bárha szívesen tennénk is — helyes-e ez az eljárás. Nézetem szerint napjainkban minden nyelvészeti munka elméleti megalapozottságot követel.

Az anyaggyűjtés, amelynek célja a finnugor nyelvek égtáj-elnevezéseinek összegyűjtése volt (elsősorban azonban a főégtájak fontosak), a magyarban KISPÁL MAGDOLNA munkájára (NyK 52, 1944—48 : 50, 130, 185), a finnben pedig SAARA ANTILÁNAK még kiadatlan laudatur-dolgozatára (Über die Benennungen von Himmelsrichtungen in den finnischen Dialekten, 1952) támaszkodik. Voltaképpen csak a vogul, a karjalai és a lúd adatokban kapunk jelentősen újat.³ Gyűjtőmunkája során a szerző elsősorban a szótárakat nézte át, persze nem mindet. Meglepően hézagos a mordvin anyag. Itt szükség lett volna még többek között a következőkre: RAVILA: JSFOu. 61; BUDENZ: NyK V, XVI, XIX; SZILÁSI: NyK XXIV és mindenekelőtt JEVSEVJEV, Erzáin-ruzon valks. A permi anyag gyűjtésekor a szerző nem vette figyelembe WIEDEMANN szótárát — mint később látni fogjuk, ez káros következményeket vont maga után —, valamint T. K. BORISOV talán kevésbé ismert munkáját (Udmurt kiljukam, Izsevszk 1932). Végül pedig — nézetem szerint — a lapp anyagnál ajánlatos lett volna hasznosítani a régebbi lapp szótárakat is. Nem világos előttem, hogyan lehetnének már a priori meggyőződve arról, hogy azok „hang- és jelentéstani szempontból alig nyújtanak valami újat a szótörténet szá-

¹ A munkának az első oldalon ismertetett feltételei kapcsán csak arról értesülünk, hogy a téma „Jebilincselő”.

² Ez egyébként az É stb.-re csak mint irányra vonatkozhat. A fogalomnak egy másfajta használatával van dolgunk, ha az ebben az irányban található területről van szó. Németországból kiindulva például Afrika kétségtelenül délen fekszik, de ha azt mondom: „Dére utazom”, legfeljebb csak arra gondolhatok, hogy Szicíliaig vagy a Gibraltárig. Ez a különbség fedezhető fel talán a fi. *pohja* és *pohjanmaa* esetében is. A szerző mindezt figyelmen kívül hagyja.

³ Ha már a szerző áttanulmányozta a finn nyelvjárási gyűjtéseket, miért nem vette igénybe ennek megfelelően azokat a gazdag anyaggal rendelkező magyar nyelvjárási szótárakat, amelyek KISPÁL munkája óta megjelentek?

mára". Bár a szótárakon kívül a szerző szöveggyűjteményeket is szorgalmasan átnézegetett, de — úgy tűnik — ezt a munkát találmora végezte. PAASONEN—RAVILA mordvin és KANNISTO—LIIHOLA vogul szövegeit felhasználta, ugyanakkor egy cseremisiz és permi szöveggyűjtést sem vett figyelembe.

A munka központi része az összegyűjtött anyag bemutatása. Ebben a részben minden probléma az etimologizálás elvének van alávetve, azaz a „dolgozat lényegében egy etimológiai vizsgálat” (1. p.).⁴ Nem tudom belátni, mi az értelme ennek a következetesen megnyilvánuló szemléletmódnak. Véleményem szerint például a m. (népnyelvi) *melegoldal* 'D' magyarázatához semmiképpen nem járul hozzá az a körülmény, hogy a *meleg* ugor eredetű (etimológiája megtalálható a SzófSz. 201. lapján), az *oldal* esetében pedig be kell értnünk az ismeretlen eredet tényével. Az az olvasó, aki ezek után — az anyag bőségét (700 szó) tekintve teljesen érthető módon — az etimológiának egy kincsebányóját várja a műtől, csalódik. Új etimológia alig található, a szerző az esetek többségében érdemi kritika nélkül⁵ átveszi a legismertebb etimológiai szótárak (SKES, SzófSz., MÜSZ., EtSz.) és a megfelelő keresztomathiak egyeztetéseit. Az olykor-olykor megmutatókozó önálló kezdeményezések pedig nem mindig örvendeztetnek meg minket: 73. l.: a szerző a lúd *tšura*-t 'Seite' az orosz *чир* 'halt, nicht weiter, rühr mich nicht an' átvételének tartja (miért nem lapp jövevényszó: T *čorra* 'harju', A *čoar* 'syrrjä, raja'; további alakváltozatok: ÁMÁ: MSFOu. XLV, 255); 170.: a zürj. *vič-ko* 'Kirche' (a szövegben *vič-ko!*) szót egy *vič* patronimicumból származtatja, ahol valószínűleg az *evič* (az orosz *-oszu*-ból) hapax legomenonra gondol (WICHMANN, SWsch. 48b). (Vö. ehhez FUCHS: FUF XXXII : 170). Néhány további kisebb példát l. alább.

A dolgozat említett alapelve miatt kevés hely marad egy fogalom valóságos hátterének megvilágítására. Természetesen sok elnevezésmód sztereotíp, de mégis szeretnénk bővebbet megtudni az olyan érdekes kifejezésekről, mint a fi. Karunki *rautapohjoinen* (57. p.) és az osztj. *alla jil* (45. p.).

2. Hogy az összegyűjtött anyag teljességéről és megbízhatóságáról képet tudjak nyújtani, áttekintettem — csak felszínesen — az osztják, a permi, valamint egy kevésbé a mordvin gyűjtést is. Ez utóbbinál csupán azzal törődtem, ami éppen felkeltette a figyelmemet. (Az átírás — magától érthetődően — Décsyé, Einführung; az osztjákra: UAJb. 32, azaz a magánhangzó-hosszúságot, amennyiben a hosszú magánhangzó oppozícióban áll rövid párjával, betűkettőzés jelöli, minden más magánhangzónak egyszerű betű a jele.⁶ A számozásban a szerző eljárását követem.)

Zürjén: (12.) l. 1. I. *vojvyv* helyett: *vojvyy*, V *ojvyv* helyett *vojvyv*; 1.2. Le. *vojvyv dor* helyett: *vojvyl dor*; 1.3. a *voj* 'É' jelentésben nem fordul elő a régebbi zürj. szótárakban (WICHM., FOKOS), de vö. FOKOS 1245, V Ud. Pr.; 3.1. Pr. *lunvyi* helyett: *-vil*, I *vyv*; 4.1. a *rytyv* FOKOSnál 'nyugati' jelentésben csak V VO-ban, a *retov* pedig csak az Ud.-ban létezik és nem a Le. Pr.-ban,⁷ további nyelvjárások a Stav.Sl.-ban. A *rytyv* és a *rytyv* természetesen nem azonosak olyanformán, hogy a *-v* *-t*- után kiesett volna, bennük ugyanis ugyanazzal az *-yv* képzővel van dolgunk, mint az *asyl* szóban. — A szerző nem vette fel a *voila-dor* 'Nordseite, Nordgegend' (WICHM. 344, FOKOS 1246) szót, amely az Ud.-ban párt alkot a *lunla-dor*-ral. WIEDEMANN szótárából még a következő adatok vonhatók bele a dolgozat tárgyalási körébe: É *voila*, *voivylla*, DNy. *lun-vyla-rytyla kost*, *lun-ryta kost*, *lun-vyl rytylla dor*⁸, DK *lun-vyla-asyla kost*, *lun-vyl asylla dor*⁸, *luna-asyla kost*; továbbá a dolgozatban is szereplő *voj*, *oj* 'É' és *lun-šor* 'Mittag, Š' (amely tehát nem csupán UOTILA Chrestomathiájában található meg).

Votják: hiányzik: MUNK. Lex. 642. *uj-šor-važäs*, 540. *džüt-pal*. WIEDEMANN: Ny. *džytla pal*, *šundy-pukšon*, *vi pal* (nyugaton, északon!)⁹, D *lym-šir*, K *nun-aže pal*

⁴ Bár a szerző maga kijelenti, hogy kellő figyelmet fog szentelni a szemantikai tényezőknél, mivel az etimológiai megállapítások egyszersmind a jelentéviszonyokat is magyarázzák, ezt a tervét azonban sajnos nem látjuk megvalósulni.

⁵ Ha a gazdag anyag meg is gátolja a széleskörű kutatásokat, a szerzőnek lehetett volna bátorsága ahhoz, hogy két, ugyanabban a corpusban felbukkanó szót összekapcsoljon: az osztj. *älən* 'Morgen' és a zürj. *asyl* id. elég tűrhetően összefüggésbe hozható egymással a szigorú hangtani megfelelések — E. LEWY kifejezésével élve „lautpolizeilichen Bestimmung” (Kl. Schr. 289) — alapján: az *-il*-re vö. KÖVESI M., A permi nyelvek ősi képzői, 185, az *-ə*-re SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen, 53; a vokalizmusról STEINITZ, Fiigr. Vok. Nr. 179., nyilvánvalóan kételkedve IFRONEN: FUF XXXI, 266. Így természetesen le kell mondanunk az *älən*-nek MUNKÁCSI által javasolt (NyK XXVI, 17) és STEINITZ által elfogadott (Wb. 63) ósrokonsági kapcsolatáról a vogE. *älpal* (BEÖTHY nem említi: 48.) szóval.

⁶ Nem hiszem, hogy el lennének ettől ragadtatva azok a képzett osztjokológusok, akik hozzászórtak STEINITZ értelemszerű átírásához.

⁷ A szerző tehát — itt levonhatjuk ezt a következtetést — nem kezelte helyesen a zürjén szótárakat.

⁸ Bizonyára TALLQVISTNAK tulajdonított adat, amelyet a szerző a „sok fáradozás ellenére” sem tudott megtalálni (8. p.).

⁹ Vö. First Votyak Grammar ed. DÉCSY, 14. l.

(BEÖTHY-nél 190. p.), *É juzges pal⁹, wjen tšuk kusyp pal.⁸* 13.2.6. a *tšukpal* nemcsak irod. nyelvi, hanem MUNKÁCSI által (MUNK. 540) Sar.-nak megadott és nyilvánvalóan ősi szó.⁹

Osztyják: (3.) 1.1. A *jít, jil* stb.-nek az *ül*-ből való származtatása hangtanilag lehetetlen. Ennek a spekulációnak esett áldozatul a Vj. *ül* is. A szó nem nyugati nyelvjárási szó, csak a V Vj.-ből hiányzik, tehát a Trj.-ra nem „kell feltételezni” (helyesen KISPÁL); 1.2. A J-ban is van adat; 1.3. A 'Nordseite' nem eredeti, hanem a KT-ben megadott jelentése a szónak (elvileg: ha egy fogalmat az É stb.-vel adhatunk vissza, ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a „szószerinti fordítás” csak a nyelv egy korábbi stádiumára bizonyul igaznak; ez a kifogás érvényes a bizonyítékok egy nagy részére); 1.5. A *voot* 'Wind' etimológiája nem bizonytalan, mivel ez jövevényszó az árjából; a *jít vot* PATKANOV-nál csak 'Nordwind' jelentésben szerepel (helyesen KISPÁL); 1.6. A PATK. *jítvöt pëlek*-nek nincs hangtani variánsa sem KISPÁL-nál sem a KT-ben (gyaníthatóan a Trj. *jiia wältö pälék* kifejezésre gondol a szerző, mivel ez nem található az anyagban); 1.7. Trj. *jiamauea* helyett: *jiämä_oea*. A *mä_oea*-t természetesen nem lehet összekapcsolni a Ter. Öö. *mooyal* (nem *mogell*) szóval. Inkább a *mä_oea* 'Brust' (KT 514) szóval azonosítható és ily módon a *mell* stb.-hez tartozhatik (vö. *mell-mellék-mellett*). 1.8. *alla* helyett *elle*; 1.9. Trj. *J petejiA* (nem *-tt*). A felvett adat természetesen nem az Irt.-ből származik (helyesen KISPÁL); 1.11. az *oves* szó nem 'É' jelentésűnek van adatolva a KT-ben a Ni., Kaz.-ra; 1.12. A *nim ~ nik ~ namän* kapcsolat már a PD-ban is megtalálható (139) [meg kellene vizsgálni, mit ért PAASONEN az „Lp.” jelölésen (135)]; 1.13. A *nimalon* 'É' jelentése csak a Kaz.-ban mutatható ki (helyesen KISPÁL); ezen kívül helyesen: Š *ooten*, Sy. *oolen*; STEINITZ adatai a Szinja, nem pedig a Szigma vidékéről valók (ugyanaz von.: 3.2.9.); 2.1. Kaz. *xaleevet*, nem *xo-*; 2.3. Ni. *xoteevet*, nem *xateevet*; 2.4. *peelek*; 3.2.6. Hiányzik a vogulra való utalás; 2.9. *aatenzat* helyett *äa-* (a *γ*-re vö. STEINITZ, Ostj.Vok. 117); 2.10. Ismeretes, hogy a *num*-nak van megfelelője a vogulban és a szamojédban; 3.1. A V *jok*, Trj. *J jak_o* 'D' és a V *joy* 'nach Hause' összevetésénél gondolnunk kell arra, hogy a Surg. forma ugyanúgy *jak_o*-nak hangzik. A jelentésviszony sem világos: a 'zurück' jelenthetett a folyón (Ob) való lefelé haladást. Az általunk ismert összes térképek szerint az Ob Szurgutból és V-ből nézve nyugat felé folyik; 3.3. *J jak_ovää*t, nem *jookvaat*, a *jook* (= *jak_o*) nincs adatolva a J-ban 'D' jelentésben, hogy a *vää*t megfelel a vog. *voot*-nak l. PD 201.; 3.7. DN *xat-*, nem *xot-*, V *köt*, nem *kot*; 3.8. Trj. *katAjäče*, nem *xotAjöče*, a *jäče*-nek a Trj.-ban nincs 'Flußbett' jelentése; 3.10. A *sünk toorem peelek* nehezen származhat a Demjanka vidékéről; 3.11. *joaal-aaval*, nem *-a-*, az *aal*-szó részben a 'Jahr' jelentésű szó rejtőzhet, amelynek a PD-ban 'Gegend' jelentése is van (STEINITZ, Wb. 53); 3.12. *nogot* helyett: *noyet*; 4.1. *J äjil*, nem *öljil*. Az *üljil* < **jiljil* természetesen lehetetlen. Nem látom, miért magyarázza a kifejezést az, ha feltesszük, hogy a *jil* a V-ban 'É' jelentésű. Itt bosszulja meg magát a szemantika tagolás: ami együtt található a KT-ban (200), az itt szétbomlik és a szisztema többé nem ismerhető fel: É *elle jil*, D *jojjil*, Ny. *üljil*, K *numjil*. Világos, hogy a *jil*-nek itt csak 'égtáj' jelentése van. — Az eddig felsoroltakon kívül hiányoznak még a következők: OVE I : 446 *oves šup* (KISPÁL-nál). TERESKIN szurguti ábécés könyvében (52) található: *morij mæxnam* 'на юг', Dunin-Gorkavičnál (DONNER: MSFOu. 64 : 150b): É *иль-вать*, D *юхь-вать*, K *нуть-вать*, Ny. *иль-вать*.

A mordvin anyaggal kapcsolatban mindenekelőtt arra mutatnék rá, hogy a 170. lapon található *zäre täšte* adatnak a JUHÁSZ—ERDÉLYI szótárban csak 'északi sarkcsillag' jelentése van, és így a csillag állása szerinti (poláris) tájékozódásra vonatkozó spekuláció (212. p.) érvényét veszti. Az orosz égtáj-elnevezések közül — a tanulmány szerint — csak a *cecep*-t vették át és a köcsönzés megtörténhetett már a 18. vagy a 19. században. A három másik azonban megtalálható a szótárakban, amint erről könnyen meggyőződhetünk. Nem tudom, miért kell függőben hagyni azt, hogy van-e az orosz *obeo* szónak egyszersmind 'Mittag' és 'S' jelentése is, hiszen játszi könnyedséggel megtalálhatjuk DAL szótárában (II : 659): югъ; сторона, гдѣ у насъ солнце въ полдни.

3. Összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg:

- a) a bizonyító-anyag nem teljes,
- b) a hangjelölési rendszer vitatható,
- c) az adatok nem mindig helytállóak,
- d) az etimológiák nem teljesek, olykor tévesek és
- e) — ami nézetem szerint fontos — a nyelvjárások áttanulmányozása nagyon felületesen történt meg.¹⁰

¹⁰ Ez azért tűnik fontosnak számunkra, mivel a szemantika területén a nyelvjárások egészen sajátos rendszereket mutatnak (és a legtöbb nyelvi bizonyíték nyelvjárási). Elképzelésem szerint egy ilyen jellegű kutatás célja az lett volna, hogy a nyelvjárási jelenségekkel kiindulva nagyobb egységeket építsen fel.

Az eddig elmondottak alapján számunkra a tanulmánynak nem elsősorban az anyagközlő része, hanem az eredményeket összegező függeléke értékesebb. Nem tagadható azonban, hogy a következtetések az összegyűjtött anyag alapján születtek meg. Mindemellett megalapozottnak tartjuk azt a megállapítást — és ezen érdemes elgondolkozni —, hogy az égtáj-elnevezések csak igen későn alakultak ki a finnugor nyelvekben. Bizonyos tendenciák kiolvashatók a II. melléklet alapján is (221. p.): a helyföldrajzi és égtáji tájékozódás elsősorban, a Qibla-tájékozódás pedig főként a balti-finn nyelvekben található.

Az elemző részben (193–216. p.) említett többi szempont kevésbé érdekes vagy pedig támadható. Erőteljesebb kidolgozását kívántuk volna a poliszémiáról szóló fejezetnek (204–6. p.), amelynek problematikája nem intézhető el csupán egy olyan „magától érthetődő” példára való utalással, mint a vog. *ovyl* 'Anfang, Ende' és egy szlávból vett párhuzam.

Mint minden munkából, ebből is lehet tanulni. Hogy recenzióm mégis így alakult, az pontosan azzal a célkitűzéssel magyarázható, hogy felhívjam különösen a nem szakértők figyelmét a nyelvi anyag felhasználásához szükséges körültekintésre és a szüntelen ellenőrző munkára.¹¹

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet még egy körülményre. Ez a tanulmány doktori disszertáció, amelyen a szerző 4 évig dolgozott. Megérte-e ez az eredmény — amely egyébként előrelátható volt — ezt a hosszú időt, nagy türelmet kívánó, fáradságos és talán egy kicsit egyhangú munkát? Valóban annyira kilúgozott és letarolt már ez a szakterület, hogy a kutatónak egy ilyen távoleső téma jut osztályrészül, amely egy kezdőnek ráadásul meg is haladja erőt? Vagy nem inkább az aggasztó hiányok pótlása munkánk feladata? Nem éppen most van a nyelvtudomány a módszerváltás állapotában? Röviden: szükséges-e, hogy egy fiatal, szorgalmas kutató, aki tehetséges és szép álmai vannak, egy ilyen, végső soron terméketlen téma kidolgozására vállalkozzék?

Azt a tényt, hogy a tanulmány német kiadásban a neves Uralic and Altaic Series-ben megjelenhetett, Décsy professzor, a munka gondozója a következőképpen magyarázza: „I see in this fact a sign of good collaboration between the research institutes of Indiana University and the University of Hamburg in the field of Uralic studies” (V. p.).

HARTMUT KAT

Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár

Novi Sad, 1968. Forum Könyvkiadó. 411 l. + 1 térkép és 26 fénykép.

A magyar regionális szótárak száma nemrégiben egy új, érdekes és értékes munkával növekedett: a jugoszláviai Forum Könyvkiadó gondozásában és magyarországi Akadémiai Nyomda kivitelezésében megjelent PENAVIN OLGA „Szlavóniai (kórógyi) szótár”-ának első, az A-tól J-ig terjedő szóanyagot magába foglaló kötete.

A regionális szótárak körének bővülése minden esetben öröndetes, hiszen valamennyi idetartozó munka egy-egy nyelvjárás alaposabb megismeréséhez vezet; de különösen az olyankor, amikor az újonnan megjelent mű egy viszonylag kevésbé feltárt, s méghozzá rendkívül jellegzetes sajtósággal bíró dialektushoz visz bennünket közelebb. Márpedig a szóban forgó munka éppen ilyen jellegű.

A „Szlavóniai (kórógyi) szótár” ugyanis egy, a szó szoros értelmében vett nyelvi sziget szökösét mutatja be: anyagát PENAVIN OLGA másfél évtizeden át gyűjtötte az összesen alig négyezer lelket számláló négy szlavóniai község, elsősorban — mint a szótár címe is utal rá — Kórógy, valamint Szentlászló, Haraszi és Rétfalu lakossága körében. E falvak földrajzi és történeti adottságai önmagukban is elegendők ahhoz, hogy érdeklődésünket a szótár iránt felkeltsék. A négy falu ugyanis — mint erről a bevezetés (6) is tájékoztat bennünket — régi magyar település; ezek azonban az idők folyamán többször is változtatták helyüket. „A szlavóniai magyarság — írja a gyűjtő-szerkesztő (10) — valamikor Baranyához tartozóan élt, fejlődött, ugyanazt a nyelvet beszélte, de a külön-

¹¹ A könyv nemrég igen elismerő recenziót kapott (O. SADOVSZKY: UAJb. XL (1968), 229), amelyben a következőket olvashatjuk: a tanulmány „an excellent collection of linguistic laboratory material for students of cultural history”. Persze úgy tűnik, hogy a tárgyilagossá kritika, amelyet eddig mindig a tudományt elősegítő eszközként tekintettünk, újabban már nem kívánatos e folyóirat hasábjain (A. v. GABAIN: uo. 253.). [Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az ismertető nem értette-e félre A. v. GABAIN szavait. — A szerk.]

féle időben végrehajtott telepítések eredményeképpen megváltozott a szlavóniai magyar falvak környezete, lassanként magyar szigetté váltak. Ez a Baranyától való elszakadás a nyelven is meglátszik. Részint megakadt a nyelv fejlődésében az elválás idejének fokán, megőrződött sok ősi tulajdonság, részint az új környezet hatására sok önálló tulajdonság is jelentkezett." Mindehhez hozzá kell még tennünk, hogy a négy falu mai földrajzi elhelyezkedése is egymásétól eltérő, más-más nyelvi fejlődést diktál (hiszen például Szentlászló a vasút mentén, Eszékétől mindössze négy állomásnyi távolságra fekszik; Kórógy és Haraszi viszont a vasútvonaltól távol, bent a mocsárvilágban, horvát és más szláv nyelvet beszélő telepések között. Rétfalu pedig Eszék elővárosa); a nyelvi sziget tehát önmagában sem képviselhet teljes egyöntetűséget.

Ezek után mi sem természetesebb, minthogy a nyelvész, a nyelvjáráskutató e sajátos, részint archaikus, részint a legkülönfélébb idegen hatásoknak kitett nyelvjárásról a lehető legtöbbet szeretné tudni. Örömmel vesszük tehát a szótár szerkesztőjének azt a bevezetésben (8) tett bejelentését, hogy a nyelvjárás teljes szókincsének összegyűjtésére törekedett, vagyis mind a köz-, mind a tájszókát igyekezett felvenni, éppen úgy, mint ezt CsúRY BÁLINT tette a „Szamosháti szótár”-ban. Külön nyereség az, hogy — ha ebben a vonatkozásban természetesen nem törekedhetett is teljességre — viszonylag szép számban közöl indulatszókát, állathivogató és terelő szókát, földrajzi neveket (s ezeken belül dűlő- és utcaneveket is), család-, kereszt-, becéző- és csúfneveket. Elég nagy anyagot ad a szószervezetekből, szólásokból, szóláshasonlatokból és közmondásokból is. A gazdag példamondat-anyag pedig arra is lehetőséget nyújt, hogy a szlavóniaiak nyelvéből a lexikális sajátságokon kívül grammatikai vagy egyéb vonatkozásokban is kaphassunk némi ízelítőt. — Egyetérthetünk PENAVIN OLGÁNAK azzal az eljárásával is, hogy legfőbb forrásának a beszélt élő nyelvet, a mindennapi nyelvhasználatot tekintette. S minthogy többségükben kórógyi adatközlői főként a ma is földműveléssel foglalkozók közül kerültek ki (noha ellenőrzésképpen — igen helyesen — paraszti származású tisztviselőktől és félig földműves, félig iparos emberektől is gyűjtött), a szótár anyagának alaprétegét a földművelés, az állattenyésztés és a paraszti önellátással kapcsolatos egyéb foglalkozások (halászat, szövés, fonás, primitív építkezés, gyógyászat stb.) szókészlete adja. De nem érdektelen az új, a horvát nyelvből átkerült elemeknek a felvétele sem; ilyenek ugyanis szintén vannak a szótárban a régi, már jövevényszóknak számító átvételeken kívül. Ezek nélkül nem is alakulhatna ki bennünk igaz és teljes kép a szóban forgó nyelvjárásról. — Az anyaggyűjtés síkján tehát — a bevezetőből (7) úgy látszik — minden lehetőséget és eszközt kihasznált, illetőleg felhasználta a gyűjtő-szerkesztő. A spontán beszélgetések passzív megfigyelésétől és feljegyzésétől kezdve a magnetofonon végzett gyűjtésen át, egészen a kérdőfüzetekkel dolgozó, indirekt formájú aktív módszerig mindenféle gyűjtési módot alkalmazott annak érdekében, hogy szótára e nyelvsziget lakóinak szókincsét minél teljesebb formájában mutathassa be.

A viszonylag rövid (összesen 17 lapos) bevezető — amint látjuk — jól tájékoztat bennünket mindazokról a földrajzi, történelmi és társadalmi vonatkozású tudnivalókról, valamint módszertani kérdésekről, amelyeknek az ismerete a szótár használata közben hasznunkra lehet. Sőt, ami a nyelvjárás nyelvi (fonetikai, lexikális és grammatikai) sajátságait illeti, a szerkesztő néhol olyan (például igeragozás vagy mondat szerkesztési) részletproblémákra is kitér, amelyek inkább egy e nyelvjárásról szóló monográfiába illelnének bele. Ez azonban — különösen adott esetben — nemcsak megokolt, hanem egyenesen öröndetes. Azt azonban már kicsit sajnáljuk, hogy ez a nyelvi jellemzést tartalmazó fejezet, amely pedig a bevezetőnek mintegy harmadát teszi, nem kapcsolódik elég szervesen az előző fejezetekhez és a szótárhoz. S így a „Fonetikai realizációk” című részből nem tudjuk meg például, hogy a benne ismertetett magánhangzó-diftongusokat a szótárban közölt nyelvjárású változatok milyen mélységben tükrözik; hanem a bevezetőnek egy másik fejezetében utal rá a szerző, hogy e változatokat — helyesen — kissé sematizált formában közli. A „Lexikális realizációk” című rész pedig nem tájékoztat bennünket arról, hogy a szlavóniai szókincs melyik rétege mennyire jelentős a nyelvjárás szókincsének egészén belül, s melyik mekkora súllyal jelentkezik a szótár anyagában.

Ami most már a rendkívül becses szóanyag szótárrá szerkesztését illeti, ebben a gyűjtő-szerkesztő szemmel láthatólag figyelembe vette a magyar nyelvtudomány, de különösen a nyelvjáráskutatás és a lexikográfia legújabb eredményeit és gyakorlatát. Ennek köszönhető, hogy szótára jól áttekinthető, könnyen kezelhető, használója számára nem okoz gondot a benne való eligazodás. Az viszont, hogy a bíráló felfedez benne kevésbé sikerült, — nézete szerint legalábbis — problematikus lexikográfiai eljárásokat, érthető. S néhány szóval talán ezekre sem árt utalni.

Kezdjük mindjárt a címszóválasztás kérdésével, amely különben a nyelvjárású szótárak szerkesztésének egyik legnehezebb, legtöbb buktatót magában rejtő problémája.

PENAVIN OLGA bevezetőjében (9) ezt írja: „Minden szónak a köznyelvi alakváltozata szerepel címszóként az irodalmi nyelv helyesírása szerint. A szorosabb értelemben vett tájnyelvi alakok, melyeknek nincs köznyelvi megfelelőjük, szintén kaptak mesterségesen alkotott »köznyelvi« címszót az egységesség kedvéért”, s ezzel az elvvel tökéletesen egyet is érthetünk. A következő mondat azonban már kissé meglep bennünket, különösen ha megvalósítását megpróbáljuk magában a szótárban is nyomon követni: „Az alaki tájnyelvi alakok besorolása a nyelvjárási alak szerint történik, de mindig van utalás a köznyelvi alakra is.” Ezzel már mint célkitűzéssel sem érthetünk egyet, hiszen ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy például a *csaláng* és *csállang* változatai legalábbis *csalang* és *csallang* címszót kapnának a szótárban, vagy a *csokoládé csukoládé* és *csocsoládé* változatai *csukoládé* és *csocsoládé* címszót; holott — igen helyesen — az említett változatok a *csaláng* és *csokoládé* címszó alá kerültek. Már-már azt hinnénk, hogy az imént idézett mondat elírás, ha nem találnánk viszonylag szép számmal olyan címszókat, amelyek arra utalnak: mégiscsak lehetett a szerzőnek ilyenféle célkitűzése. Erre mutatnak például az *ett*, *etthon*, *etthon való* címszók, amelyek valójában címszóvá tett nyelvjárási változatai az *itt*, *itthon*, *itthon való* köznyelvi formáknak; s az előbbieket szerepeltetését annál kevésbé értjük, mert az utóbbiak szintén címszók a szótárban, s ezek alatt *ét*, *etthon*, *etthon*, *etthon* változatok is szerepelnek. — Nem világos az sem, hogy miért áll *hambár* címszó a köznyelvi *hombár* helyett, vagy *ahucsó*, *ahucson* címszók akkor, amikor ezek még a nyelvjárási járattal olvasó előtt is egészen nyilvánvalóan az *ahogyan* alakváltozatai. S ugyanígy elkerülhető lett volna talán az is, hogy a *zacskó acskó*, a *záptojás áptojás*, a *gyilkos jilkos* változata önálló címszóként álljon a szótárban. Ezeket szívesebben látnánk a *zacskó*, *záptojás*, *gyilkos* köznyelvi címszók alatt, a szócikknek a nyelvjárási formákat tartalmazó részében.

Általános észrevételként talán azt jegyezni meg: a címszóválasztásban a szerkesztő egyrészt merészebben szakadhatott volna el a köznyelvtől, másrészt viszont merészebben közeledhetett volna hozzá; ami a gyakorlatban azt jelenti: ha az *agronómus* szónak Szlavóniában csak *agronóm* változata él, akkor bátran választhatta volna az *agronóm* címszót; ha viszont egy 'jövőget' jelentésű *jűdös* alakváltozatról nyilvánvaló (mint ahogy nyilvánvaló), hogy a *jő* ige *-dös* gyakorító képzős származéka, akkor nem kellett volna félnie egy kikövetkeztetett *jűdös* címszótól.

Elgondolkodtatnak bennünket a *csapott farú*, *festékes bolt*, *festett koporsó* stb.-féle, tehát két különírt tagból álló címszók. Igaz, vannak közöttük olyan kapcsolatok, amelyekben a tagok már erősen összetartoznak, együttesen önálló jelentést hordoznak, közel állnak ahhoz, hogy összetett szókká legyenek, s elvben ezeknek, de csakis ezeknek a címszóvá tételét el is tudnám fogadni. PENAVIN OLGA szótára azonban csak megerősítette bennem azt a korábbi, a szótárírás gyakorlata nyomán kialakult meggyőződésemet: rendkívül nehéz megállapítani, melyek azok a kéttagú kapcsolatok, amelyek önálló szócikkbe sorolandók. Mert míg a vitathatatlanul helyes kételemű címszóra (amilyen pl. az *elgágintja magát*) elég nehéz példát találni, addig a *festékes bolt*, *jó barátnd*, *jó ember*, *jó étvágyú*, *csinált virág*, *éjnek idején*, *gyászoló család*, *dé böti*, *gyé betű*, *gyenge rózsaszín*, *gyenge savanyú* stb.-féle, több mint vitatható joggal címszóvá tett kapcsolatok viszonylag gyakoriak. Ezeknek a legnagyobb része — úgy gondolom — nem kívánczik önálló szócikkbe, sőt talán még külön értelmezésre sem szorul. Inkább csak példák lehetnének első tagjuk valamelyik jelentésének a bemutatására.

Technikai apróság a címszókkal kapcsolatban: kár, hogy a szerkesztő a homonimákat nem különbözteti meg egymástól a szótári gyakorlatban szokásos módon, s így például az *áll* ige és az *áll* főnév, vagy az *él* ige és az *él* főnév minden megkülönböztetés nélkül követi egymást.

A címszót a nyelvjárási változat követi, mint már fentebb is mondtam, igen helyesen: kissé sematizált formában. Sem a bevezetőből, sem a szótár anyagából nem világos azonban egészen: hogyan viszonyul egymáshoz a közvetlenül a címszó után álló forma és a tőle ~ jellel elválasztott változat, illetőleg hogy mi a viszony az előbbieket és a példamondatban álló, s a tőle vagy tőlük olykor nem is kis mértékben elütő alak között. Az *alsónemű* címszó után például *alsónemű* áll nyelvjárási formaként, a példamondatban viszont *alsóneműje* alakot találunk; vagy: az *alól* címszó után *alól* ~ *alu* változatok szerepelnek, a példamondatokban viszont *alól* és *alól* formák. Kellő megokolás nélkül nem lehet tudni: több változat esetén mi határozta meg a felsorolás rendjét, valamint azt, hogy melyik változatot illusztrálta a szerkesztő példamondattal. Itt önkéntelenül valamiféle értékrendet, gyakorisági sorrendet stb. sejtünk, de hogy helyesen-e, afelől bizonytalanságban maradunk.

Az adatok jelentésének, illetőleg jelentéseinek a megadása szintén sok problémát jelent minden szótárszerkesztő számára. Nem meglepő tehát, ha a bíráló, aki hasonló

nehézségekkel ugyancsak naponta küszködik, olykor egy-egy idevágó kérdésben vitakozni kénytelen a szóban forgó szótár szerzőjével. Például: „A legközönségesebb jelentést németül, illetve latinul adtam meg — írja PENAVIN OLGA a bevezetőben (9) — a többbit vagy a szó szinonimájával, vagy esetleg részletesebb leírással, körülírással idézőjelben.” Magam — őszintén szólva — szívesebben vettem volna, ha a szerkesztő az idegen nyelvű értelmezést teljesen elkerüli. Nemesak azért, mert ez néha oda is bekerül, ahol nem feltétlenül szükséges (a 'verkauf' jelentésű *eladó* esetében például az 'eladás' értelmezés szerencsésebb lenne: *Eladóba is hízlálnak lúdakat*; vagy az *elbágyad* esetében, amelyre jó magyar szinonimát is lehet találni), hanem azért is, mert alkalmazása olykor nem a legcélravezetőbb módon történik. Hogy csak egyetlen példát említsék: a *darab* szó 1. jelentéseként például a 'stück' szó áll, pedig ez a németben ugyanolyan több jelentésű szó, mint a magyarban a *darab*, tehát nem tudhatjuk, hogy most és itt melyik jelentésére is kell gondolnunk. Annál kevésbé, mert a szótárban a *darab* címszó mellett felsorolt kilenc jelentés közül — egészen természetesen — csaknem mindegyiket értelmezhetnénk a 'stück' szóval.

Mint hogy a szerkesztő a teljes szókincs megadását ígéri, joggal várjuk, hogy a jelentések közül első helyen a szó köznyelvi jelentését találjuk, feltéve természetesen, hogy az is él a szlavóniai nyelvjárásban. Előfordul azonban, hogy a szerkesztő a köznyelvi jelentést olyankor is mellőzi, amikor ennek a nyelvjárásban való megléte nagyon valószínű, sőt, a szótár más helyeinek tanúsága szerint egészen bizonyos. Így például a *daráló* szónak aligha a 'szőlőprés' az első jelentése, hiszen a *darál* ige alatti példamondatok világosan mutatják: e szó elsősorban itt is ugyanazt jelenti, mint a köznyelvben: 'olyan eszköz, amellyel vagy amelyben darálnak'. A 'szőlőprés' ennek az alapjelentésnek csupán egyik realizációja.

Hadd említsék meg néhány kisebb-nagyobb problémát a példamondatok köréből is. A példamondat akkor ideális, ha a megfelelő címszó megfelelő jelentését minél egyértelműbben illusztrálja. Ennek többek között az is feltétele, hogy a lehetőséghez képest minél kevesebb olyan tájszó szerepeljen benne, amely az olvasótól még újabb utána-nézést követel. De lehetőleg egyáltalában ne legyen benne olyan, amelyre a szótáron belül nem is talál eligazítást. Mint például a *délután* címszó alatti *Há égisz dëlutá tēmetik, ákko rggge korá cōjik a gödröt* példamondatban, amelyben az *égész* szó *egisz* változata sajátos ('kifejezetten, kimondottan'-féle) jelentésben szerepel, de az *égész* címszó alatt ezt nem találjuk meg. Előfordul olykor az is, hogy a példamondat nem az alá a címszó alá kerül, amelyet illusztrál. A *jó* címszó alatti *Oja jócska ebb a cippöbe* kezdetű példamondat például a *jócska* címszó alá kíváncoznék, amilyen azonban sajnos nincs. A megfelelő helyen találunk ugyan utalást a *jó*-ra, de hát a *jó* és a *jócska* a *jó* címszó alatt aligha vonható össze. De nincs is szükség erre, hiszen *jócskan* címszó viszont van, aminek ilyen-féle önállósítása ugyancsak vitatható. Ugyanígy nem illusztrálhatja a *Jáj még nem is fejtem!* példamondat a *fej* tárgyias igét; itt csak a *Feji a morháot* példa állja meg a helyét.

A szerkesztőnek azzal az eljárással, hogy a szólásokat és közmondásokat a szócikkek végén közli, egyetérthetünk. Azzal azonban hogy a *fejébe vesz, fájlatja a fejté*-féle, úgynevezett értelmezett szókapcsolatokat is a szólások között sorolja fel, már kevésbé. A *fej* főnév szócikke az egyik legjobb példa arra, hogy a szótár használója elég nehezen tudja ezeket elkülöníteni a szó szoros értelmében vett szólásoktól. S mint hogy az értelmezett szókapcsolatok egy része önálló címszó lett, ezek az ugyancsak címszóvá tett, egészen laza *jó barát*-féle jelzős szerkezetekkel is keverednek, úgyhogy megnyugtató módon csak alapos utánanézés útján tudunk felőlük a szótár alapján tájékozódni.

Az utalásokkal — s ezért csak dicsérhetjük — bőkezűen bánik a szerkesztő. Jó lenne azonban, ha a szótár ezután megjelenendő részeiben ilyen tekintetben még az eddiginél is nagyobb pontosságra törekednék. Az összetett szók utótagjainak a betűrendi helyén ugyanis nem mindig találunk utalást. Nem utal például a *darázs**cspés*-re a *cspés* alatt (és miért nincs *cspés* címszava egyáltalán?), a *darázs**fészek*-re a *fészek* alatt (holott a *fecske**fészek*-re, *galamb**fészek*-re igen) az *ezerjófú*-re a *fú* alatt (sőt a *fú* alatt egyetlen utalás sincs, pedig ez alighanem több összetett szónak is utótagja) stb., pedig a bevezető (10) alapján ezekben és a hasonló esetekben mindig ezt váránk.

A szótár értékét nagymértékben emelik a megfelelő szócikkek végén Nr. jelzéssel bevezetett néprajzi tudnivalók, amelyekkel — őszinte örömünkre — igazán nem fukarkodik a szerző. Az idevágó közlések, valamint a hozzájuk csatlakozó fényképek és rajzok kezeskednek arról leginkább, hogy a szlavóniai szótárt néprajzos kollégáink is nagy érdeklődéssel fogadják majd. (Itt csupán egy valóban lényegtelen kritikai megjegyzést: a fényképek alatt — szerintem helyesen — köznyelvi, vagy legalábbis köznyelvi helyesírású aláírások állnak; a jövőben talán jobb lenne a rajzok melletti fonetikus feljegyzésű megjelölések helyett is ilyeneket alkalmazni.)

Végső soron a főnti bíráló sorok azt jelentik: a szótáron, mint lexikográfiai munkán a használó szemszögéből nézve talán még lehetne itt-ott javítani. De ugyan melyik szótáron nem? — teheti fel rögtön a jogos kérdést a szerkesztő vagy akárki más. S mindezeket csupán azért tartottam érdemesnek elmondani, mert e megjegyzések egyikét-másikát a hátralevő (tudomásom szerint még két kötetre terjedő) anyag feldolgozásakor esetleg figyelembe veheti a szerző.

A lényeges azonban csakis az, hogy a gazdag anyagot elének táró, áldozatos gyűjtő-és szerkesztő munkával készült szlavóniai szótár első kötete már kezünkben van és haszonnal forgathatjuk. S minthogy azt már most, az első rész ismeretében meggyőződéssel állíthatjuk, hogy PENAVIN OLGA szótára igen nagy nyeresége lesz a magyar dialektológiának, és fontos kézikönyvszámba megy majd mind a nyelvjáráskutatással, mind a néprajzzal foglalkozó szakemberek körében: türelmetlenül várjuk a következő köteteket.

B. LÓRINCZY ÉVA

I. Erdélyi—E. Ojtozi—W. Gening: Das Gräberfeld von Newolino

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó. *Archaeologia Hungarica*, series nova XLVI. 93 l. + 101 tábla

Nem először fordul elő, hogy az NyK hasábjain régészeti leletanyagot feldolgozó mű kerül ismertetésre (a teljesség igénye nélkül néhány példa az utóbbi évtizedből: BAKAY K.: NyK. LXVII; ERDÉLYI I.: NyK. LXVI; UÓ.: NyK. LXIV; VÁSZOLYI E.: NyK. LXIII.). Az okot minden esetben az szolgáltatta, hogy rokon népeink területéről, a finnugrisztika tágabb értelemben vett kutatási körébe tartozó anyagot tártak az olvasó elé.

Igy van ez most is, amikor az előszó-író VÁSZOLYI ERIK, és a két magyar társszerző: ERDÉLYI ISTVÁN és OJTOZI ESZTER szerint őspérminek; a szovjet társszerző VLADYIMIR GENING szerint, ugorinak meghatározott Lomovatovo-kultúra népének egyik lelőhelyén, a Kungur (Perm) körzetében levő Nyevolinoban feltárt temető régészeti feldolgozásáról számolhatunk be.

Az alábbiakban a szerkezeti beosztást követve ismertetjük a művet.

A bevezetés (11—13.) az eddigi ásatások rövid ismertetése. Első ízben A. V. SCHMIDT vezetett ásatást Nyevolinoban 1926—27-ben. Korai halála miatt sem az ásatást folytatni, sem a leletanyagot publikálni nem tudta. 1950-ben O. N. BADER vezetett ásatást, melyen egyetemi hallgatóként részt vett V. Gening is. E kötetben a magyar szerzők az 1926—27-es, V. Gening pedig az 1950-es ásatás anyagát közlik.

Az első részben (13—16.) a szerzők A. V. Schmidt munkásságát ismertetik. Rövid életrajzi jellemzés után cikkeinek, tanulmányainak bibliográfiáját adják.

A második rész (16—53.) az 1926—27-es ásatások leletanyagának leírása, valamint a belőlük levont következtetések felsorakoztatása. Az első fejezetben a temető földrajzi adatait és környezetét ismertetik. Erről csupán annyit, hogy közvetlenül az erdős-és sztyeppevidék határán fekszik az Ireny folyó partján, egy kis magaslaton — hasonló helyzetben, mint a kultúra összes többi temetője. A második fejezet a temető leírása kataszterszerűen: sírok és szelvények szerint ismertetik a leletanyagot.

Harmadik fejezetként a leletanyagot rendszerezik. Az elemzést a temető területéről elég nagy számban előkerült ővveretekkel kezdik. A derekat átfogó széles szíjról párosan lecsüngő bőrnyelveken levő bronzveretek gyakran bizánci előképekre mennek vissza. Elterjedésük igen széleskörű: a Kobán völgyétől egészen a Ladoga tóig; nyugaton Magyarországról, délnyugatról Bulgáriából — sőt még Egyiptomból is ismeretesek analog leletek. Hasonló elterjedésűek az álcatok. — E veretek elterjedéséből következik, hogy viselik a hunokkal Ázsiából előretörő néphullámok voltak. Keletkezési helyükül Dél-Oroszország jelölhető meg, a Káma vidékén ugyanis semmi gyökerük nincs.

Az egyéb bronzleletek közül kiemelem a lófejes függőket, melyeknek nyilvánvaló a kapcsolatuk a sírokban talált lócsontokkal, valamint a permi és az ugor népek hitvilágában fellelhető lókultusszal. Megemlítem még azokat a madár formájú függőket is, amelyek A. P. SZMIRNOV véleménye szerint (Очерки древней и средневековой истории народов среднего Поволжья и Прикамья. Москва, 1952. МИА. 28.) a sámánruhák kellékei voltak. Párhuzamuk a Káma-vidék és a Lomovatovo-kultúra sok lelőhelyéről ismert, e kultúrára jellemző leletnek tarthatók.

A bronztárgyak után az egyéb tárgyakat veszik sorra a szerzők. A vas dárda- és nyílhegyek, zablák, kengyelek és kardok párhuzamainak felsorolásánál érdekes jelenségre figyelhetünk fel: a homorú talpú, s a talp külső oldalán gerinces kengyelek párhuzamait a magyarországi avar leletek közt, az él irányába hajló markolatú kardok párhuzamait pedig honfoglaláskorunk leletei között láthatjuk viszont.

A temető kerámiájával kapcsolatban az kelti fel figyelmünket, hogy míg a fém-tárgyak legtöbbször déli (iráni, kaukázusi vagy sztyeppe) hatást mutat, addig az előkerült ép edények és töredékek tipikus, a Káma-vidékre már a korabronzkorban is jellemző formákból és díszítésekből állanak. Ezek a formák és díszítések (gömbös aljú test, bevagdalt kalász- vagy bepecsételt fésűminta) a Rodanovo-kultúrában a XII. századot is megérik.

Az emlékműanyag tehát két rétegre választható: az edényművesség és a fémanyag néhány csüngőtípusa által képviselt helyi előzményű, és a fentebb említett tárgyak által képviselt déli eredetű elemek együttesére.

E kettős képet a temetkezési szokások is érzékeltetik. A temetőterképen a tájolás tekintve két fő csoport különül el egymástól: egy D—DK (43 sír) és egy É—ÉNy (29 sír) irányítású. Közülük az É—ÉNy irányítású csoport déli kapcsolatokat mutat. A különböző tájolás esetleg időbeli különbséget fejezhet ki a temető egyes részei között (ezt a leletanyag egy része alátámasztani látszik); feltehető azonban az is, hogy exogámiával magyarázható. Ez utóbbira azonban nincs biztos támpont.

Tárgyalják a szerzők a jobb- és baloldal felcserélésének szokását, melyre a temető esetében két példát találunk: kések (4 esetben) és egy tegez fordított elhelyezését. A lószerszámokról szólva megállapítják, hogy női és férfi sírban egyaránt előfordulnak, s egyetlen kivétellel valamennyi a csontváz iábánál volt elhelyezve. Érdekes jelenség volt a temetőben előforduló 22 fakoporsó, melyek közül több az „egy fából faragott csónak-típus”-hoz tartozik. Akalmazásukban semmiféle rendszert nem sikerült megfigyelni.

Figyelemre méltó az edények elhelyezése a sírokban: a női sírokban a csontváz fejénél mindig ép edényeket találtak, viszont a férfi sírokban valamennyi esetben össze volt törve az edény. Ebben rituális szokás nyomát lehet gyanítani.

A viseletre vonatkozó leleteket a szerzők gazdag néprajzi analógiákkal egészítik ki.

A nyevolinói pénzleletek (szasszanida ezüstpénzek) rendszerezése alapján megállapítják, hogy a temető a 6. század második felétől mintegy 100—130 éven át volt használatban.

A második rész utolsó fejezetében egy igen érdekes és a különböző népek kapcsolataira nézve lényeges kérdést tárgyalnak a szerzők: a Káma-vidék kereskedelmi útjait. E vidék erdői gazdagok prémis állatokban, ezért már jóval a Lomovatovo-kultúra időszaka előtt fontos szerepet játszott a déllel való prémkereskedelemben. A kereskedelmi utak a déli—délnyugati irányban haladó folyók mentén vezettek. Így pl. a chorezmi kereskedőkaravánok az Ural folyón, a Bjelaján, az Irenyén (ennek partján fekszik Nyevolino) és a Szilva folyón haladtak észak felé. Ezek a kereskedelmi utak nagyszerűen térképre vihetők a déli (iráni) eredetű ezüstedények lelőhelyei alapján. A kereskedelmi összeköttetések követhetők Bizánc, a Kaukázus, Irán és Közép-Ázsia felé is.

A harmadik részben (53—58. l.) a Lomovatovo-kultúra rövid, általános jellemzését kapjuk. A monográfikusan feldolgozatlan kultúra datálásában a kutatók még nem helyezkedtek egységes álláspontra, de vélhetőleg az 5—8. századot foglalja magába. Két fő csoportra osztják: a korábbi Harina- és a későbbi Nyevolino-fázisra.

A nyevolinói korszak lakosságának fő foglalkozása az irtásos, kapás földművelés (ill. éppen a tárgyalta korszakban tértek át az eke használatára) és az állattenyésztés (ló, sertés). A gazdasági életet néhány feltárt telep is tükrözi. Két típusuk ismert: nagy, nyílt telepek — vagy kisebb, erődített települések. Ez utóbbiak műhelyeket, kultusz-helyeket foglalhattak magukba. A szerzők feltevése szerint talán itt lehettek a törzsi központok is. A viszonylag vékony kultúrréteggel rendelkező kis, erődített telepek szaporodása és elhelyezkedése részben a patriarchális családok szétszóródását, részben a Káma déli részén a 7. században fellépő bolgár—törökökkel kapcsolatos nyugtalanságot látszik tükrözni. — A nyílt telepeken a kultúrréteg vastagabb. A házak a földfelszínre épült egyszerű gerendaházak. A háziállatok számára pajták voltak felállítva.

A negyedik részben (58—84. l.) V. GENING ismerteti az 1950-es ásatások eredményeit. Először a sírok leírását adja közre, majd az elemzést ő is a temetkezési szokások ismertetésével kezdi. Lényegében minden megfigyelése egyezik az 1926—27-es ásatások eredményeivel, csupán egyes megállapításaiban tér el a magyar szerzők által felvázolt képtől, pl. ő úgy látja, hogy a koporsós temetkezés általános szokás Nyevolinóban, Erdélyiek azonban bebizonyították, hogy csupán a sírok egyharmadában fordul elő.

Az éremleletek alapján a temető korát a 6. század végétől a 8. század elejéig datálja.

A kötet utolsó, ötödik része (84—93. l.), az összefoglalás, a könyv egyik leghasznosabb összeállítására lehetne. Az ásatások és az eredmények egészen rövid összefoglalása után különböző táblázatok, mutatók következnek, melyek a leletanyagban való tájékozódást vannak hivatva elősegíteni. Külön táblázat mutatja az 1926—27-es ásatások sírjainak elhelyezkedését az egyes szelvényekben; a sírmélységek összesítését; a lelet tárgyak mutatóját. A rövidítésjegyzék után a Lomovatovo-kultúra lelőhelyeinek jegyzéke következik (219 lelőhely); majd az 1950-es ásatás képeinek a mutatója. Az utolsó jegyzékben az egyes táblák és képek a sírok száma szerint vannak rendezve.

Sajnos, e segédletek csak nagy óvatossággal használhatók. A legutolsó táblázat pl. egy részében gyakorlatilag használhatatlan. Az a tény, hogy van olyan tábla (pl. a XXX. t.), ahol egyszerre négy sír anyagát közlik anélkül, hogy megjelölnék, melyik kép melyik sírhoz tartozik, talán magyarázható lenne azzal, hogy a kisebb leleteket (melyeknek tárolási körülményei meglehetősen rendezetlenek voltak) nem tudták szétválogatni. Ebben az esetben persze felmerül a kérdés, hogy vajon a leíró részben hogyan sikerült az egyes sírok anyagát mégis elkülöníteni? Olyan eset is előfordul, hogy a sírszám mellett feltüntetik a táblaszámot, de a táblán nem található az említett sír anyaga. (Néhány példa: 4. sír: XVI. tábla. Valójában a XVI. táblán az 5. sír anyaga van! 2. sír: V. tábla. Nincs rajta! stb.) Ha a sírleírásokból, és hosszas utánaböngészés után ki is derül esetleg, hogy melyik sírról és melyik tábláról van szó, egy ilyen szintű tudományos kiadványban nem lehetne megengedni, hogy ilyen hibák forduljanak elő.

Következetlenségek persze a könyv értekező részében is előfordulnak. Nem ártott volna pl. előzetesen megállapodni a temető *jobb és bal oldala* kifejezés használatában, ui. hol a folyó felől, hol azzal szemben nézik a sorokat, s így jelölik őket (45, 55, 56. lapok).

Az orosz helynevek átírásában is van bizonytalanság, pl.: *Penjahino* és *Peniachino*, *Sarodjata* és *Sarodiata* stb. (51, 89. l.).

Itt tehetjük szövé azt is, hogy véleményünk szerint egységesebb képet mutatna a könyv, ha a leletanyag rendszerezésével foglalkozó II/3 fejezet és az egész III. rész a könyv végére került volna.

Mindazonáltal nagy jelentőségű munkának kell értékelnünk az ismertetett művet. Jó példáját nyújtja annak a módszernek, melyet LÁSZLÓ GYULA valósított meg először — azaz a temetőelemzések felhasználását a gazdasági élet és főleg a társadalom rekonstrukciójában. Különös jelentőséget ad a műnek az a tény, hogy rokon nép emlékéanyagáról van szó, s így most végre közvetlenül került ilyen jellegű emlékéanyag a magyar régészet vérkeringésébe. Ennek az anyagnak őstörténetünk további kutatása szempontjából is alapvető fontossága lehet.

*

Végezetül egy olyan problémához szeretnék néhány adatot felsorakoztatni, mely Erdélyiek e munkájában nem volt elég részletesen kifejtve, de az NyK olvasói körében érdeklődésre tarthat számot. Nevezetesen a Lomovatovo-kultúra etnikumára vonatkozó nézetekről van szó. A rendelkezésünkre álló antropológiai anyag (egyetlen koponya) gyakorlatilag használhatatlan; pusztán a régészeti emlékéanyag tipológiai elemzése, párhuzamok keresése révén próbálta meg néhány kutató a temetőt valamilyen etnikumhoz kötni.

Magyarországon először — tudomásom szerint — FETTICH NÁNDOR közölt (A. MAROSI—N. FETTICH, Dunapentelei avar sírleletek. Bp. 1936. ArchHung. XVIII.) nyevolinói leleteket — késő-avar leletanyag keleti párhuzamaként. Őt idézem: „a sírleírás ráillene az avar sírokra is” (i. m. 86.). A Lomovatovo-kultúra más lelőhelyeiről közölt anyagnál hozzáfűzi: „A jellegzetes avar növényi és figurális motívumok itt is bronzöntési technikával kapcsolatban tűnnek fel” (i. m. 88.). Pontos analógiák felsorolása után kijelenti: „Kétségtelen, hogy a Káma-vidéken nagyobb mérvű a v a r (kiemelés tőlem — KB.) megtelepedés emlékeivel van dolgunk” (i. m. 88.). Az avarok idehúzódását az avar birodalom 670-es évek körüli válságával hozza kapcsolatba. Ezután így ír: „A magyarországi és a Káma-vidéki bronzöntvények művészete kétségtelenül közös forrásból származik. Csupán az elszakadás és a további különféle fejlődés okozott anyalati különbséget a két rokon csoport között (i. m. 90.).

Egyik tanulmányában KALMÁR JÁNOS (Népvándorlaskori akasztóhorgok és veretek: ArchÉrt. 1943.) egy nyevolinói horogvégű veret hazai népvándorlaskori akasztóhorgok (Bócsa, Igar, Kecel, Kiskőrös, Mártély, Mosonszentpéter, Szeged-Csengele) párhuzamaként említ.

A magyarországi késő-avar és a Káma-vidéki leletanyag rokonsága mellett foglalt állást LÁSZLÓ GYULA is (Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Bp. 1955. ArchHung. XXXIV.). Megállapította, hogy a dunapentelei, igari, ozorai lele-

tek egy 670 körül a Kaukázus vidékéről érkezett új népesség fejedelmi temetkezései. Magyarországra való behatolásukkal egy időben a Káma-vidéken olyan övesatokat, vereket és öntőmintákat találunk, mint nálunk. Ezeknek ugyan pontos kronológiája akkor még nem volt ismeretes (a nyevolinói temető datálása megerősíti állítását), viszont feltételezték, hogy a hasonlóság, egyezés nem véletlen, s hogy összefüggés lehetett a Káma-vidéki és a hazai díszítések fejlődése között. A leletek alapján a Káma-vidéket teljes egészében az avar birodalom területébe sorolta; lakóinak egy része a birodalom felbomlásakor Magyarországra költözött (dunapentelei csoport): „Ces populations devaient être le mélange du clan à griffon et du clan à rinceau, mélange ayant eu lieu sur les bords de la Kama” (i. m. 285.).

L. A. MACULEVICS a perescsepinaí avar leletek tárgyalásánál egyaránt említ nyevolinói és magyarországi analógiákat (Большая пряжка перещепинского клада и псевдоп-ряжки, Seminarium Kondakovianum I. Prága, 1927.).

Már fentebb említettem, hogy a fémanyag egyes darabjainak pontos analógiái megtalálhatók Magyarországon. Talán kapcsolatba hozhatók a nyevolinói temető „bronz-kürtöcskéi” a késő-avar csontból készült tömlővégekkel.

TROGMAYER OTTÓ hívta fel figyelmemet egy Szőregen előkerült késő-avar bográcsra (maga a tárgy elveszett; fotója a Szegedi Móra F. Múzeumban; közölve: TROGMAYER OTTÓ, Népvándorláskori telepnyomok Bokros határában: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960—62.), melynek néhány nyevolinói edényhez való hasonlósága feltűnő.

Egy orosházi késő-avar temetőben fatörzsből kivájt koporsó fordult elő, mely rokonságba hozható a nyevolinói koporsókkal (Juhász Irén előadása a VI. Szegedi Régészeti Tudományos Ülésszakon, Szeged, 1969. nov. 13. — Kézirat).

Hogy a nyevolinói leletanyagban késő-avarkori és honfoglaláskori hazai párhuzamokkal rendelkező darabok vannak, azt ERDÉLYIÉK is elismerik (hiszen ők maguk is állandóan hozzák az analógiákat), ugyanakkor azzal az indokolással, hogy a Káma-vidéken nem található griffes motívum, el is vetik a rokon származtatást. Elméletük szerint (a könyvhöz írt előszavában ehhez csatlakozik VÁSZOLYI ERIK is): mivel a Lomovotovo-kultúrából fejlődött Rodanovo-kultúrát más kutatók (pl. В. А. Оборун: Комипермяки в IX—XV. вв. (Родановская культура) Москва, 1957.) azonosították a zürjénekkel, a Lomovotovo-kultúrában az őspermieket kell keresnünk. Annál inkább, mivel a kultúrának a fejlődés során kialakult egy északi és egy déli ága is, mely megfelelné a zürjén és a votják nép kialakulásának.

Ugyanakkor a szovjet régészek egy része — így e kötet társszerzője, V. GENING is — azt az elméletet vallja, miszerint a Harina-periódus (Lomovotovo-I.) hordozói a hunok nyomására Nyugat Szibériából benyomult u g o r törzsek voltak.

E kérdés eldöntésének jelentőségét említem meg, hogy a nyelvészeti folyóiratok hasábjain többször is felvetődött az ősmagyar és a permi nyelvek esetleges kapcsolatának nyelvi tükröződése (legutóbb A. KÖVESI MAGDA: MNy. LXIV, 162—176, irodalommal). A nyelvészek zömének állásfoglalása e kérdésben azonban meglehetősen szkeptikus, sőt tagadó (vö. RÉDER KÁROLY: NyK. LXVI, 253—261). Az viszont kétségtelen, hogy ha a magyarországi és a Káma-vidéki leletanyag rokon népcsoportoktól származik, úgy kapcsolatuknak nyelvi vetülete is kellett, hogy legyen. A Lomovotovo-kultúra etnikumával kapcsolatos kérdések lezárása azonban semmiképpen sem lehetséges a kultúra monográfikus feldolgozása előtt.

IFJ. KÜRTI BÉLA

Giulo C. Lepschy: Die strukturele Sprachwissenschaft

Mit einem ergänzenden Kapitel von Harro Stammerjohann: Die strukturele Sprachwissenschaft in Deutschland) München, 1969. 259 l.

Rövid híradásunkban egy könyvet mutatunk be, amely több okból is érdemes az olvasó figyelmére. Ez a könyv az első általános nyelvészet körébe tartozó tudománytörténeti munka, amelyet szerzője teljes egészében a nyelvészet jelenkorának, és pedig a strukturalista irányzatoknak szentelt. Jóllehet a strukturalizmusról sokan és sokat írtak már, e nyelvészeti irányzat összefoglaló tárgyalására még nem került sor. MILKA IVIČ több nyelvre is lefordított, sokat idézett és emlegetett munkája, az „Irányzatok a nyelv-tudományban” (ismertette KISS LAJOS: NyK. 66: 162—3) részint korábban jelent meg, részint — és főleg — nemcsak a strukturalizmussal foglalkozik. Fontos és tanulságos

fejezete a könyvnek a STAMMERJOHANNtól írt összefoglalás a németországi strukturalizmusról. Fontos, mert első a maga nemében: a németországi strukturalista irányzatokról ez ad elsőként összefoglaló képet; és tanulságos, mert ennek alapján összehasonlíthatjuk az újabb német nyelvtudományi irányzatokat a sok tekintetben hasonló utat megjárt magyar strukturalizmussal. Hasznos a könyv továbbá azért, mert a nem nyelvész érdeklődő számára is lehetővé teszi a viszonylag könnyű és gyors tájékozódást, a nyelvésznek pedig részletes bibliográfiájával is nagy hasznára van.

A velencei származású, ma Angliában élő szerző könyve először olaszul jelent meg 1966-ban Turinban, „La Linguistica Strutturale” címmel. LEFSCHY előszava szerint a könyv nem szűkebb értelemben vett nyelvudománytörténet, hanem bevezetés csupán. Véleményünk szerint mindkettő. Hozzáátéve azonban, hogy a könyv viszonylag kis terjedelme részletes tárgyalást nem tett lehetővé, ezért csak a lényegesebb kérdések tárgyalására szorítkozik. Azok számára, akik a strukturalista módszerekben kevéssé jártasak, különösen az utolsó fejezetek (5—9) jelentenek újdonságot. Föltétlenül érdeme a könyvnek a példákkal szemléltető, magyarázó előadásmód és az olvasmányos stílus. A kilenc fejezetre oszló könyv kronológiai sorrendben tárgyalja a strukturalista irányzatokat. Bevezetőül néhány fogalmat fejt ki, amelyek a strukturalista nyelvészet jellemző terminus technicusai, s amelyekkel az egyes irányzatok ismertetésekor újra és újra találkozunk, mint a nyelvi modell, az oppozíció, a szinkronia és diakronia. Az egyes fejezetek ismertetése főlegesen lenne, polémiára pedig a könyv természetéből következőleg nincs sok lehetőség, ezért úgy vélem, elég, ha — tájékoztatásul — a fejezet-címeket közöljük: 1. Bevezetés; 2. SAUSSURE (SAUSSURE és a Cours, szinkronia és diakronia, langue és parole, szintagmatika, paradigmátika); 3. a prágai iskola (TRUBETZKOY, a fonológia); 4. a koppenhágai iskola (BRONDAL, HJELMSLEV, a glosszematika); 5. az amerikai strukturalizmus kezdetei (SAPIR, BLOOMFIELD); 6. a funkcionális nyelvészet (JAKOBSON, MARTINET, különböző európai irányzatok: francia, lengyel, szovjet); 7. a strukturalista nyelvészet (az amerikai strukturalizmus BLOOMFIELD után, szemantika, morfológia, fonológia); 8. a transzformációs grammatika; 9. nyelvudomány és matematika (nyelvi statisztika, információelmélet, gépi fordítás).

STAMMERJOHANN a mindkét németországi strukturalizmusról írt különfejezetét (160—82) „magyarázkodással” és érezhető sajnálkozással kezdi: hogyan lehetséges, hogy a nyelvészetben mindig is élen járó német nyelvudomány nem tartott lépést a fejlődéssel. Genfi, prágai, koppenhágai iskoláról beszélünk, de „eine deutsche Schule gibt es nicht” (160). Sőt hozzáfűzi: „In der deutschen Sprachwissenschaft gelten Strukturalisten noch immer als Neurerer, wenn nicht als Störenfriede” (uo.). Ennek STAMMERJOHANN véleménye szerint a német tudományoknak a hitleri időben való elszigetelődése, a német nyelvudomány nagy indogermán tradíciója és az úgynevezett Sprachinhaltsforschung hatalmi helyzete volt. A strukturalizmus Németországba is SAUSSURE és TRUBETZKOY műveivel jutott el. De sem SAUSSURE Cours-jának német ismertetései, sem a mű német fordítása (1931-ben jelent meg, a Grundzüge pedig 1939-ben) nem hatottak megtermékenyítőleg. Csak a II. világháború után, egy új generáció jelentkezésével.

STAMMERJOHANN összefoglalása jól tájékoztató ismertetésgyűjtemény, amely a Németországban megjelent jelentősebb strukturalista műveket, cikkeket témakörök (fonológia, szemantika), ezen belül az ismertetett művek megjelenési időpontja szerint csoportosítja. Szól azokról a folyóiratokról, amelyek a strukturalista kutatás orgánumai, az egyetemekről, intézetekről, ahol strukturalista témákon is dolgoznak. A szerző kritikai megjegyzést úgyszólván egyet sem tesz. Összefoglalását hasznos bibliográfia egészíti ki.

Híradásunk befejezésekképpen csupán annyit szeretnénk mondani, hogy az ismertetett könyv tanulságos, és joggal tarthat igényt a szakemberek érdeklődésére.

KISS JENŐ

Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив

Отв. ред. А. А. Холодович. Ленинград, 1969. Изд-во «Наука». 312. 1.

Az utóbbi években a szovjet tipológiai kutatásokban nagy szerepet kaptak a kollektív munkák. Több szerző összefogásával az összehasonlított nyelvek száma növekedett, a kutatási eredmények pedig kiemelkedtek. A mai szovjet tipológia elsősorban a morfológia területén keresi az univerzálékat (Морфологическая типология и проблема классификации языков. Москва—Ленинград, 1965; Аналитическое конструкции в языках разных типов. Москва, 1965; Теоретические проблемы советского языкознания. Москва, 1968. 5—34).

A most megjelent kötet egy grammatikai szerkezet, a kauzatív struktúra kifejlődését vizsgálja a genetikailag különböző vagy azonos nyelvekben. A tanulmányok nagy része az SzTA Nyelvtudományi Intézetében készült A. A. HOLODOVICS irányítása alatt, de más intézmények kutatói is bekapcsolódtak e tipológiai vizsgálatba, így az MTA Nyelvtudományi Intézetéből DEZSŐ LÁSZLÓ, valamint a tadzsik és a tibliszi egyetemről, a szmolenszki pedagógiai intézetből és a Csuvas Akadémia társadalmi kutató intézetéből. 18 szerző mintegy 70 nyelvből vett anyagon vizsgálta meg, hogy a kauzalitás kifejeződése a morfológiában, a szintaxisban és a lexikában milyen típusokban történik, és egyes típusokba milyen nyelvek tartoznak. A kötet érdekességét a tanulmányozott nyelvi anyag változatosságán kívül az is növeli, hogy a szerzők egységes elvi alapra jutva azonos módszert használtak.

A sokrétű anyagból négy cikket emelek ki. Az első két tanulmány a kauzatív szerkezetek tipológiájának általános kérdéseivel, a harmadik figyelemre méltó cikk a magyar kauzatív és antikauzatív szerkezetekkel, a negyedik pedig négy grammatika (hagyományos, Tesnière, függőségi és IC) nyelvléíró módszereinek összehasonlításával foglalkozik.

V. P. NYEGYALKOV és G. G. SZILNYICKIJ a konkrét nyelvek kauzatív szerkezeteivel foglalkozó tanulmányok előtt a nyelvi kauzivitás logikai sémáját rajzolja fel (5–19). Kauzatívnak nevezik azokat a konstrukciókat, amelyek kauzatív szituációkat fejeznek ki. A valóság egyszerű és bonyolult szituációkból áll. Az egyszerű (vagy mikro-) szituációra példa: *A nap süt*, a bonyolultra: *Visszatértünk, mert elromlott az idő*. A mikroszituációban két konstans található: a tárgy (*r*, *res*) és annak állapota (*s*, státus). Két mikroszituáció között oksági viszony léphet fel (*k*, *causa*).

A te magatartásod kényszerítette őt arra, hogy elmenjen.

$r_i \quad s_i \quad k \quad r_j \quad s_j$

Általánosítva $KSz = [r_i s_i] K [r_j s_j]$, ahol $r_i s_i$ az okozó, $r_j s_j$ az okozott mikroszituáció. A konstansok kifejezhetőek egy vagy több szóval, az okozás megformálói nyelvenként különböző arányokban — igék, melléknevek, kopulák (связки) állapítanak meg, mint az orosz kauzatív szerkezetek típusait.

NYEGYALKOV és SZILNYICKIJ a mélyszerkezet felvázolása után a kauzatív konstrukciókat vizsgálja morfológiai és logikai szempontból (20–50). A kauzatív és a nem kauzatív igék oppozícióba állíthatók: $V_i : V_j$, ahol az első ige (V_i) s_i , a második ige (V_j) viszont az állapot jelentés mellett az okozást is magába foglalja (ks_j), pl. *köhög : köhögött*, *főz : főzet*, *fordul : fordít*. A cikk további részében hatalmas nyelvi anyag illusztrálja a kauzatív szóképzés sajátosságait, a kauzatív és antikauzatív morfémák poliszémiáját és tipológiáját. A nyelvi anyag változatossága lenyűgöző.

Az elméleti tanulmányok után egy-egy cikk foglalkozik a kiválasztott 15 nyelv (ókinai, abház, arab, bacbij, magyar, grúz, indonéz, kamesadál, gilják, szuahéli, tadzsik, finn, csuvas, csukés, japán) kauzatív szerkezeteivel. Többségükben az affixumok viselkedését vizsgálják, de akad közöttük olyan is, amelyik a kauzáció mondattani vonatkozásait is leírja. Ide tartozik DEZSŐ LÁSZLÓ, A. A. MOKÁNY, V. SZ. HRAKOVSKIJ „Kauzatívák és a velük kapcsolatos szintaktikai szerkezetek a magyar nyelvben” c. cikke is (115–30).

A következő mondatsorból indulnak ki: (1) *A papír elég* → (2) *Jancsi elégeti a papírt* → (3) *Anna elégetteti Jancsival a papírt*. A nyilak azt interpretálják, hogy egyik mondatból következik a másik, és ezt az *elég, eléget, elégettet* igék jelentése indokolja. Az elemzésnek tehát morfológiai indíttatásúnak kell lennie. A kauzális viszony kifejeződése a magyarban főként szóképzéssel történik. A kauzáció iránya szerint a szerzők formális kauzatíváról ($V_i - V_j$) és formális antikauzatíváról ($V_i \leftrightarrow V_j$) beszélnek. A formális kauzátiva lehet morfológiai (produktív szóképzéssel), amely a grammatikában regisztrálható és lexikai (improduktív szóképzéssel), amely a szótárba kerül.¹

Az előbbihez sorolják azt *-at ~ -et* (*ég* → *éget*), a *-tat ~ -tet* (*nevet* → *nevettet*), az utóbbihoz az *-aszt ~ -eszt* (*fagy* → *fagyaszt*), a deverbális *-l* (*ér* → *érelt*) és a *-t* (*felkel* → *felkelt*) képzőket. Az antikauzatívák létrehozásában 4 képzőosztály vesz részt: *-ad ~ -ed ~ -öd ~ -öd* (*edződ*[ik] \rightarrow *edz*), *-ódz ~ -ódz* (*himbáldz*[ik] \rightarrow *himbál*), *-koz ~ -kóz ~ -kez ~ -kóz* (*törülkóz* \rightarrow *törül*), *-ul* (*táruul* \rightarrow *tár*). A szóképzés mellett a korreláció is kifejezheti a kauzatív viszonyt. Az ide tartozó képzők nem termékenyek, tövük önállóan nem szerepel: *-ul ~ -ül* ↔ *-ít* (*gurul* ↔ *gurít*), *-ad ~ -ed ~ -od* ↔ *-ít* (*lázad* ↔ *lázít*),

¹ A magyar szakirodalom más értelemben használja a 'lexikális' és a 'grammatikai' szóképzés fogalmát. Vö. SZABÓ ZOLTÁN: A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről: MNy LXV. 39–45; KÁROLY SÁNDOR: A magyar intranzitív—tranzitív igeképzők: ÁNYT V. 189–218; NAGY FERENC: A lexikális szóképzésről: ÁNYT VI. 329–57.

-ad ~ -ed ↔ -aszt ~ -eszt (fárad ↔ fáraszt). A harmadik típusban a kezdő ige is kauzációt fejez ki, és a vele oppozícióba állított ige a már okozott állapot okozására utal: éget → égettet, szárít → szárított. A sor tehát így írható fel formálisan: $V_i \rightarrow V_j^{k''} \rightarrow V_e^{k''}$ (ég → éget → égettet). Kauzatív szerkezetekben melléknevek is szerepelnek, és ezek alkotják a negyedik típust: egyenes → egyenesít → egyenesített, formalizálva $A_q \rightarrow V_j^{k'} \rightarrow V_e^{k''}$. Ezután a tanulmány szerzői a kauzativitást kifejező magyar igék és melléknevek mondatbeli viselkedését vizsgálják bőséges nyelvi anyagon. Utalnak arra, hogy a leírtak a magyar nyelvtanok idevágó megállapításait kívánták formális rendszerbe foglalni. Tegyük hozzá, a tipológiai vizsgálatok számára is nagyon fontosak az észrevételeik.

A kötetbe került egy általános módszertani kérdéseket fejtegető tanulmány is. Szerzője, I. B. DOLONYINA négy grammatikát (hagyományos, Tesnière-féle, függőségi, közvetlen összetevőkön alapuló) mutat be, s a közöttük levő azonosságokat és különbségeket sokoldalú elemzéssel bontja ki (294–310). Azt vizsgálja, hogy az említett nyelvtanok milyen minimális és maximális szintaktikai egységekkel dolgoznak, hogyan végzik el a mondat elemzését és az elemzés során milyen eredményre jutnak. Megállapítja, hogy a függőségi és az IC-grammatika a mondatelemzést egyszerűbbé teszi, mert minden egyes szó egy-egy mondattani egység, míg a hagyományos nyelvtan és Tesnière strukturális grammatikája bonyolult mondatelemzést követ, nevezetesen azért, mert e nyelvtanokban a legkisebb szintaktikai egység nem a szó, hanem a mondatrész. A mondatrész viszont gyakran több szót foglal magában (at the table, в комнате, a kert).

Sajnálhatjuk, hogy a kauzatív szerkezetekről írt tipológiai cikkek figyelmen kívül hagyták a generatív grammatika újabb kérdéskörét. Az egyes nyelvek kauzatív szerkezetének összehasonlítására szolgáló modell valójában egy mélyszerkezeti modell, de ezt a levezető tanulmányok szerzői nem említik. Érdemes lett volna konfrontálni az eredményeket CHOMSKY, FILLMORE idevágó kutatásaival. Azt is meg kell említeni, hogy az egyes nyelvek kauzatív viszonyaival foglalkozó tanulmányok inkább leíró nyelvészeti, mint tipológiai munkák, és mint ilyenek a további összehasonlító tevékenységnek lesznek hasznos forrásai.

A kauzatív szerkezetek a nyelv részrendszerét alkotják. A kötet ezt a részrendszert — nyilván metodológiai okokból — kiemelte a nyelv(ek) egészének rendszeréből. Helyesen látták, hogy egy általános logikai struktúrából kell kiindulnunk. A részrendszer logikai leírása a nyelvek felett álló, azokban közös univerzálékra utal.²

A Holodovics professzor által szerkesztett és összefogott tanulmánygyűjtemény a tipológiai kutatás egy új, sajátos problematikával rendelkező útját jelenti. Kíváncsian várjuk a folytatást.

NAGY FERENC

Fodor István: Mire jó a nyelvtudomány?

Budapest, 1968. Gondolat. 399 l.

Örvendetes dolog, hogy az utóbbi években egyre-másra jelennek meg olyan könyvek, amelyek ezt a sokak által öncélúnak tartott tudományt, a nyelvészetet népszerűsítik. Sok téves hiedelemmel kell harcba szállnia annak, aki tudományunkat részleteiben vagy körvonalaiban be akarja mutatni.

FODOR ISTVÁN hézagpótló könyve a nyelvtudománnyal kapcsolatos határtudományok (pszicholingvisztika, matematikai nyelvészet, biolingvisztika, nyelvtanítás, nyelvfilozófia stb.) eredményeivel, problémafelvetéseivel foglalkozik. Az alapos tájékozottságú általános nyelvész, szlavista és afrikánista igen gazdag anyagon, gördülékeny stílusban tárja eléink azokat az elméleti, de különösen a gyakorlatban is gyümölcsöző eredményeket, amelyeket a nyelvészet más tudományokkal karöltve napjainkig elért. Munkáját haszonnal forgathatják más tudományok kutatói, de a nyelvészek számára is hasznos olvasmány. A dilettáns etimológizálók, naiv nyelvészkedők tévhiteinek lerombolásában is szerepe lesz. FODOR ISTVÁN könyve rendkívül gazdag ötletekben és az elért eredmények bemutatásában, ám — amint írja — „az egész anyagot már csak nagysága és kompetenciája hiányosságai miatt sem tárgyalhatta kimerítően és részletesen”. (5)

A nyelvészettel kapcsolatos határtudományok problematikájának megértéséhez szükségesnek tartotta, hogy fejlődéstörténeti képet adjon a történeti-összehasonlító és a leíró nyelvészet fejlődéséről.

² Vö. R. JAKOBSON: A nyelvtipológia. In: Hang-Jel-Vers. Bp. 1969. 178 kk.

Kiemelkedő nyelvtörténészek munkáinak ismertetésével élénk tárja azt a folyamatot, amely elvezetett a nyelvek genetikai osztályozásához és az egyes nyelvek fejlődésének igazi megértéséhez. Indoeurópai és finnugor nyelvekből vett példákkal illusztrálja a szabályos hangmegfelelés módszerét, utal az alapnyelv szókinésének és nyelvtani rendszerének rekonstrukciójára.

A leíró nyelvészet interpretálásakor bemutatja a szinkrón vizsgálatoknak — HERMANN PAULTól a modern strukturalista irányzatokig terjedő — alakulását. Véleménye szerint „A modern nyelvelmélet három forrásból született meg: a fonológiai iskolából, a SAUSSURE-féle elméletből és a modern nyelvjáráskutatásból” (52). Ugyanakkor a szerző is jól tudja, és ez más fejezetekből is kiderül, hogy éppen a modern logikai, matematikai, kibernetikai kutatások adtak lökést a legújabb nyelvtudomány fejlődésének. Az is kétségtelen, hogy pl. a CHOMSKY-féle generatív nyelvtan nem egyedül a SAUSSURE-i tanításokból táplálkozik, vagy például JAKOBSON bináris fonológiájának forrása a BOOLE-féle algebra, pontosabban a kettes számrendszer. Itt említem meg, hogy a generatív nyelvtan tárgyalásakor a szerző a transzformációról pontatlan definíciót ad. „A transzformáció lényege az, hogy a nyelvi szerkezetek összefüggéseit olyan módon foglalja rendszerbe, hogy szerkezetileg átalakítja, transzformálja őket. Fontos, hogy mindig egy helyesen felépített szerkezetből egy másik helyes szerkezetet kapjunk. Az *anya szeretete*-féle szerkezet például kétféle típusból állítható elő: 1. *szereti az anyját* (nem szokásos mondatípus) → az *anya szeretete*, 2. az *anya szeret* → az *anya szeretete*”. (71). Hogyha a transzformáció feltétele csupán az lenne, hogy mind a kiinduló mondat, mind a transzformált mondat vagy szerkezet grammatikailag helyes legyen, akkor az *anya szeretete* szerkezet többféleképpen is transzformálható lenne, pl. az *apa szeret*, az *anya olvas*, az *anya nagyon szeret*, stb. Világos, hogy a transzformációnak szigorúbb (strukturális és szemantikai) szabályai vannak. A szerkezet szó többértelműsége miatt a szerző adhatott volna pontosabb és valamivel részletesebb képet a transzformációkról.

Kidolgozottabb e fejezet topológiáról szóló része. Az is örövendetes, hogy a leíró dialektológiai munkákról részletesebben szól. Napjaink leíró nyelvészei — részben metodológiai okok, részben a nyelvjárások szinkrón problémái miatt — erősen köznyelvcentrikusak (LOTZ JÁNOS megjegyzése).

A könyv mintegy háromnegyed része a nyelvészet és a többi tudomány módszereivel és eredményeivel foglalkozik. Ezt a területet kötőjeles nyelvészetnek (hyphenated linguistics) szokás nevezni. Általában minden tudomány segítségül hívja a nyelvészetet akkor, amikor tudománytörténeti és terminológiai kutatásokat végez. Persze a kapcsolat nem szorítkozik ilyen szűk területre, ezt bizonyítják a határterületekről szóló fejezetek.

A *filozófiának* a nyelvészettel való érintkezése úgy értendő, hogy a nyelvtudomány, mint a megismerés egyik diszciplinája általános, filozófiai kérdéseket vet föl. Ezek közül FODOR ISTVÁN munkája a következőket tárgyalja: a nyelvtudomány önállóságának és kutatási területének kérdése, a nyelv lényege (HUMBOLDT, BÜHLER tanításai), nyelv és világnézet, nyelvészeti módszerek (indukció és dedukció), egyszerűség, célszerűség és oksági viszony a nyelvben, a nyelvi jel kettőssége, a nyelv eredete. A nyelv eredetére vonatkozóan több elképzelés született. Fodor véleménye szerint egyik sem ad megnyugtató választ a hogyan-ra. „A megoldást egy olyan pszichológiai-szociológiai kísérlet nyújthatná, amelyet csak elméletben lehet végrehajtani, gyakorlatban, reméljük soha” (115). „Ha egy elkülönített rezervátumban több tucat újszülöttet és harmadízigleni leszármazottakat sikerül úgy felnevelni, hogy az emberiség többi részével egyáltalán ne érintkezessenek, emberi beszédet semmilyen formában ne halljanak, íráshoz, könyvhöz ne jussanak, egyébként az életre minden lehetőséget megkapjanak, s ennek a kis mesterséges társadalomnak minden megnyilvánulása megfigyelhető és regisztrálható legyen, akkor sokkal közelebb jutnánk a nyelv eredetének rejtélyéhez. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a mesterségesen elzárt emberi társadalom mégis kifejlesztene egy nyelvet, amelynek semmi köze nem lenne a meglévő nyelvekhez. A kialakulás stádiumaiból pedig vissza lehetne következtetni az ősemberi társadalom nyelvének kialakulására” (116). Ezt a tetszetős elgondolást az a felismerés szülte, hogy az eddigi nyelveredetről szóló elméletek nem verifikálhatók és egyoldalúak (115). A társadalomtudományokban nem ritkaság az ideiglenesen, az egyelőre nem igazolható, ellenőrizhetetlen feltevés az adatok hiánya miatt. A tudományok ún. belső kérdései gyakran csak évek vagy évtizedek múlva realizálhatók, vagyis a gyakorlat igazolja helyességüket (vö. kettes számrendszer ~ elektronikus számológép).

A *logika* és a nyelvtudomány viharos vagy kevésbé viharos kapcsolatai közismeretek (alany és állítmány a logikában és a nyelvészetben, szó és fogalom, mondat és ítélet). FODOR ISTVÁN példákön mutatja be a logika és a nyelv néhány közös vonását és eltérését.

Az *esztétika* egyre jobban tért hódít a nyelvészetben is. A hangok, a szavak esztétikumáról több magyar nyelvre vonatkozó tanulmány született (FÓNAGY IVÁN, ZOLNAI

BÉLA, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ munkái). Az egyes nyelvek szépségéről FODOR ISTVÁN írt cikket. Megvallom, ettől a fejezettől kicsit többet vártam. Tudjuk, hogy az esztétika nemcsak a szép, a rút fogalmát vizsgálja, hiszen a tragikum, a komikum, stb. is az érdeklődési körébe tartozik. Érdeemes lett volna tárgyalni a nyelvteremtette komikumot, amelynek — bármilyen meglepő — gazdag hazai irodalma van. (Vö. TOMPA JÓZSEF: Az irodalmi nyelv. Nyelvünk a reformkorban. Bp. 1955. 313–434. Különösen 412–34. — LACZKÓ GÉZA: Játszi szóképzés. NyF. 49 : 3, Bp. 1907; SZIGETVÁRI IVÁN: A komikum elmélete. Bp. 1911; HEGEDŰS GÉZA: A költői mesterség. Bp. 1959. „A szójáték és a rím” c. fejezet 22–33; SZENDREY ZSIGMOND: Népi talalós kérdéseink szerkezete. Ethn. 34–35. 83–92 (1923–1924); MARTINKÓ ANDRÁS: A humor Petőfi egyik levelében: Nyr. 84 : 159–65 (1960); NAGY FERENC: A nyelvi humor főbb típusai: Nyr 92 : 10–22 (1968); stb.)

A nyelvpszichológiáról írt fejezet a nyelv és gondolkodás, az idegen nyelvek oktatása, a nyelvismeret, a fordítás és tolmácsolás, valamint a logopédia kérdéseiből ad idéletet.

A *kriminalisztika* c. fejezet tárgyánál és újszerű eredményeinél fogva nagy érdeklődésre tarthat számot. A bűnügyek nyomozásánál, a tettesek azonosításánál perdöntő lehet, hogy a rendelkezésre álló írás vagy magnetofonszalagra rögzített beszéd kitől származik. FODOR ISTVÁN az ötletek egész sorát vonultatja fel, bizonyítván, hogy a kriminalisztikának nem dilettáns nyelvészekre van szüksége. A fejezet végén sajnálattal jegyzi meg, hogy a terjedelmesebb magyar argószótár még várat magára.

A beszédszervek, mint az emberi test részei, az *orvostudomány* hatáskörébe is tartoznak. E szervek alakját, mozgását, működését, működési rendellenességeit a bonctan, a fiziológia, az audiometria (hallásvizsgálat) írja le. Igen érdekes a beszéd- és írásszavak kutatásának bemutatása.

A *történelemtudomány* elsősorban a diakrón nyelvészetet támogatja, illetőleg attól kap segítséget (kölesőnszavak kutatása, szó- és tárgytörténet). A nyelv látható képe, az írás azt a kérdést teszi fel, hogy a jelek milyen nyelvi egységet (fonéma, morféma, szó, mondat) jelölnek. Ezzel szemben az *írásstudomány* az írásjeleket, azok listáit, az ABC-ket tipizálja (vö. pl. P. C. Гуляревский—B. C. Гривнин: Определитель языков мира по письменностям М., 1964.). Ezt a tipizálást hiányoljuk a könyvből. Ezzel szemben ki kell emelni, hogy a szerző rajzokkal illusztrált, olvasmányos leírást ad az ismeretlen írások megfejtéséről.

A *néprajzzal* való kapcsolat a nyelvjárásgyűjtő és a paraszti társadalom anyagi és szellemi kultúrájának kutatója, az ethnográfus összefogását jelenti. A mai értelemben vett antropológia más ágai, az *embertan* az *régészet* a régi nyelvet beszélők kultúrájára, a beszéd kialakulására adnak felvilágosítást.

A következő nagy fejezet *társadalomtudományok* címszó alatt tárgyalja a nyelv-művelés, a nyelvvédelem, a helyesírás, az írásreform, a nyelvrétegek, a nemzetközi nyelvek néhány kérdését. A szerző egyéni kutatásai különösen a nyelvi rétegek szociológiai felmérésében, a fejlődő országok nyelvi problémáiban, a nemzetközi nyelv kérdésében mutatkoznak meg. A nyelv-művelést taglaló rész — jóllehet érdekes megfigyeléseket tartalmaz a kiejtési normákról — kissé elnagyoltnak tűnik, a magyar nyelv-művelés ugyanis ma már nem olyan egyoldalú, mint ahogy a könyvből kiderül.

A továbbiakban a *földrajz*, a *fizika*, valamint a nyelvtudomány sok haszonnal járó kapcsolatait elemzi a könyv. A *matematika* is régóta segédtudományunk. Elsősorban nyelvstatisztikai munkákra gondolunk itt. Újabban az információelmélet (kibernetika), a gráfelmélet, a valószínűségszámítás, stb. helyet követel magának a nyelvészetben. Elgondolkoztató, hogy a magyar nyelvészetben a statisztika módszerek gyümölcsötetése igen lassú folyamat. A nyelvészeti statisztika gyakran csak százalékszámítást jelent. A reprezentatív megfigyelés, a gyakorisági számok elfogadhatóságának kérdése rendkívül fontos a nyelvtudományban.

Az általános jeltan egyik diszciplinája a *zooszemiotika*. Az állatok nyelvének és az emberi nyelvnek az összevetése tehát az általános jeltan számára hozhat eredményeket, a nyelvtudományra nézve csak közvetve. A *kozmoszemiotikáról* írottak is inkább elméleti jelentőségűek, legalább is napjainkban. Az *irodalomtudomány* és a *zene* néhány problémáját a szerző elsősorban más kutatók munkája alapján mutatja be. A határtudományok ismertetését FODOR ISTVÁN a *filmszinkronizálással* kapcsolatos úttörő kutatásaival fejezi be.

FODOR ISTVÁN könyve — mint a *Tanulmányok*-ban írja — nem sorolt fel minden lehetőséget a nyelvészeti kapcsolatokról. Munkája így is rengeteg nyelvészeti eredményt mutat be, jelentős elméleteket ismertet illetve bírál. Természetes, hogy e munka jellegénél fogva sem ölelhetette fel a nyelvtudomány és a kötőjeles nyelvészet teljes problematikáját. Ez minden „bevezetés” velejárója. Az emberi megismerés nagyon tág területeire kellett ellátogatnia a szerzőnek: fizika, matematika, orvostudomány, zene, történelemtudomá-

nyok, stb. FODOR ISTVÁN ezen ügy segített, hogy az egyes tudományterületek kutatóinak segítségét kérte, a fejezetekben pedig gyakran az illetékes szakembert szólaltatta meg.

NAGY FERENC

Communication. Concepts and Perspectives

Edited by Lee Thayer. Washington—London, 1967, Spartan Books—Macmillan. VII + 439 l.

A fenti kötet, amint címe mutatja, nem egy szerző műve; a Második Nemzetközi Kommunikáció-elméleti és Kommunikáció-kutatási Szimpózium anyagát tartalmazza. Ezt a kerekasztal-konferenciát a Missouri-i Egyetemen rendezték 1966 márciusában. A rendezők közé elsősorban magát a Missouri-i Egyetemet, másodsorban a Kansas City National Society for the Study of Communication elnevezésű tudományos társaságot számíthatjuk. A támogatók sorában viszont a National Science Foundation-t kell megemlítenünk.

A fenti kötet anyaga nyelvészeti szempontból valójában marginális. E jellege ellenére mégis érdekes röviden a kötet tematikájába bepillantani, tekintettel, hogy a kommunikáció-kutatás, bármennyire kezdeti szakaszát éli is még, valójában a nyelvészetnél tágabb ismerethalmaz és ezen szintetikus jellegénél fogva sok olyan érdekes megállapítást tesz, illetve tehet, amiből a nyelvészek is igen sokat meríthetnek saját szűkebb tudományuk számára. Az ún. interdiszciplináris területek mind jelentősebbé válása is indokolja a fenti tematikával való rövid megismerkedést.

A szóban forgó kötet kereken 20 előadást tartalmaz. Minden előadást vita követ. A kötet a vitaanyagot is közli ugyan, de ezen anyag spontán jellege és sok egymásra való hivatkozást, helyi érdekességű fogalomtisztázást, szubjektív reagálást tartalmazó volta miatt ennek ismertetésétől eltekintünk.

Az első előadás, A. M. JOOST MERLOO összeállítása, aki *Communication and mental contagion* (kommunikáció és szellemi járvány) címmel adott elő. A szellemi járványok kétségtelenül bizonyos kommunikatív áttételek formájában juthatnak el „járvány” méretű kifejlődésükhöz és tévedés lenne e kommunikációs folyamatoktól bizonyos nyelvészeti vonatkozást megtagadni. MERLOO azonban nem áll meg az iménti — mondhatnánk közhelyszerű — evidencia-megállapításnál, hanem a nyelvi hatásos „mélystruktúrája” után kutat: felderíti ennek kapcsán azt, hogy a szellemi befolyásolás két irányú lehet: vízszintes vagy függőleges. Egy-egy saját korunkban meginduló érzelmi-intellektuális irányzat (bizonyos irányú gyűlöletek, vagy feltartóztathatatlanul terjedő gondolati sémák; nálunk például — ezeket persze MERLOO nem említi — a sumér—magyar nyelvi azonosság hite, a strukturalista nyelvi iskolák megállapításainak az idegennyelv oktatásban való kiemelkedő jelentőségére vonatkozó meggyőződés) a szellemi járvány vízszintes tengelyét képezi, ám van egy függőleges tengely is: a nyelv ősi kifejezések, nyelvi kövületek formájában tovább élő gondolkodásmódokat, észjárásokat sorol bele az élő nyelvbe, úgy, hogy e távoli múltból érkező hatásoktól, szuggeszióktól sokszor nehezen tudjuk magunkat függetleníteni. E múltból érkező gondolkodási meghatározottságok, észjárások képezik a szellemi járvány függőleges tengelyét. — A fenti széttagolás után megállapítja, hogy — minden adott nyelvi közösségen belül bizonyos felfogások, szellemi mozgalmak, valójában csak akkor képesek gyökeret verni és „szellemi járvánnyá” válni, ha a függőleges tengelyre felvett hatásokból: az archaikus, a múltban gyökeredző epide-misztikus-szuggesztív késztetésekből táplálkoznak.

MASANAO TODA előadásának címe *About the notions of communication and structure* (A kommunikáció és a struktúra fogalmáról). TODA a kommunikáció fogalmát igen tág határok közé állítva világítja meg, párhuzamot von ugyanis a kommunikáció és a szállítás folyamatai között, azt állítván, hogy a kommunikáció nem egyéb mint a szállítás egy típusa: információ-szállítás. Sőt magát a szállítást is nem egyszer helyettesíthetjük ez utóbbival. Ha például egy kiállító cég japán pagodát akar egy Japántól távol eső városban felállítani, nem szükséges magát a pagodát odavinni, elég eljuttatni e helyre a pagodára vonatkozó anyagi és méretbeli információk tömegét, és ennek segítségével, helyi nyersanyagból összeállítható a szükséges építmény. A pagodának, mint anyagi rendszernek az állapot-jellegzetességeit kell tehát továbbítani. A megismerés maga a világ rendszer-állapot-jellegzetességeinek megismerése, az emberi agyban tehát e jellegzetességek-

nek pontosan megfelelő fogalmaknak kell lenniök, e fogalmaknak meg megfelelő jelszerű ábrázolásokkal kell bírniok. E megfelelőések valójában struktúra-megfelelések, hiszen az anyagi világ struktúrája, az agy neuron-, ill. fogalom-struktúrája és az ezt kifejező jelstruktúra felel meg egymásnak. A megfelelés egyrészt sohasem tökéletes, másrészt állandó kontrollálást igényel. Így épül bele, lényeges méretekből, TODA előadásába a kontroll fogalma is. Előadásának végén „elmékedések” címen egyrészt azt a kérdést veti fel, hogy az ún. urbanizációs jelenségek, nagy városi életközösségek, metropoliszok kialakulásai nem kommunikációs törekvésekre vezethetők-e részben vissza (ha ugyanis az emberek gyorsabban és hibátlanabban akarnak egymással kommunikálni — legcélravezetőbb a közlekedés)? Másrészt azt a problémát vizsgálja, hogy (az anyagi, szervezeti stb.) struktúrák „túlstabilizálódása” (bürokrácia, megmerevedett fogalomrendszer) milyen veszéllyel jár a társadalom továbbfejlődése szempontjából.

RAY L. BIRDWHISTELL, aki *Some body motion elements of American English* (Az amerikai angolt kísérő néhány testmozgási elemről) címmel tartott előadást, a kinezika vonatkozásában próbált bizonyos rendet teremteni. Szerinte a kinezikus jelenségek két nagy csoportra oszthatók: a formális kinezikus jelenségekre és a parakinezikus jelenségekre. Felemlíti, hogy a nyelvi mélystruktúrához hasonlóan kinezikai mélystruktúráról is beszélhetünk. A kinezikus megnyilvánulások annyira velünk-születettek és automatikusak, hogy leírásukra csak nehezen vagyunk képesek — állítja Birdwhistell — pedig csaknem minden beszédtevékenységünket kinezikus működések kísérik: hiszen ha valamit közömbös hangon fejezek ki, a testmozgáson lefojtott, ha valamit nagy meggyőző erővel állítok, testmozgásom eleven, izgatott — de akármilyen a beszédet kísérő testmozgás: lefojtott vagy eleven — bizonyos szignifikanciája minden testmozgástípusnak van. BIRDWHISTELL a kinezikus jelzések számos csoportját elemzi, ilyenek: a névmáshelyettesítő mutogatások, a pluralizációs mutogatások (kézzel két irányba végzett felül bezáródó körzés, fejjel való körzés), az igei vonatkozású mutogatások (pl. imádkozásszerűen összetett kézre a fej rádöntése jobboldali irányba: az alvás kifejezése stb.), a térbeli meghatározásokat célzó mutogatások, a cselekvés módjára vonatkozó mutogatások stb.

LEE H. SALISBURY *Cross cultural communication and dramatic ritual* (Kultúra-közi kommunikáció és drámai szertartás) című előadásában arról beszél, hogy a dráma igen alkalmas eszköz arra, hogy kultúrákat, népeket egymáshoz közelebb hozzon (pl. az amerikai őslakókat és a betelepült fehéreket, ill. négereket). — A kötet 6. előadása URIEL S. FOA *Differentiation in crosscultural communications* (a kultúrák-közötti kommunikáció elemzése) című dolgozata a fenti előadáshoz hasonló című, de alapjában véve attól erősen eltérő problematikájú. FOA a „crosscultural communication” jelenségét szociálpszichológiai nézőpontból vizsgálja. Azt a jelenséget elemzi, hogy más-más kultúrkörben felnőtt személyek mennyire mást érthetnek azonos tartalmú kijelentéseken (pl. egy közeli származású férj nyugati feleségének mondott azon mondatával, hogy „Ez a leves kitűnő” egyben felesége iránti vonalmát is ki akarja hangsúlyozni, a nyugat-európai feleség viszont e hangsúlyt sokszor nem fogja fel, hanem téymegállapítást lát a kijelentésben, ami az ő szakácsművészeti képességére vonatkozik).

HARLEY C. SHANDS *Outline of a general theory of human communication* (Az emberi kommunikáció egy általános elméletének körvonalai) címmel tartott előadást. Miután Shannon és Weaver közreadták klasszikus információ-elméleti kötetüket, már Weaver-nél, de később igen sok más szerzőnél felmerül az elmélet tételeinek az emberi kommunikációra való alkalmazhatósága, mint kérdés. E tematikához kíván Shands elméleti adalékot szolgáltatni, csakúgy a normális, mint a pszichopata ember vonatkozásában. — Ezen 5. előadás anyagával, tematikabeli rokonság miatt együtt említhetjük a kötet 11. közleményét: MARTEN BROWER *Prolegomena to a theory of mass communication* (Bevezető gondolatok egy tömegkommunikáció-elmülethez) c. előadását. A szerző bírálathoz részesíti az eddigi tömegkommunikáció-elméleteket mondván, hogy ezek rendszerint a klasszikus kommunikáció-elméleti modell szolgálai átvételei, holott az individuumok közötti kommunikációtól a tömegkommunikáció több vonatkozásban eltér. A legfőbb eltérést abban látja, hogy a tömegkommunikáció csatornája „a föld alá vannak fektetve”, azt, hogy mely utakon jut el a kommunikáció tartalma a társadalomban élő egyénekhez, nem tudhatjuk, csak a végeredményt, az informálódás megtörténtét vagyunk képesek tudomásul venni, melyek, miként a gombok a micéliumokkal átszótt talajból, itt is ott is előbukkannak. Ezen ismeretlen „tömegkommunikációs” járatok felderítésére BROWER folklorisztikai módszerek igénybevételét javasolja.

A 7. dolgozat címe *Articulated science teaching and balanced emphasis* (Részekre bontott természettudomány-oktatás és arányos hangsúlyozás). A szerző, WILLIAM SHOCKLEY, arra a jelenségre hívja fel figyelmünket, hogy az egyetemi oktatás során a

vizsgák közötti időszakban magas fokon emlékezetben tartott természetudományos ismeretanyag a vizsgák befejeztével tűnemenyes gyorsasággal el szokott felejtődni. A tanulás bizonyos rácsszerkezetszerű, logikus felépítését javasolja (ACOR = attributes, connection, recall — módszer), amivel a gyors felejtést el lehet kerülni.

A 8. nem egész négy oldalra terjedő előadás szerzője J. F. SCHOUTEN, *Behavior, physiology and model* (Viselkedés, fiziológia és modell) címmel tartott előadást. Előadása tulajdonképpen buzdító beszéd arra vonatkozóan, hogy e három területet, a viselkedés a fiziológia és a modellálás területeit az emberi lény közelebbi megismerése érdekében intenzíven és arányosan kell művelni. (Mint ez a 22. Nemzetközi Fiziológiai Konferenciának is már célkitűzése volt.)

E fiziológiai tematikához áll közel, még közvetlenebbül, KARL H. PRIBRAM előadása: *How the brain controls its input* (Miként kontrollálja az agy inputjait). Ez egzaktabb és részletesebb feldolgozás, mint az előző előadóé volt. Részletes bibliográfiát is bocsát az olvasó rendelkezésére a témával kapcsolatban. A máig sem megolított kérdésfelvetés érdekes elemzése, számunkra különösen azért érdekes, mivel a neurolingvisztika hazánkban alig művelt területkörét is érinti.

ROBERT C. SORVENSEN, a 10. előadás szerzője *Effective communications and personal values . . .* (hatékony kommunikáció és az egyéni értékelés . . .) címmel fejt ki „elméletét”. Arra hivatkozik, hogy életében hivatásszerűen hosszú időt töltött „mások attitűdjeinek és viselkedésének befolyásolásával”. E tapasztalatai a befolyásolást illetőleg meglehetősen negatívak voltak és az egyéni értékelés vonatkozásának viszont, különösen ma, növekvő jelentőséget kell tulajdonítani. Hiszen ma, az idő és az esemény-egymásutánok felgyorsulása korábban gyakran tapasztaljuk, hogy az apák, a tanárok, az előjárók bölcsessége, hihetetlen sok területen, a fiúk, a fiatal nemzedék számára mit sem ér. A szerző szerint minden „kijelentés”, még a legtárgyilagosabb is „érzelmi befolyásol”: ha például egy apa valamiről gyermekeinek véleményét kifejti, már ez is ráhatás, hiszen a családnak „össze kell tartania”, a családfe véleménye iránt szolidaritásnak kell lennie. Ma az egyének ezektől a másoktól származó érzelmi vonatkozású kijelentésektől függetlenül kívánják magukat, de nem azért, hogy érzelmi vonatkozásoktól, elfogultságoktól mentes megállapításokat tegyenek, hanem hogy saját értékelésüket érvényesítsék. Helytelen tehát azt állítani, hogy manapság úgy viselkedünk, ill. beszélünk, ahogy szüleinktől, tanárainktól, feletteseinktől tanultuk, inkább azt mondhatjuk, hogy az egyének saját beszédmódjuk, cselekvésmódjuk, tanításmódjuk alapján beszélnek, cselekednek, tanítanak. A beszéd számos jellemzője, thát manapság az eredetiség, az egyénieskedés irányába fejlődik.

A 11. előadást korábban említettük. A 12. előadás szerzője GARDNER MURPHY, címe: *The communication continuum* (A kommunikációs folyamatosság). A kommunikációs kontinuum problematikája a kommunikáció-elmélet egyik legtöbbet ígérő kérdésfeltevése. Az emberi, sőt az állati kommunikációnak talán az a legszembeszökőbb eltérése a gépi kommunikációtól, hogy az embernél és az állatnál a kommunikáció információ-tartalma ezek agycentruma révén alapos átdolgozáson, értelmezési folyamaton esik át, míg a gépi kommunikáció esetében az információ-tartalom értelmezése „gépies”, „betűszerinti”. Az ember (a Gottschaldt-teszt, Bleuler, a Murray-féle tematikus appercepció teszt bizonyítja ezt) nem hajlandó pusztán betűszerint felfogni azt, amit hall, lát, olvas, hanem ahhoz bizonyos tartalmat hozzákövetkeztet, vagy abból valamilyen tartalmat értelemszerűen elejt. A fenti tesztek bizonyítják, hogy az emberi figyelem milyen sok tényezőtől befolyásolt, és hogy mi minden hat közre az információk emberi értelmezésénél. Az a kép tehát, amit az ember a kommunikáció tartalmáról önmagának alkot, meglehetősen „egyéni produkció”. „Én nem ismerem eléggé a kommunikáció-elméletet ahhoz, hogy modellt állítsak fel — állítja Murphy — de szeretném mindenkinek figyelmébe ajánlani azt a szempontot, hogy ezeket az affektív és indulati tényezőket ne pusztán csak zajoknak tekintsük, hanem ágyazzuk bele a betáplálás/visszanyerés-lehetőségek rendszer-együttesébe.” E javaslatot valóban gyümölcsözőnek kell tekintenünk, és saját véleményünk szerint minden olyan gondolatot, érzelmi reakciót, következtetést, ami az embernél egy egy nyers kommunikatív tartalomhoz hozzákapcsolódik, tulajdonképpen megannyi feed-back-nek kell felfogni, melyek saját korábban nyert emlékképei, tapasztalatai felé képeznek visszacsatolást.

GEOFFREY VICKERS, *The multivalued choice* (A többértékű választás) címmel tartott előadást. Szerinte egy állam évi költségvetésének összeállítására tipikus iskolapéldája a többértékű választásnak. Az állami költségvetésnek pl. olyan, külföld felé irányuló kiadásokra kell gondolnia, melyek fenntartják kapcsolatát egy csomó érdekelt külföldi állam felé, gondolnia kell olyan beruházásokra, amelyek jövedelmet hozván fizetési mérlegének egyensúlyához vezetnek, gondolni kell a közbiztonsággal, a külső támadással szembeni

biztonsággal kapcsolatos kiadásokra stb., stb. VICKERS szerint a többértékű választás egyre több felé válik szükségessé mindennapi életünkben is. Így a többértékű választás megtételének tényezői egyre központibb kérdéssé válnak számunkra. De hogyan kerül a csizma az asztalra? Miként kapcsolatos mindez a kommunikációval? — kérdi maga VICKERS. A gépi kommunikáció esetében nem merül fel közvetlenül a többértékű választás, ám a szociológus és a szociálpszichológus számára, akik az információt küldő, illetve az azt felfogó személy agyának rejtett régióiba is bele akarnak tekinteni, igenis központi probléma, hogy miként alakul ki az embernél általában az ilyen sokszempontú épülő értékelés és miként nyilvánul meg ez a kommunikatív tevékenységben.

HERBERT MENZEL, *Can science information needs be ascertained empirically?* (Meg lehet állapítani empirikusan a természettudományos kutatáshoz szükséges információ-igényt?) címmel tartotta meg dokumentáció-elméleti előadását. A szerző „science information system” (tudományos információ-rendszer) alatt azon információ-források összességét érti (nyomtatványok, ad hoc ismeretszerzési alkalmak, kongresszusok és konferenciák, személyes kapcsolatok), melyek által egy adott kutató kutatásához információkat nyerhet. Az említett csatornákon keresztül áramló információkkal kapcsolatban a szerző a következő alapkérdésekre kíván feleletet adni: 1. Meg lehet-e állapítani egyedül abból a tényből az információ szükségletét egy adott kutatóknak, hogy milyen előtanulmányokat folytatott? A korábban szerzett információknak egy-egy jelenlegi kutatási feladat során való gyümölcsözőtetéséből lehet-e valamilyen következtetést levonni a kutatáshoz hasznos információk jellegére vonatkozóan? — 2. A tudományos információ szükségletek mely fajtáit különböztethetjük meg? Miként lehet az információkat és információ-szolgáltatási formákat osztályozni oly módon, hogy ez az osztályozás a különféle osztályok relatív szükségességét is kifejezze a kutatás adott szituációjában? — E két kérdés-együttesre adott felelet természetesen metodológiai végeredmény lesz, de mint ilyen a nyelvész számára is igen hasznos, hiszen a nyelvtudomány sikeres műveléséhez manapság az információ-szükségletek igen összetettek és ezek ökonomikus módon való megszerzése nem elhanyagolható igény.

HUBERT FRINGS az állati kommunikációról, *Animal communication* címmel tartott előadást. Megállapításai természetesen nem kizárólag az állati kommunikációra, hanem részben az emberi kommunikációra is érvényesek, mivel ezek a kommunikációnak bizonyos átfogóbb elméletébe ágyazva kerülnek megvilágításra.

KENNETH BURKE, *Dramatism* (Drámaiság) című előadása erősen eltér a kötet 4. előadásának anyagától, noha az is a „dráma” témakörét érinti. Míg SALISBURY ténylegesen drámákról beszélt, a szó szoros értelmében, BURKE pusztán azt hangoztatja, hogy a kommunikatív tartalom megértésénél igen használható kulcsként kezelik a drámaiság nézőpontját, ti. azt, hogy mindenütt a *cselekményt*, illetve a *cselekvőt* kell megkeresnünk. Fel kell ismernünk azt a *színteret* ahol a cselekmény lejátszódik, és azokat az *eszközöket* vagy *ügyvivőket*, melyek a cselekmény megvalósulását elősegítik. Fel kell ismernünk a cselekmény *célját* és látnunk kell, hogy e célok a cselekvőnél sajátosan állandósult viselkedésmódot: *attitűdöket* hívnak életre. Mindezek alapján a viselkedés-motívumok grammatikáját is össze lehetne egyszer állítani, mint ahogy erre a szerző *Grammar of Motives* és *The Rhetoric of Motives* c. műveiben példát is adott. A drámaiság-nézőpontra Aristoteles Retorikájától és Nichomachosi etikájától Talcott Parsons *The Structure of Social Action* c. művéig mindenütt rengeteg példát találunk — állítja a szerző. Így a drámaiság fogalma gyakorlatilag egy bizonyos terminológiai probléma. Am éppen ezáltal képes arra, hogy a terminológiai problematikát, a terminológia varázsát, az ezzel való visszaéléseket és hatásvadászatot közelebbről megvilágítsa. E megvilágításra a szerző számos példa formájában alkalmat is talál. Dolgozata sok tekintetben rokon a kötet 1. dolgozatával, MERLOONAK a szellemi epidémia-folyamatokról írott előadásával. Am BURKE dolgozata MERLOONÉNAI „filológiaiabb”.

A kötet 17. előadását inkább az „eszme-futtatás” szóval jellemezhetjük, semmint az „egzakt adatokat tartalmazó dolgozat” megjelöléssel. H. WILCOX előadásáról van szó, aki *Some neglected areas in research on scientific and technical communications* (A természet-tudományi és technológiai kommunikáció néhány elhanyagolt területe) címmel adott elő. A szóban forgó „elhanyagolt területek” a tudományszervezés egyes területei és vonatkozásai: miként lehetne fokozott mértékben és gazdaságilag, valamint a nemzeti érdekek szempontjából legelőnyösebben felhasználni a kutatásokhoz a rendelkezésre álló információkat? stb. — A kérdések, melyek eléggé általánosak, megmaradnak a kérdés szintjén. De nemcsak ez a baj, hanem azt is kifogásolhatjuk, hogy lehet-e e tudományszervezési kérdéseket „elhanyagolt területeknek” neveznünk az USA-ban, ahol — jól tudjuk —, a tudományszervezés problematikája igen előtérben áll?

A kötet 18. előadásának címe: *Communication and the problem-solving process*

(Kommunikáció és problémamegoldás); szerzője: ALBERT UPTON. Érdekes, hogy e szerző is a tetszetős és tudományos mezben tündöklő szavak és kifejezések szuggesztív hatásáról beszél dolgozatának elején, miként MERLOO és BURKE is érintettek már hasonló tematikát. Úgy látszik, modern korunkban az ilyenféle hatások nyomasztó volta többeknek feltűnik. A logikai tisztánlátás és a helyes problémamegoldás érdekében UPTON bizonyos módszerek igénybe vételét javasolja. Fontos például annak tudomásul vétele: (1.) hogy a tudományos és elvont gondolatok kifejezése mindig szimbólumok révén valósulhat csak meg a nyelvben. Tudni kell azt is (2.) hogy a szókinés 90%-ára a jelentésbeli kettősség jellemző, és hogy (3.) az elemzés, amely a gondolati feldolgozás leglényegesebb eleme, csak háromféle lehet: osztályozással való elemzés, struktúra-elemzés és operacionális elemzés. Miután ezen elemzési típusokról részletekbe menő módszertani tájékoztatást ad (meghatározva például a művészet, a tudomány stb. legfőbb összetevőinek alapstruktúráját), arra a kérdésre tér ki röviden, hogy miként treniőrzzuk be az agyat arra, hogy a tények bonyolultságát felkutassa, és hogy ezáltal az intuitív vagy művészi formában való megnyilatkozás jelenségeit logikai megállapítások, tehát a tudomány nyelvére fordítsa át.

A kötet még két közleményt tartalmaz JEROME ROTHSTEIN, *An overview* (Egy áttekintés) és ALFRED G. SMITH, *Entropy and synopsis* (Entrópia és szinopszis) című dolgozatát, melyek azonban az előző 18 előadás értékelései és áttekintései.

BÜKY BÉLA

Nyelvfeldolgozás és dokumentáció

Budapest, 1967. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ.

A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata 11. sz. 226 l.

A kötet 12 tanulmányt és a szerkesztő bevezető cikkét tartalmazza. A szerzők közül OROSZ GÁBOR három dolgozattal — kétízben társszerzőként — szerepel.

SZÉPE GYÖRGY szerkesztői bevezetése a tanulmánykötet megjelenését a hazai műszaki dokumentáció és a modern nyelvészet kialakult együttműködéséből fakadó egyik eredménynek tekinti. A kötet címében az *és* nyelvi szempontból kifogásolható voltáról szólva a szerkesztő közli, hogy annak tartalma „(a) vagy nyelvfeldolgozás, (b) vagy dokumentáció, (c) vagy ami a két terület között van”. A szerkesztésben közreműködött SZELEZSÁN IRÉN, aki az egyik tanulmánynak is szerzője.

A „Szerkesztői bevezető” írója a magyar nyelvélfűrás és az általános nyelvészet (ezen belül az alkalmazott nyelvészet elmélete) terén működik, az általános nyelvészetenek a kötet megértéséhez szükséges általános szempontjait vázolja fel és meghatározza az alkalmazott nyelvészet helyét, illetve az alkalmazott nyelvészet egyik sajátos területét, a dokumentációt. Ezen belül is külön kitér a magyar nyelvnek a dokumentációban való felhasználhatóságára, illetve arra, hogy — a kötetben megjelent tanulmányok úttörő szerepét folytatva — szükségesnek látszik a magyar nyelv további (és speciális) normalizálása (pl., az egybeírás kérdése, a szóképzés és szóösszetétel szabályai, a szinonimika alkalmazása stb.), amit helyettünk — magyarok helyett — senki nem fog elvégezni.

A szerkesztői bevezető utal a kötetben elhelyezett tanulmányok bármiféle csoportokra való felosztásának „önkényes” voltára. Az ismertető mégis „önkényesen” jár el, hogy legalább a hasonló témakörben mozgó tanulmányok ismertetését rövidítthesse.

BALÁZS SÁNDOR—OROSZ GÁBOR. *Hazai deskriptor jellegű munkálatok* (12—26). A közlemény a Berlinben 1966. június 29 és július 1 között rendezett deskriptor-szimpoziumon előadott közös beszámoló alapján készült. A tanulmány és az abban idézett modern szakirodalom alapján deskriptoron a dokumentalisztika számára szerkesztett olyan kulcsszavakat — esetleg szó szerkezeteket — kell érteni, amelyeknek információ-tartalma pontosan meghatározott és amelynek összessége (listába foglalása ~ teaurusz) egy meghatározott rendszert képez. A deskriptor-rendszerek a dokumentálendő anyag rendszerezését és az abban való eligazodást, a visszakeresés megkönnyítését célozzák. A szerzők a hazánkban folyó deskriptor jellegű munkálatokból nyolcat mutatnak be: (1) az OMKDK könyvtári tárgyszókatalógusa, (2) a magyar élelmiszeripari bibliográfia index-rendszere, (3) az OMKDK referáló lapjaiból az Elektrotechnika-Híradástechnika című lap tárgymutatója (indexe), (4) a kohó- és gépipar központi információs szolgálatának deskriptor-gyűjteménye, (5) az Automatizálási Kutató Intézet irodalom-osztályozó rendszere, (6) Mérőműszerek és szabályozók osztályozási rendszere, (7) a „Műszaki Értelmező Szótár” című sorozatban szereplő címszavak összessége, (8) egy lexikonszer-

készítési célokra készült komplex szerkezetű deskriptor rendszer. A két szerző a tájékoztatás modern gépi eljárásainak várható bevezetése kapcsán a tanulmány befejező részében további hazai deskriptor-gyűjtemények, teauruszok létrehozását sürgeti.

A szerkesztő a deskriptorizálás várható hasznát húzza alá az intenzív lexikográfia és a szemantika számára (7).

E témakörhöz vág még a kötetből OROSZ GÁBOR, *A gépi információkeresés szignatúra-meghatározó eljárásai* (74–90) című munkája, amelyben a terjedelmes teauruszok témakörökre való szétbontásának és a témába nem vágó anyagnak a további vizsgálódásból való kizárása lehetőségeivel foglalkozik, valamint OROSZ GÁBOR—PATAKY ERNŐ, *Egy hajlékony deskriptoros információkereső rendszer* (91–103) című, az előzőhöz hasonló jellegű kérdésekkel foglalkozó közös tanulmánya.

VARGA DÉNES, *A gépi analízis követelményei* (184–192). A szerző, aki szakképzett nyelvész, matematikus, valamint tapasztalt programozó, a gépi fordítás fejlődésének 15 éves történetéből módszerbeli és általános elméleti következtetéseket von le. Megállapítja, hogy „a gépi fordítás ma még világszerte a kutatás stádiumában van. A jelenleg működő gépi fordító rendszerek még sem minőségi, sem gazdasági szempontból nem kielégítőek”. Ezen rendszerek hiányosságainak okai között a természetes nyelvek nem kielégítő strukturális leírtságát, illetve a gépi lehetőségek nem eléggé „elegáns” kihasználását említi. A gépi fordítás kezdeti fejlődési szakaszán szinte minden kutatócsoport az ember közvetlen fordító tevékenységét próbálta szimulálni a gépen, később pedig a nyelv struktúráját ismerő nyelvész elemző tevékenységét, de egyik kísérlet sem adhatott kielégítő eredményt. Ma már világos, hogy „a jó fordító algoritmus készítése... egyidejűleg nyelvészeti és algoritmuselméleti feladat”. Viszont „egy embertől aligha várható el”, hogy „a nyelvészetnek, a logikának és a matematikának legalább bizonyos diszciplínái területéről” komplex ismeretei legyenek, ezért „komoly eredményt csak kutatócsoportok képesek elérni a különböző képzettségű szakemberek közös erőfeszítésével”. „A dolog lényege abban van, hogy a gép logikája más, mint az ember logikája, a gép számára nem az az egyszerű, ami az ember számára. A gép logikája a problémák általánosabb megoldását kívánja meg, csak így lehet jól kihasználni a gépi lehetőségeket. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy szét kell választani egymástól magát az általánosabb értelemben megfogalmazott tulajdonképpeni algoritmust és a nyelvi szabályrendszert mint az algoritmus működéséhez szükséges adatok halmazát” (187).

VARGA a továbbiakban „a nyelvi anyag szigorú, egzakt szabályok formájában való megfogalmazásának” nehézségeivel foglalkozik. A nyelvi anyagban „rendszerint hiányos információsor áll rendelkezésünkre” (188). „A központi problémát a szövegben rejlő információk kinyerése, a jó minőségű és reális időn belül végrehajtható analízis jelenti. Ez a része a kutatásoknak, ahol a gépesítés, az elektronikus számológépek a kutatás folyamatába való bekapcsolása már menetközben is nagyon sok értékes eredményt hozhat” (191). A szerző rámutat, hogy a nyelvi elemzés „alulról” való megközelítése, vagyis a biztos információktól az egyre bizonytalanabb információk felé haladó elemzés, reménytelenül teszi a gépi fordítást. Az elemzés „felülről” való megközelítése nem tesz különbséget biztos és feltételes információk között, az információ értelmezésében nem szerepelteti a feltételt. A nyelvi információ így mindazon „lehetséges információk halmazát” képviseli, amit az illető nyelvi egység nem zár ki. A nyelvi jelek közös előfordulásával csökken a lehetőségek köre, tehát az elemzés egyes szakaszaiban figyelembe vett információ-maximum halmaza minden újabb nyelvi adat feldolgozásával csökken (vö. SZELEZSÁN IRÉN tanulmányában a *v szrednej skole* példa elemzésével.) Az elemzés „felülről” való megközelítése tehát egy nyitott rendszer, amelyik az elemzés minden egyes szakaszában kiszűri a biztos adatokat, de nyitva hagyja a további szűrések lehetőségét még a nem szintaktikai jellegű tényezők számára is (szemantika, szövegelmélet). VARGA a „felülről” való megközelítés híve. Miután azonban az összes lehetőség végigpróbálását magába foglaló algoritmus a természetes nyelvek esetén jelentkező szabályok nagy száma miatt még a modern elektronikus számológépek óriási sebessége mellett is gyakorlatilag használhatatlan algoritmust jelentene, a szerző a gép lehetőségeit jobban kihasználó „elegánsabb”, „többváltós logikai függvényekkel végzett műveletet” javasol. A javasolt megközelítés több különböző nyelv elemzésére is felhasználható. Fontos követelmény az elemzés során a teljességre való törekvés, hogy az adott mondatnak valamennyi megfelelő struktúrát megkapjuk, valamint a rendszer továbbfejlesztettségének a lehetősége, amit az algoritmus zárt konstrukciója mellett a nyelvi táblázatok nyíltsága, kiegészíthetősége, illetve bővíthető volta biztosít.

E közleményhez kapcsolódik SZELEZSÁN IRÉN, *Orosz főnevek és melléknevek gépi analízisének programozási vonatkozásai* (164–183) dolgozata, amelyik az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1966-ban megvédett diplomamunka átdolgozott és rövidített változata. A dolgozat egy konkrét feladat megoldásával mutatja be a VARGA DÉNES-féle gépi elem-

zési módszert, „a gép logikájának az ember logikájától való eltérését”. A bemutatott elemzés a gépi fordítás céljait szolgálja, a szerző mégis egy nyelven (az oroszon) belül marad, ami által a módszernek tetszés szerinti fejlett morfológiai nyelvben homo-lingvális feladatokra való alkalmazhatóságát, tehát a magyar nyelven belüli hasonló feladatok elvégzésére való alkalmazhatóságát is példázza.

A gépi analízis témakörébe vág még HELL György, valamint Sipóczy Győző ugyanezen kötetben megjelent munkája is, amelyekre azonban külön is kitérünk.

HELL György: *A szintaktikai elemzés két szintje az orosz nyelvű szövegek gépi analízisében* (40–60). A tanulmány egy bővebb angol nyelvű változata a Computational Linguistics II. kötetében került publikálásra. Ennek ellenére magyar nyelvű változatának mostani közlése jelentős, mert a gépi fordítás iránt érdeklődők szélesebb körének válhat hasznos olvasmányává. Az első magyar gépi fordítónak számító HELL György a gépi fordítás három művelete közül (analízis, transzfer, szintézis) orosz írott szakmai jellegű szövegek analízisének egy lehetőségét mutatja be azzal az igénnyel, hogy a teljes gépi analízis algoritmusainak megalkotásához kiindulási alapot adjon.

A teljes orosz–magyar fordítás HELL-féle modellje feltételezi a szintaktikai elemzést megelőző szótárzást, vagyis amikor „minden orosz szót tömorfémájának elemzése alapján kapott egy- vagy többértékű grammatikai információval helyettesítünk” (43). A szintaktikai elemzés két egymással kapcsolatos szintre oszlik: az első szint a „struktúra szinten folyó elemzés”, amelyek „az orosz nyelv egyeztetési szabályaira, a vessző használatára, valamint a főnévi csoportra jellemző szórendi szabályokra épül” (43) és a mondat minden szavát vagy egy nominális, vagy egy verbális struktúrába csoportosítja” (43); a második szint „a szintaktikai szinten folyó elemzés”, amelyben a struktúra szinten megállapított szócsoporthoz a mondat állítmányához való viszonyának, illetve a csoportok egyes szavai között meglévő kapcsolat minőségének a célnyelvi követelményektől függő (főképpen a szavak szemantikai kategorizálására épülő) vizsgálatára kerül sor. A két szint szoros kapcsolatban áll egymással: bár „a strukturális szint... megelőzi... a szintaktikai szintet”, „néhány strukturális szintre vonatkozó kérdést a szintaktikus elemzési rész során lehet csak megoldani” (43), pl., „ha a határozószó a nominális csoport élén áll, nem okvetlenül tartozik a főnévi csoporthoz, ha előtte igét találunk” (44). A bevezető rész után a szerző részletesen elemz két különböző nominális struktúra-típust: a harmadik fejezet a főnév előtt álló egyeztetett alárendelt tagokat tartalmazó nominális struktúrákat tárgyalja, pl., „*Pri takih jadernih reakcijah vüdeljaetszja atomnaja energija*”, a negyedik fejezet pedig a főnév után álló egyeztetett tagokat tartalmazó nominális struktúrákat, pl., „... szilü, *dejsztvujujszie v napravlenii vozmozsnogo szkol'zszenija*...”. Az első típus kapcsán HELL megjegyzi: „A határozószó kétségtelenül a nominális struktúrába tartozik... ha előtte (tőle balra) is van még a főnévhez tartozó melléknév, vagy előljáró”, pl. „... *pri ocsen' nizkih temperaturah*... A következő fejezetek tartalma: (5) a főnévhez egyeztetés nélkül kapcsolt szavak problémája és egyes formálisan jelöltnek tekinthető típusok kijelölése, pl., „oblaszt' nauki” vagy „szojedinenija ego sz szelezom”; (6) különleges egyeztetési szabályok; (7) főnévi igeneves szerkezetek a nominális szókapcsolatban; (8) a nominális struktúra szerkezeti képletben való összefoglalása; (9) a nominális csoporton belüli nem „szabályos” szerkezetek; (10) a szabályos és vegyes szórendben kapcsolt nominális struktúrák; (11) az elliptikus szerkezetek, illetve nominalizáció. Külön fejezetek foglalkoznak a verbális struktúrák felépítésével (12), a mondat szintaktikai felépítésével (13), a szintaktikai elemzési szintnek az állítmánnyal kapcsolatos mondatrészek meghatározásában jelentkező feladataival (14), valamint a mellékmondatok elemzésével (15).

A szerkesztő „nem könnyű olvasmány” jelzővel illeti HELL György munkáját. Ez meg is felel a valóságnak. Ezen nem könnyű olvashatóságot nehezítik kisebb pontatlanságok is: a 44. lapon visszautalás van a 43. lapon olvasható b) jelzésű példára, bár abban az egyeztetett jelzők sorában nincs határozószó; súlyosabb hiba az, hogy az orosz nyelvű összefoglalóban az utolsó előtti bekezdésben *állítmány* helyett *alany* (podlezsascsego) áll (207) a hibátlan angol, illetve német nyelvű összefoglalókkal szemben.

A kötet további közleményei közül a gépi fordítás nyelvészeti megközelítéséhez kapcsolódik még BUZÁKY JUDIT, *Orosz–magyar címfordítás* (27–39) című dolgozata, valamint SIPÓCZY Győző külön is ismertetett tanulmánya.

SIPÓCZY Győző, *Az orosz előjárás kifejezések gépi elemzése* (141–152). A dolgozat HELL György tanulmányához vág, a gépi analízis egy részfeladatában végzett kutatómunkáról ad számot. A gépi analízis egyes szintjei (morfológiai, szintagmatika-szintaktika és szemantika) egymásra épülnek. Az előző szinteken meg nem oldott kérdések megoldását a következő(kö)n kell megkísérlni. Így például „az orosz *tocki* morfémáról a morfológiai elemzés során azt kapjuk, hogy három alakot jelölhet: egyes Genitivus;

többes Nominativus és Accusativus. A *dannoj tocski* nominális csoportról azonban a szintagmatikai elemzés egyértelműen megállapítja, hogy mindkét morféma egyes Genitivust jelöl; a *dannüe tocski* ismét kétértelmű: többes Nominativus és Accusativus . . . , a *dannüe tocski dajut vozmozsnost'* . . . összefüggésben azonban . . . a szintaktikai elemzés kimutatja . . . , hogy . . . a *dannüe tocski* csak alany lehet" (142). A továbbiakban a szerző a gépi fordítással kapcsolatos kutatómunkának az utóbbi években bekövetkezett lelassulását abban látja, hogy a szemantikai elemzés szintjét mind ez ideig nem előzték meg pontos támpontot adó előmunkálatok: „számos olyan morféma- és morfémacsoport-típus van, amelyeknél a nyelvi adat funkcióját semmiféle formai ismertető jegy nem jelzi, és így a gépek számára ezek — tudásunk jelenlegi fokán — megoldhatatlan problémát jelentenek”. Akár a homográf alany és tárgy („*uravnenie polucsalet takoj vid . . .*”), akár a birtokos esetben álló tulajdonságjelző („. . . sztal' *viuszokogo kacsesztva . . .*”), akár pedig a -szja végű igék mellett eszközhatóározós esetben álló főnév („*rabóta obeszpecsivajetszja sziloviumi masinami zavoda*”), illetve „*perevozka materialov obeszpecsivajetszja primeneniem masin*”) szemantikai mutatók hiányában nem minősíthetők, „márpedig a gépi fordítás egzakt leírását követel, . . . két formulára van szükségünk: a formákat rögzítő grammatikai képletre és a lexikai elemek kapcsolatát meghatározó szemantikai képletre” (143).

A továbbiakban SİRŐCZY a szótár pontos támpontot adó szemantikai feldolgozásáig a jelzői vagy határozói funkcióban szereplő orosz előljárós kifejezéseknek a gépi elemzés során való megkülönböztetésére az általa kikísérletezett és az egyes szavak vagy szó-csoportok vonzatrendszerére épülő módszerét ajánlja. „Az előljárós kifejezések határozói szerepét legtöbb esetben a mondat szőrendje már megmutatja. Külön elemzésre csak azok az esetek szorulnak, amikor az előljárós kifejezés melléknév után van . . . , és amikor főnevet követ” (146). A szerző az általa javasolt módszert egy 146 lapnyi szöveg elemzése során talált 707 előljárós vonzattal szereplő szóra építi. Azokat az eseteket kutatja, amikor az előljárós vonzat jelző, pl., *voprosz o . . . , harakternij dl'a . . .* stb. Nyilvánvaló, hogy a nem jelzői funkcióban szereplő előljárós kifejezések határozók. Beszámol SİRŐCZY a kidolgozott rendszer ellenőrzéséről is, amelynek alapján az előfordulások 94,6%-ban született helyes döntés. A hibás döntések arányának csökkentésére a szerző maga is javasolja az általa kikísérletezett módszernek egy olyan nagyobb terjedelmű szöveg elemzésén alapuló javítását, amelyben „legalább tíz alkalommal kell egy-egy szóalaknak szerepelnie ahhoz, hogy vonzatrendszeréről megközelítőleg hű képet kapjunk” (151). Tehát a szerző a statisztikai módszer alkalmazásával az analízishez szükséges „szemantikai képletet” szemantikaelmélet hiányában egy kézzelfogható nyelvi eszköz, vagyis a vonzat felhasználásával helyettesíti, de nincsen kizárva, hogy ezzel a tényleges szemantikai képlet alapjait vázolta fel.

PETŐFI S. JÁNOS, *A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése* (117—140). A tanulmány rövid bevezetés a nyelvstatisztikába, szól a nyelvstatisztikai kutatások mind matematikai, mind pedig nyelvészeti problémáiról. A statisztikai törvények ismeretelméleti vonatkozású problémájából kiindulva a szerző felvázolja a statisztika matematikai elméletének felépítését és bemutatja a matematikai statisztika egy lehetséges tárgyalásmódjának témaköreit. A továbbiakban a tanulmány a vázolt matematikai bázis alapján megjelöli a nyelvek vizsgálatában a nyelvstatisztika helyét, felsorolja és minősíti a nyelvrendszert különböző szintjeinek elemeit, majd pedig röviden áttekinti „a nyelv rendszerére vonatkozóan a nyelv vizsgálatának különböző módjait” (kvalitatív nem strukturális, kvalitatív strukturális, kvantitatív nem strukturális, kvantitatív strukturális). A szerző a teljességre való törekvés igénye nélkül a nyelvstatisztikai vizsgálatok eredményeinek alkalmazási lehetőségeiről is szól: nyelvoktatás, gépi analízis, deskriptorok automatikus összeállítása, illetve kivonatok gépi előállítás, egy-egy mű statisztikai elemzése stb. A tanulmány következő fejezete azokat a kérdéseket foglalja össze, amelyek minden nyelvstatisztikai vizsgálat értékeléséhez szükségesek. Befejezésül PETŐFI néhány megjegyzést fűz a magyar nyelvre vonatkozó nyelvstatisztikai munkákhoz, elsősorban az elemek gyakoriságát fonéma szinten tárgyaló munkákhoz. A tanulmányt a magyar nyelvre vonatkozó nyelvstatisztikai munkák csaknem teljes bibliográfiája zárja.

A kötetben közölt tanulmányokból egy-egy konkrét munka néhány eredményének publikálásával e tanulmányhoz vág PAPP FERENC, *Néhány fontosabb adat szókincsünk szófaj (ezen belül: hosszúság és jelentésszám) szerinti megoszlásáról* (104—116) című munkája, ill. KELEMEN JÓSEF, *Magyar szövegek statisztikai feldolgozásának problémái* (61—73) című programot nyújtó írása. STEIN MÁRIA, *A gépi kivonatolás néhány kérdése* (153—163) című dolgozatában pedig a gépi kivonatolás általános problematikájába ad bevezetést.

JÁNOSKA SÁNDOR

Inverzió lexikoni

Tbilisi, 1967. Sakartvelos SSR Mecnierebata Akademia — Enatmecnierebis Institutii. Gamomceloba „Mecniereba”. Sedgenilia Big. Pochnas xelmzy vanelobit. (Inverz szótár. Grúz Tudományos Akadémia — Nyelvtudományi Intézet. „Mecniereba” Kiadó. Tbiliszi 1967, Szerkesztette Bidz[ina] Pocsua). XI + 444 l.

Az utóbbi években örvedetesen megnőtt az elkészült és megjelent szóvégmutato szótárak száma. Így, hogy csak a fontosabbakat említsük (s ezzel egy korábbi bibliográfiánkat: 1. CompLing. III [1964]. 212–215, s Kelemenét: MNyTK. 114. 1966. 41–4 kiegészítsük), napvilágot látott az olasz,¹ a német² és a francia nyelv³ a tergo szótára; megjelent hasonló munka a szerbhorvatra, a mongolra; készül a szlovénre, az örményre, és így tovább. Bár, a mi VégSz.-unktól eltérően, mindezek a kötetek tulajdonképpen csupán a tergo szólisták és nem a tergo szótárak, a szerkesztők mindegyikben törekednek valami bővebbet, hasznosat adni a szólistán belül is. Így Alinei olasz listáját szóvégző betűhármasonként „szakíttatja”, vagyis könyvből közvetlenül kiderül, hány *-ega* (15), *-gga* (egyetlen egy: *quagga*), *-iga* (15) stb. végű elemet tartalmazott az általa feldolgozott anyag; ugyancsak a szótári részen belül közli az egyes betűkettősök szóvégi mennyiségét is (így például *-ga* végű szó volt összesen 95). A függelékben mindezt az anyagot átrendezi nagyság (gyakoriság) szerint, ott tehát kiderül, hogy a leggyakoribb szótári szóvégnak az olaszban az *-are* bizonyult (az egész vizsgált szókincs 13,8%-a végződött így), ezt követi az *-one* (3,3%), a *-nto* (4,7%), és így tovább. A francia a tergo hasonló adatokat közül, nevezetessége ezen kívül, hogy az egyes, szótári alakjukban vett, szavakat nem helyesírási formájuk, hanem fonetikai átirásuk alapján állította a tergo sorrendbe. (Bővebben és illusztrációkkal minderről 1. Nyr. 92 : 321–333.) Nem kevés érdekességgel szolgál az alább ismertetendő grúz a tergo szólista (ez sem szótár a VégSz. értelmében).

A grúz szóvégmutato szótár szerkesztői talán megszívték I. A. MELCSUK intelmét (Alinei munkája kapcsán, vö.: Вопросы языкознания 14 [1965]. 5. 131); talán maguk jöttek arra a meggyőződésre, hogy egy hasonló kiadvány esetén célszerű egyetlen forráshoz (egyetlen szótár címszóanyagához) ragaszkodni. Az általuk alapul vett munka a grúz nyelv akadémiai szótára, melynek utolsó, nyolcadik kötete 1964-ben látott napvilágot és mely a Grúz Akadémia Nyelvtudományi Intézetének ezideig talán a legnagyobb szabású vállalkozása volt.⁴ Bármilyen éles vitákat váltottak ki az ezekben a vastag kötetekben alkalmazott szerkesztési elvek, kétségtelen, hogy a mű méltó módon reprezentálja a grúz nyelvtudományi iskola magas fejlettségi szintjét; a grúz közgondolkodás erőteljesen patrióta karakterét, amely a szótár kiadását valóban társadalmi-nemzeti közüggé emelte úgy, hogy az mély visszhangot váltott ki a legszélesebb tömegekben, a szakutatók viszonylag szűk körét messze túllépve. Ez az értelmező szótár elég teljességgel öleli fel a grúz nyelv szókincsét; az egyes címszavakat grammatikai, stilisztikai, etimológiai, képzésbeli szempontokból jellemzi és nem utolsó sorban terjedelmes illusztráló anyagot sorol fel mellettük, elsősorban a legújabbkori grúz irodalmi alkotásokból merítve példatárát. Ennek a vállalkozásnak a megvalósítását nagy mértékben elősegítették azok a kísérletek, amelyek a 17. századra nyúlnak vissza (a grúz lexikológia történetének kezdete)⁵, elsősorban pedig Szulhan-Szaba Orbeliani-nak mind szerkesztési elveit, mind pedig feldolgozott anyagát tekintve kiváló, első grúz értelmező szótára („Sitqvis kóna” [‘Szavak csokra’], a 17. század 80-as évei, mintegy 17 ezer szót magyaráz). Ilyen módon tehát a most megjelent szóvégmutato szótár több évszázados tapasztalat során kialakított szókincset ölel fel; csak sajnálni lehet, hogy, mint említettük, ez is csupán szólista maradt s a forrásul vett szótár egyéb hasznos információit nem tartalmazza.

Ugyanakkor a grúz a tergo szótár összeállító, legalább a feldolgozott szókincs tekintetében, bőkezűbben bántak forrásukkal, mint a VégSz. szerkesztője az ÉrtSz.-al. Nevezetesen: a grúz a tergo szótár tartalmazza forrásának nem csupán minden címszavát, hanem minden utalószavát is. Ezen kívül tartalmaz olyan elemeket is, amelyek nálunk (legalábbis részben) a szócikken belül vagy a „szoknyá”-ban foglalnak helyet, így 1. a főnevekből képzett határozókat, melyek az értelmező szótár megfelelő szócikkében szerepelnek; 2. az olyan szavakat, amelyeknek valamelyik jelentése eltérő formát mutat. Továbbá: a szóvégmutato listán kétszer szerepel minden egyes ige, egyes, illetve többes számú harmadik személyű végződésével. Ezzel szemben csupán egyszer vétettek fel a homonimák, az értelmező szótárbeli homonima-indexek ilyenkor a címszó elején állnak:

¹ M. L. ALINEI, Dizionario inverso italiano. The Hague 1962. — 607 l.

² E. MATER, Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. — Leipzig 1965. — [III] + 6951.

³ A. JUILLEND, Dictionnaire inverse de la langue française. The Hague 1965. — LX + 504 p.

⁴ Kartuli enis ganmartebiti leksikoni. I–VIII. Tbilisi, 1950–1964. Prof. ARN. ČIKOBAVAS redakciit.

⁵ Vö.: AL. FLONŤI, Kartuli leksikologia. Tbilisi, 1964.

1—4/5-ö. A homonim morfémák viszont, amennyiben a szótóhoz viszonyítva eltérő helyzetűek (pre-, postfixumok stb.), külön egységeket képeznek az inverz szótárban is. — E pluszok és mínuszok összességükben azt eredményezik, hogy míg a forrásul vett értelmező szótár összesen mintegy 113 000 lexémát tartalmazott, addig a tergo megfelelője 117 000 egyedet sorol fel (tehát kereken kétszer annyit, mint a VégSz.).

A VégSz. bevezetésében (7—8) utalunk arra, hogy olyan nyelvek esetében, mint az orosz vagy a latin (szemben az olyanokkal, mint például az angol vagy a magyar) az egyszerű a tergo sorrendbe állítás már egyben bizonyos durva szófaji csoportosítást is eredményezhet (az -us végűek nagy többsége — o, u vagy r tövű — névszó, a mb végűek nagy része ige stb.). Ilyenkor a fentebb hiányolt lexikográfiai információknak legalábbis egy része (a szófajra vonatkozó) feleslegesnek bizonyulhat, legalábbis az egyszerűbb esetekben. A grúz szóvégműtató szótár összeállítói viszont itt sajátos és sok szempontból igen hasznos megoldáshoz folyamodtak. A felvett szavak és szóalakok *nem* szótári alakjuk alapján kerültek inverz sorrendbe, mint ahogy ezt minden eddig elkészült ilyen munkában tapasztaltuk. Már maga a grúz értelmező szótár úgy hozza a (ragozható) címszavakat, hogy azoknak betűállományában tipográfiaileg megkülönbözteti (fettel szedve) a szótövet, ehhez illesztve szerényebb betűtípussal a végződést (vö. pl. az ikes igeik kezelésével az ÉrtSz.-ban). Az a tergo szótár ennek megfelelően a címszavak kövéren szedett betűállományát tekinti kiinduló anyagnak, e betűállomány szerint rakja az egyes elemeket a kívánt sorrendbe; e tőállományhoz természetesen minden esetben odafűzi a szótári alak végződését, a forrásához hasonlóan, kisebb betűtípussal és kötőjellel elválasztva a tőtől. Így például a *gazdris-i* 'neveli őt' az *s* végűek közé kerül, mivel az *-i* végződés a harmadik személy ragja; *xel-i* 'kéz' az *l* végűek között áll, mert az *i* az alanyeset ragja stb. E módszer eredménye az, hogy a tömeges egyedszámú szófajok képviselői nem kerülnek együvé a szótárban néhány nagyobb blokkban (az igeik, ha a szótári végződést veszik az a tergo sorrendbe állítás alapján, az *a, o; an, en* szóvégek között sűrűsödnek, a főnevek túlnyomó többsége *i* nominativus jellel alkatott, tehát az *i* végűek közé kerülne stb.). Ez első pillanatra hátrányosnak tűnhet. Ám a kötet csak kissé tüzetesebb lapozgatása az így kialakított sorrend egy rögtön belátható eredményéről győz meg. Nevezetesen: közvetlenül egymás alá kerülnek, természetes módon, az olyan szópárok, mint *brzmed-i* 'olvasztókemence, kohó' *brzmed-s* 'olvaszt' ige stb. (Megjegyzendő, az igeik felismerhetők még *h-s* személyragjukról is, ezek azonban, mint elől állók, a szóvégműtató sorrend kialakításában úgyis kevés szerepet játszanának.) — A szótövet alapul vevő elvtől némiképp eltér a többes számú népnevek közlési rendje: *oseb-i* 'összéték', *somxeb-i* 'örmények' a *b* végűek közé kerültek, jóllehet az *-eb-* elem nyilvánvalóan a többes szám jele, az említett etnonimek töve tulajdonképpen *os(-i)*, *somex(-i)* lenne.

Ez a szótó-elv — Kolumbusz tojása, de elgondolkoztató. Állítsuk itt megint szembe a „magyar—angol” típusú, meg a „latin—orosz” típusú nyelveket. Az előbbieket esetén igen természetesen adódik a szótári alak: a magyarban például a főnév egyes számú nem birtokos nominativusi alakja — tehát épp a szemantikailag is „alap-”nak érzett alak — nullmorfémás végződésű; az ige jelen idejű egyes szám harmadik személyű, kijelentő módbeli alanyi ragozású alakja úgyszintén az (az ikes igeik kivételével) stb. Világos, hogy ezeket az alakokat tartalmazza a „hagyományos” szótár; világos, hogy ebben az alakjukban érdemes őket a tergo sorrendbe is állítani. (Ez utóbbinál már nem minden világos: vajon az ikes igeik esetében nem lett volna-e célszerűbb, ha mi is az — igaz, akkor még el sem készült — grúz mintát követjük, így: *esz-ik, fáz-ik*, ezeket az elemeket a tövűk és nem a szótári végződésük alapján sorrendbe rakva. Egy ilyen átrendezés még elektromechanikus gépeken is könnyen megvalósítható.) Az ilyen nyelvekben inkább a fordított gondolat mutatkozik csábítóan: vajon nem kellene-e a szóvégműtató listán minden igét például infinitivusi alakjában szerepeltetni, épp hogy *l e g y e n* rajta valami közös, ami valamennyi igét durván egy blokkba hozza. (Csak durván, mert a *ni* végűek között természetesen olyan elemek is szerepelnek, mint *sufni, vekni, lokni, zokni, spulni* stb., továbbá számos *i* képzős melléknév, mint *otvani, elleni, isteni* stb.) Speciálisan a mi esetünkben persze nem volt érdemes ilyen játékokon törni a fejünket: tekintettel arra, hogy mi — egyebek mellett — minden egyes szó szófaji hovatartozását is kódoltuk, természetesen rendelkezésünkre állnak az egyes magyar szófajok listáit (és természetesen nem csak a tergo sorrendben, hanem közönséges ábécérendben; származásuk szerint csoportosítva és ezen belül AT vagy ABC sorrendben; képzett voltuk, jelentésszámuk, hosszúságuk stb. szerint csoportosítva mindkét sorrendben — és így tovább, igen sok változatban). De más, a miénkhez hasonló nyelv esetében, amelynek esetleg csak a szóvégműtató szólistája készül el, egyéb információk nélkül, ez a kérdés felmerülhet. A „latin—orosz” típusú nyelvek szótárai viszont nyilván többé vagy kevésbé önkényesen választják ki azt a szóalakot, amelyben a címszó szerepeltetik. Ha egy olyan latin szótárt „fordítunk meg”,

amely az igék egy szám első személyben szerepelteti, természetesen igen sok lesz az *o* végű elem; ha egy másikat, ahol az infinitívus volt a szótári alak — az *e* végű (ezen belül: *-are*, *-ere*, *-ire* stb.); ha egy harmadikat, ahol az egyes szám harmadik személy volt a kiindulás — a *t* végű — és mindehhez a latin nyelvnek mint nyelvnek vajmi kevés köze van, az úgy nyert statisztikai eredménynek egy, a nyelvtől független konvenció eredményeként jelentkeznek. (Vö. fentebb az olasz a tergo szótár eredményeivel.) Az ilyen nyelvek esetében tehát alkalmasint valóban használhatóbb a grúz kollégáink által alkalmazott elv, említett negatívuma (hogy ti. az azonos szófajúak nem kerülnek egymás közelébe) ellenére is.

A szótári részt egyébként az ismertetett munkában egy önálló jelentőségű tartalomjegyzék követi, melyből épp a fentebb említett statisztikai adatok derülnek ki: e tartalomjegyzék ugyanis AT-sorrendben közli a szóvégi betűket, digrammákat, trigrammákat és a lapszám on kívül — ahol a jelzett végű szavak szerepelnek — közli e végződésnek mennyiségét is. Így például: *-a* összesen 24 691 egység, ebből *-aa* összesen 9, ez utóbbiból *aa* 1, *-baa* 2, *-vaa* 2, *-kaa* 1, *-haa* 3; stb. Kár, hogy mindezek a számok csak abszolút értékben vannak megadva, százalékosan nem (világos, hogy amikor többé-kevésbé eltérő mennyiségű szót tartalmazó különféle nyelvi szótárakkal dolgozunk, csak a százalékok az érdekesek). Még nagyobb kár, hogy ezek a számszerű adatok csak így, AT sorrendben vannak felsorolva és nincsenek nagyság szerint átcsoportosítva. Természetesen szükség van az AT sorrendű mennyiség-felsorolásra is: amikor az érdekel, hogy például *-baa* vagy *-mea* vagy *-med* stb. végű elem hány volt, akkor ezt a listát kell használnunk. Am legalább ilyen gyakran így merül fel a kérdés: „melyik a leggyakoribb szóvég (tővég)?”, „melyik az ezt követő gyakoriságú szóvég?”, „hány különböző szóvég foglalja le a szótár egy negyedét (felét, háromnegyedét stb.)?” Egy ilyen nagyság szerinti átrendezést persze a kutató maga is elvégezhet, de amikor több száz digrammáról és trigrammáról van szó, akkor az átrendezés nem túlságosan kellemes művelet. (Mivel itt csupán AT sorrendű felsorolás van, azt is csak némi számlálgatás után lehet megállapítani, hogy a vizsgált anyagban a jellemzett — „tőközpontú” — felfogás mellett összesen mintegy 580 különféle digramma és mintegy 6400 különféle trigramma valamelyikére végződhetnek az elemek; a VégSz. anyaga 569 digrammára és 3748 trigrammára oszlik.)

Utolsóként említjük azt, ami egyébként a címléírásból is világos lehetett az olvasónak: a szótári részt és az önálló tartalomjegyzéket elég terjedelmes és tartalmas bevezető előzi meg. Ebben a szerkesztő BIDZINA POCSHUA kifejti munkájuk szerkesztési elveit; annak várható gyakorlati hasznát, jelentőségét. Ezek közül hadd utaljunk itt csupán a következőkre:

Szótárunknak különös jelentősége van a (grúz) nyelv gyakorlati tanításában; készen kínálja a különféle nyelvtani formák, fonetikai törvényszerűségek olyan illusztrációs anyagát, amelyet egyébként csak igen fáradságos módon állíthatnánk össze. Több mint száz adatot nyújt egy csokorban a szótár pl. az *-osan* (vminek birtokosát, hordozóját jelölő melléknév képző: *vepaxis-tqa(v)-osan-i* 'tigris-bőrös' — Rustaveli eposzának címe) suffixumra, amelyik a régiségben igen elterjedt volt, a múlt század irodalmi nyelvében háttérbe szorult, napjainkban ismét megelevenedését figyelhetjük meg. Igen fontos, hogy az inverz szótárban ugyanitt megtaláljuk azokat az *-osan* végű szókat is, amelyekben e végződés nem képző, hanem a tő szerves része. Az *-až* (tő)végződésű szavak közül mintegy tucatnyi tartozik csupán a régebbi szókészletbe, a többi, mintegy 60 egység egészen új átvétel — franciából. Együtt találjuk itt természetesen az *-at* végű, túlnyomórészt arabból kölcsönzött szavakat. Figyelemre méltó csoportot képeznek az *-io* végű főnevek: csaknem valamennyi gomba elnevezése köztük van. Hasonló, az inverz szótár segítségével könnyen összeállítható információk természetesen nemcsak pedagógiai szempontból fontosak; a legkülönbözőbb tudományos kérdések megválaszolását is lehetővé teszik.

Az értelmező, illetve inverz szótárak adatainak összehasonlító elemzése számos fonológiai vagy morfémaszerkezeti sajátságra világít rá. Amíg pl. szókezdő helyzetben a *g*-, *m*-, *d*-, *a*-, *š*-, *s*-, *č*-, *č*- stb. hangok viselik a legnagyobb funkcionális terhelést (gyakoriságuk sorrendjét követi a felsorolás), a szóvégen ez a sorrend: *-a*-, *-b*-, *-l*-, *-v* . . ., amelyek túlnyomórészt suffixumok, vagy ezek véghangzói.

Nem kis jelentősége van szótárunknak a prefixáció meghatározott sajátságainak vizsgálatakor sem. Kiemeljük ezek közül az azonos végződésűk alapján egy csoportba került, különféle igeikötőkkel kezdődő sorozatokat, az igeikötők rendkívül variábilis jelentésmódosító szerepének elemzésében (pl. *çavavs* 'éget': *açavavs* 'feléget', *gaçavavs* 'kiéget', *daçavavs* 'leéget', *gadaçavavs* 'átéget' . . .). Ugyanezek a sorozatok feleletet adnak arra is, hogy a verzió (igei, prefixumokkal kifejezett forma, a cselekvés alanyának és tárgyának birtoklás-viszonyát határozza meg) különféle formái miként funkcionálnak az ige tövéhez viszonyítva.

Nem lehet célunk az, hogy az ismertetett szótár kínálta valamennyi lehetőséget felsoroljuk, befejezüljék ezért csupán két, nem szoros értelemben vett lingvisztikai előnyre utalunk. Jól használható a szövegmutató szótár megrongált kéziratok hiányzó szövegi szövegrészeinek rekonstrukciójában is, vagy, bár természetesen nem helyettesíthet rím��ótárát (vö. Kelemen i. m. 44), gyakorlatilag nagy segítséget jelent a ríműképzés lehetőségeinek kutatásában.

ISTVÁNOVITS MÁRTON—PAPP FERENC

W. H. Whiteley: A study of Yao sentences

Oxford, 1966. The Clarendon Press, 291 l.

A jao kelet-afrikai bantu nyelv, amelyet Dél-Tanganyikában, Moçambique-ban és Malawiban körülbelül egy millió ember beszél. E nyelvről már rendelkezünk bizonyos irodalommal, de WHITELEY könyve elsőknek írja le a jao mondattanát részletesen. Mielőtt azonban az ismertetésére térnénk a szerzötől alkalmazott sajátos, — nem hagyományos — módszer arra készített bennünket, hogy foglalkozzunk módszertani kérdésekkel is.

A nyelvudomány jelenlegi szakaszában a módszertani kérdések különösen fontos helyet foglalnak el. Ezek a problémák közősek bármely nyelv leírása szempontjából, azonban bizonyos empirikus szempontok is szerepet játszanak a módszer megválasztásában. Így az olyan afrikai, ázsiai, oceáni, ausztráliai, amerikai nyelvek esetében, amelyeket a mondat-tani leírások szerzői nem beszélhetnek anyanyelvi fokon, tanácsos olyan analitikus módszereket választani, amelyek nem támasztanak „túl erős” követelményeket a nyelv aktív ismerete és a nyelvérték szempontjából, ugyanakkor módszereik elégségesek egy nyelvelméleti igényű vizsgálat céljaira is. A transzformációs grammatikák módszereinek alkalmazása megköveteli a leírt nyelv igen jó aktív ismeretét, megfelelő előkészítő irodalmat; ha a szerző nem elégszik meg az ismert transzformációk „kimutatásával”, ami azonban keveset árul el a nyelv tipológiai és egyedi sajátosságairól.

WHITELEY sajátos módszert dolgozott ki vizsgálatai számára, amelynek részletes ismertetése nem lehet feladatunk, inkább csak hozzávetőlegesen helyét szeretnénk megállapítani. A választott elemzési módszer a deskriptív módszert már túlhaladó, de még nem transzformációs metódus. Úgy gondoljuk, hogy a szerző helyesen állapítja meg, összevetve Z. HARRIS String analysis of sentence structure (Hága 1962) c. munkáját a sajátjával, hogy az előbbiben „az elemzés bizonyos jegyei azonosak” (XXV. lap 1. lábjegyzet). Anélkül, hogy eltúloznánk a két módszer közötti hasonlóságot, feltételezhetjük, hogy Z. HARRIS saját munkájáról tett megállapítása WHITELEY módszerére is érvényes: „a mondat-tani elemzés olyan módszere, amely átmenetinek tekinthető a hagyományos közvetlen összetevők szerinti és a transzformációs elemzés között” (i. m. 7).

A mű központi kérdése a mondat, s a szerző felfogása szerint „a mondat... a közlés alapegysége... és...következésképpen az összes mondat-típusok felsorolása a nyelvtani leírás fő célja” (XXVI). A szerző szerint ugyan az olvasó kihagyhatja az I. részt, mert csak a következők megértéséhez szükséges tudnivalókat tartalmazza, de mi ezt nem ajánljuk a praktikus megfontoláson kívül azért sem, mert az alak-tani rész módszertanilag is jellemző. Az első részben a szerző röviden ismerteti a jao magánhangzó és mássalhangzó-rendszert és a magánhangzó inonációs szabályait (1—19). Az első rész zömét azonban a egyes szó-fajok alak-tani leírása alkotja. Ebben a szerző nagy figyelmet szentel a morfé-mák szóban elfoglalt sorrendjének. Ugyanúgy döntő lesz számára a szavak sorrendje a mondat-tanban, s így az alak- és mondat-tan módszertanilag egységet alkot. Problemátikus, hogy érdemes-e a hagyományos szó-faji terminusok helyett az egész könyvön keresztül újakat használni, még akkor is, ha a szerző elgondolásait jobban tükrözik (pl. SsN = short-series nominals, azaz, „rövid szériájú névszók”, a főnév helyett).

A mondat-tan két részre oszlik: a II. rész „A nyelvtani viszonyok” (87—167) és a III. rész „A mondat” (167—251). A kettő közötti különbség lényeges: a második rész az alak-tanban megállapított szó-kategóriák egymáshoz való viszonyát vizsgálja a mondaton belül, tehát a mondatot alkotó részviszonyokat, Ezek lehetnek: alany, első, második, harmadik tárgy és egyéb együttes előfordulással (co-occurrence) jellemezhető viszonyok. Az együttes előfordulás terminust a szerző így határozza meg; „Hogy két szót együttesen előfordulónak tekintsünk, szükséges, hogy (1) az egyiküktől alkotott egyszavas mondat is éppen olyan elfogadható legyen akár egy kétszavas mondat, amely úgy jön

létre, hogy a másik szót hozzátoldjuk az elsőhöz a szórend megváltoztatása nélkül, avagy (2) hogy az egyik szót nem fordul elő a másik nélkül" (XIX). A meghatározásból következően az igével alkotott határozós szintagmák és a főnévi, melléknévi csoportok elemzéséről van főleg szó.

A linearitásnak, a morféimák sorrendjének a szóban és a szavak rendjének a szintagmában és a mondatban az egész koncepción belül nagy fontossága van, s ennek igen pozitív eredménye hogy a szerző következetesen figyelembe veszi a lineáris viszonyokat. Bármennyire különös, de az a hátránya, hogy a szerzőt a grammatika szempontjából érdekli a linearitás, míg a szórend és a hangsúly belső sajátosságai, a közlésben elfoglalt funkciója számára marginális jelentőségű, bár erre nézve is sok érdekes adat található elszórvva.

A III. rész számunkra legérdekesebb fejezete az, amelyben a szerző az elsődleges, másodlagos és harmadlagos tárgy problematikusságát elemzi. Itt foglalkozik a szerző a bantu nyelvek egyik sajátosságával, a tárgyi infixummal, amely tipológiailag igen érdekes az uráli és altaji nyelvek szakemberei számára. (Az infixumon a bantuiztikában a tőhöz legközelebb levő prefixum értendő.) Az elsődleges és másodlagos tárgy közötti választás kritériuma az, hogy társulhat-e tárgyi infixummal. A bantu nyelvekben az objekt-infixum a névmás, illetőleg a főnév tárgyi osztályjele, amely használatát tekintve abban különbözik például a román nyelvek infixumaitól, hogy a főnévi tárgy megléte esetén is használhatjuk, s így a tárgy „határozottságáról” tudósít, akár az uráli nyelvek tárgyas ragjai. Használati szabályai is az uráli nyelvek tárgyas ragozásának szabályaihoz viszonyíthatók. A bantu nyelvekben azonban nincs alaki különbség a széles értelemben vett tárgy fajtái között, ezért teszi meg WHITELEY az elsődleges tárgy ismérveül azt, hogy vonatkozhat-e rá tárgyi infixum. E meghatározás viszont az elsődleges tárgy körébe utalja a „dativusi tárgyat” is, tehát aki számára, javára történik a cselekvés, sőt mögötte „háttérbe szorulhat” a „tulajdonképpeni tárgy”: *akumlimilá mlendo cilimo* 'Megmunkál az idegen számára egy földdarabot', itt a *-m-* infixum a *mlendo* 'idegen' szóra vonatkozik, s a *cilimo* másodlagos tárgy, mert nincs rá utalás az igében. Így a tárgy elsődlegességét nem szemantikai, hanem szintaktikai szabályok határozzák meg.

A harmadlagos tárgyak csoportjával kapcsolatosak a bantu helyhatározó osztályok alkalmazásával létrehozott „helyhatározó” mondatok. Ezek elemzése a könyv igen sikerült fejezetei közé tartozik. Példaként nézzünk két mondatot: *acáálando váncé kumusi* 'A vendégek hozzánk jöttek', *kumusi-kó kwáncé acáálando* 'Hozzánk vendégek jöttek. Az első mondatban a szokásos alany-állítmány egyeztetést látjuk, míg a másodikban a határozó osztályjele járul az ige elé is (*ku-*, *kw-*). Módszertanilag ez azért érdekes, mert az ilyen téma-réma viszonyoktól függő változatok jellemzésére használja a szerző az „előidézés” (entailment) fogalmát, ami egy lényeges továbblépés a megadott módszertani keretben. Sajnos nincs módunkban, hogy részletesen bemutassuk a többi fejezetben tárgyalta jellegzetes bantu szerkezeteket, amelyek igen érdekesek a tipológiai érdeklődésű olvasó számára. Ilyenek például „Az együttes előfordulás mint más viszonyok jegye” című („Co-occurrence as a feature of other relationships”) fejezetben a „mellékmondat-pótló” szerkezetek (ezek összevethetők azoknak az uráli és altaji nyelveknek az adataival, amelyek szintén nem használnak mellékmondatokat). Például: *vásimeené puwákwélegá litumbi kukukátá kusici* 'Ő találkozott a másikkal hegyet másztában botot vágni' (143-4) azaz '... amidőn a másik a hegyre mászott, hogy botot vágjon'.

A III. rész „A mondat” zömét az ige nélküli és főleg egy- és többigés mondatok s bennük az igeidők használati szabályainak vizsgálata alkotja, de elemzi a szerző a bővített és mellékrendeléssel kiterjesztett mondatokat is. Az igeidőkkel foglalkozó szakemberek számára különösen érdekes az e fejezetben található gazdag anyag.

A könyv függelékében társalgási szövegek és prózai művek találhatók angol fordítással.

Összefoglalásul megállapítható, hogy az „A study of Yao sentences” figyelemre-méltó mint módszertani kísérlet és igen érdekes és hasznos olvasmány azok számára, akik tipológiai szempontból meg akarnak ismerkedni egy bantu nyelv mondatánál.

DEZSŐ LÁSZLÓ

TARTALOM

HAJDÚ PÉTER: Uralisztika 1945–1970 [Uralistik 1945–1970]	3
KOVÁCS FERENC: Irányzatok, tanulságok [Tendenzen und Lehren]	11
A. KÖVESI MAGDA: Az uráli alapnyelv többesjeleiről [Über die Pluralzeichen der uralischen Grundsprache]	31
HAJDÚ PÉTER: A nemek megkülönböztetése a nyenyec névadásban [Die Unterscheidung der Geschlechter in der nenyzischen Namengebung]	45
MIKOLA TIBOR: Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez [Материалы к запасу познаний о нганасанском языке]	59
BALOGH LÁSZLÓ: A földrajzi nevek struktúrája (Структура географических названий)	95
ZSILKA JÁNOS: A magányos sorok és a nominalizációk [Separate lines and nominalizations]	125

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KANGASMAA-MINN, EVA: Az ősfinn fokváltakozás mint strukturális jelenség [The Proto-Finnic Consonant Gradation as a Structural Phenomenon]	143
KATZ, HARTMUT: Zwei Etymologien	147
ERDÉLYI ISTVÁN: Etimológiai megjegyzések [Etymologische Bemerkungen]	151
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések [Etymologien]	157
M. VELENYÁK ZSÓFIA: A „nap levő” szerkezet a cseremiszből [Die Entsprechung der ungarischen Konstruktion <i>nap levő</i> 'der Sonne ähnlich, gleich' (eig. „Sonne-seiend”) im Tscheremissischen]	164
KECSKEMÉTI ISTVÁN: Közös szókincsünk statisztikája [Statistik unseres gemeinsamen Wortschatzes]	168
K. PALLÓ MARGIT: A TESz <i>arat</i> , <i>ápol</i> és <i>borít</i> igéjéhez [Contributions aux verbes <i>arat</i> , <i>ápol</i> et <i>borít</i> du Dictionnaire étymologique-historique de la langue hongroise]	170
BOROS REZSŐ: Beszéddallamok, különösen a köszönés és kiáltások hanglegjtése (Мелодия речи, интонация приветствий и восклицаний)	125
KRAMMER JENŐ: A svájci német népnyelv mint műfordítások nyelve [Schwyzerdütsch als hochliterarische Übersetzungssprache]	180
KIEFER FERENC: Egy új jelentésemélet felé [Towards a new theory of meaning] 193	
FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Auxiliaritás vagy determináció [Auxiliarity or determination] 200	

SZEMLE—ISMERTETÉSEK

SZÉPE GYÖRGY: Arany A. László 1909—1967	213
RÓNA TAS ANDRÁS: V. G. Jegorov kilencven éves	217
ZAICZ GÁBOR: 200 éves a Demonstratio	218
DOMOKOS PÉTER: Finnugor konferencia Joskar-Olában	220
SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Kalevala	233
LABÁDI GIZELLA: <i>Pertti Virtaranta</i> , Lähisukukielten lukemisto	238
MIKOLA TIBOR: <i>Károly Rédei</i> , Nord-ostjakische Texte	238
HONTI LÁSZLÓ: <i>Gert Sauer</i> , Die Nominalbildung im Ostjakischen	240
KATZ, HARTMUT: <i>Erzsébet Beöthy</i> , Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen	242
B. LÓRINCZY ÉVA: <i>Penavin Olga</i> , Szlavóniai (kórógyi) szótár	245
IFJ. KÜRTI BÉLA: <i>I. Erdélyi—E. Ojtozi—W. Gening</i> , Das Gräberfeld von Newolino	249
KISS JENŐ: <i>Giulo C. Lepschy</i> , Die strukturelle Sprachwissenschaft	252
NAGY FERENC: Типология каузативных конструкций	253
NAGY FERENC: <i>Fodor István</i> , Mire jó a nyelvtudomány?	255
BÜKY BÉLA: Communication. Concepts and Perspectives	258
JÁNOSKA SÁNDOR: Nyelvfeldolgozás és dokumentáció	262
ISTVÁNOVITS MÁRTON—PAPP FERENC: Inversiuli leksikoni	266
DEZSŐ LÁSZLÓ: <i>W. H. Whitely</i> , A study of Yao sentences	269

IGEN TISZTELT ELŐFIZETŐNK!

Az árviszonyok módosulása számunkra is szükségessé tette az előfizetési árak reálisabb összhangba hozatalát a tényleges előállítási költségekkel. Ennek megfelelően

az 1970/I. számtól kezdődően a NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK c. folyóiratunk évi előfizetési árát az eddig érvényben volt évi 28,— Ft helyett évi 40,— Ft-ban, az egyes füzetek árát az eddigi 16,— Ft helyett 24,— Ft-ban állapítottuk meg.

Elnézésüket kell kérnünk, hogy az árváltozásról — rajtunk kívül álló okból — csak utólag értesíthetjük Önöket, amikor a Posta Központi Hírlap Iroda 1970. évi előfizetési számláját már kézhez kapták és reméljük, hogy a Hírlap Iroda által számlázott régi és a tényleges új ár közötti nagyon indokolt különbséget elfogadása nem ütközik nehézségbe, és Önöket továbbra is változatlanul a NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK előfizetőinek táborában üdvözölhetjük.

A díjkülönbséget beszédese iránt a Posta Központi Hírlap Iroda a szokásos módon intézkedik: egyéni előfizetőknek díjnyugtát küld, a közületek folyószámláját a díjkülönbsézzel megterheli.

Tisztelettel
AKADÉMIAI KIADÓ
Budapest V.,
Alkotmány utca 21.

MUNKATÁRSAINKHOZ

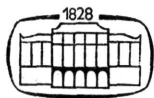
Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: —— (nyelvi adatok jelölésére), ritkított (értelmi kiemelésre), = = = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ ~ ~ kapitälchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé vesszőt tegyenek.*

Ára: 24,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 40,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST